ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Τετραμηνιαία έκδοση του ΚΕΠΕ

Τεύχος 44, Φεβρουάριος 2021

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

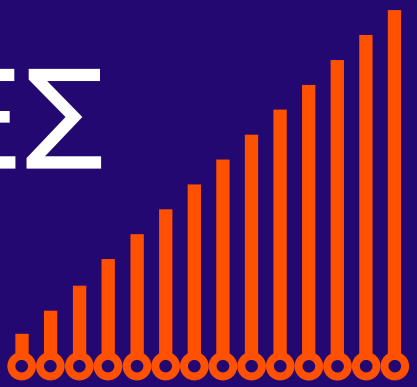

- **Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις**
- **Δημοσιονομικές εξελίξεις**
- **Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές**
- **Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη**
- **Ειδικά Θέματα**

Οικονομικές

εξελίξεις

Εκδότης:
ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Υπεύθυνος Σύνταξης:
Παναγιώτης Γ. Λιαργκόβας

Αναπληρωτής Υπεύθυνος Σύνταξης:
Νικόλαος Ροδουσάκης

Μέλη της Επιτροπής Σύνταξης:
Κωνσταντίνος Λοΐζος
Βλάσης Μισσός
Φωτεινή Οικονόμου

Γλωσσική και Τυπογραφική Επιμέλεια:
Ελένη Σουλτανάκη

Τμήμα Εκδόσεων Πληροφορίες:
Χρήστος Ελευθεριάδης
Τηλ.: 210 3676359

Παραγωγή:
[βιβλιοτεχνία]
Παππάς Φώτιος και ΣΙΑ Ο.Ε.

Copyright 2021
ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Αμερικής 11, Αθήνα, 106 72,
Τηλ.: +30-210-3676.300, 210-3676.350
Fax: +30-210-3630.122, 210-3611.136
Δικτυακός τόπος: www.kepe.gr

Το περιοδικό ***ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ*** αναρτάται στον δικτυακό τόπο www.kepe.gr
στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα.

Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στα άρθρα είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Διατίθεται δωρεάν

ISSN 1109-6284 (Έντυπο) ISSN 2623-3681 (Ηλεκτρονικό)

Περιεχόμενα

Τεύχος 44 - Φεβρουάριος 2021

Σύνοψη και Συμπεράσματα 3

1. Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις 6

1.1. **Η εξέλιξη των συνιστωσών της ζήτησης μεταξύ πρώτου και δεύτερου lockdown,** *Γιάννης Παναγόπουλος, Κωνσταντίνος Λοΐζος* 6

1.2. **Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη,** *Αιμιλία Μαρσέλλου* 15

1.3. **Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ,** *Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα* 20

1.4. **Η σημασία του κλάδου λιανικού εμπορίου στην ελληνική οικονομία και οι επιπτώσεις της πανδημίας,** *Γιώργος Σώκλης* 24

1.5. **Η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά σε πορεία επιστροφής στα προ κορωνοϊού επίπεδα,** *Φωτεινή Οικονόμου* 30

1.6. **Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας: Ανάκαμψη με τις παρεμβάσεις πολιτικής σε κεντρικό ρόλο,** *Αριστοτέλης Κουτρούλης* 35

2. Δημοσιονομικές εξελίξεις 42

Κρατικός Προϋπολογισμός, δημόσιο χρέος και προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών, *Ελισάβετ Ι. Νίτση* 42

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές 50

3.1. **Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας,** *Ιωάννης Χολέζας* 50

3.2. **Μεταβολή της ανισότητας των μισθωτών στην Ελλάδα: Συγκριτική παρουσίαση των ετών 2018 και 2019,** *Βλάσης Μισσός* 57

4. Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη 61

4.1. Οι επιδράσεις της πανδημίας στην αγορά των υγρών καυσίμων κίνησης εντός του 2020 και οι προοπτικές,
Βασίλης Λυχναράς 61

4.2. Εξελίξεις στην ψηφιακή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας,
Αθανάσιος Χύμης 69

4.3. Βελτίωση της κατάστασης της υγείας του πληθυσμού: Συγκριτική ανασκόπηση των Ερευνών Υγείας 2009, 2014, 2019,
Ρωξάνη Καραγιάννη 73

4.4. Αγροτικό εισόδημα: Έννοιες και εξελίξεις,
Ιωάννα Ρεζίτη 85

Ειδικά Θέματα 92

Αθλητικός τουρισμός: Μια μορφή αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, *Νίκος Βαγιονής* 92

Σύνοψη και Συμπεράσματα

Το τρίτο κύμα επέλασης της πανδημίας δοκιμάζει τις αντοχές της κοινωνίας και της οικονομίας

Σχεδόν ένα χρόνο μετά την εμφάνιση του κορωνοϊού, η Ελλάδα βρίσκεται αντιμέτωπη με το τρίτο κύμα επέλασης της πανδημίας Covid-19. Η κυβέρνηση, έχοντας θέσει ως βασική προτεραιότητα την προστασία των ανθρώπινων ζωών, αντιμετωπίζει, μέχρι στιγμής, αποτελεσματικά το τρίτο κύμα της πανδημίας. Το δηλώνουν τα επίσημα ευρωπαϊκά στοιχεία που κατατάσσουν τη χώρα στην 23η θέση σε απώλειες μεταξύ των 27 χωρών της ΕΕ[1]. Όμως το τίμημα για την οικονομία είναι μεγάλο. Το αποδεικνύουν τα τελευταία μακροοικονομικά στοιχεία που φέρνουν την Ελλάδα στις πρώτες θέσεις ύφεσης στην Ευρωζώνη (ενότητα 1.3). Η έξαρση της πανδημίας μέσα στο 2020 είχε σημαντικές επιπτώσεις στο σύνολο της οικονομίας, αλλά και τις επιμέρους αγορές (ενότητες 1.4 και 1.5). Τον περσινό Μάρτιο, ξεκίνησε η εφαρμογή μέτρων για την αντιμετώπιση του πρώτου κύματος έξαρσης της πανδημίας, με σημαντικότερο τον αυστηρό περιορισμό των μετακινήσεων που τέθηκε σε εφαρμογή από το τέλος Μαρτίου, μέχρι και τις αρχές Μαΐου (ενότητα 4.1). Μετά τη λήξη των αυστηρών περιοριστικών μέτρων, ξεκίνησε μεν σταδιακά από τον Μάιο το άνοιγμα της οικονομίας, αλλά μέχρι και το τέλος του μήνα συνεχίστηκε η εφαρμογή του μέτρου της εκ περιτροπής εργασίας για τον δημόσιο τομέα, η άρση του οποίου έγινε από τις αρχές Ιουνίου. Ωστόσο, όπως είναι γνωστό, η εφαρμογή της τηλεργασίας συνεχίστηκε κατά περίπτωση στον ιδιωτικό τομέα. Επίσης, η τουριστική κίνηση του καλοκαιριού ήταν περιορισμένη σημαντικά σε σχέση με άλλα έτη[2]. Στη συνέχεια, τον Νοέμβριο, ξεκίνησε η εφαρμογή των νέων μέτρων για την αντιμετώπιση του δεύτερου κύματος της πανδημίας. Πιο συγκεκριμένα, στις 3 Νοεμβρίου αποφασίστηκε το κλείσιμο της εστίασης και του λιανεμπορίου και στις 7 Νοεμβρίου ο περιορισμός των μετακινήσεων. Ωστόσο, από το τέλος Σεπτεμβρίου, και συγκεκριμένα από τις 25 Σεπτεμβρίου, είχαν αποφασιστεί νέα μέτρα για την αντιμετώπιση της διασποράς, μέσα στο πλαίσιο των οποίων εφαρμόστηκε η υποχρεωτική τηλεργασία στο Δημόσιο σε ποσοστό 40%, όπου αυτό ήταν εφικτό. Τα παραπάνω μέτρα περιορισμού της ελεύθερης μετακίνησης, η υιοθέτηση της τηλεργασίας και το κλείσιμο των σχολείων περιόρισαν σημαντικά τις μετακινήσεις των πολιτών. Το κλείσιμο των εμπορικών καταστημάτων και της εστίασης συνέβαλε στη μείωση των εμπορευματικών μεταφορών και της μετακίνησης των πολιτών για αγορές. Ταυτόχρονα, δεν θα πρέπει να παραλείψουμε τις σημαντικές επιδράσεις στον τουρισμό και τον περιορισμό των τουριστικών μετακινήσεων. Τέλος, οι δυσμενείς επιπτώσεις της πανδημίας στην οικονομία συνέβαλαν στον περιορισμό του διαθέσιμου εισοδήματος των πολιτών που επηρέασε τη ζήτηση (ενότητα 3.2). **Αποτέλεσμα όλων των παραπάνω είναι μια (εκτιμώμενη) ύφεση της τάξεως του 9,9% για το 2020**.

Η ανάπτυξη θα αρχίσει να εμφανίζεται στο δεύτερο τρίμηνο του έτους

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις μας, η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας θα εμφανιστεί στο δεύτερο τρίμηνο του έτους και θα είναι της τάξης του 3,0% (ενότητα 1.3). ***Για να φτάσουμε όμως εκεί, θα περάσουμε από ένα «εφιαλτικό» πρώτο τρίμηνο με ύφεση 10,4%.*** Η προβλεπόμενη πορεία του πραγματικού ΑΕΠ κατά το πρώτο εξάμηνο του 2021, και συνεπώς, οι συνολικές οικονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα, μπορεί να εξελιχθούν σύμφωνα με ένα περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκό σενάριο από το εκτιμώμενο, σε εξάρτηση από τις επιδράσεις μιας σειράς σημαντικών παραγόντων, αρκετοί από τους οποίους συνδέονται άμεσα με την εξέλιξη της πανδημίας. Το σύνολο των εν λόγω παραγόντων θα καθορίσουν, μεταξύ άλλων, τη δυναμική της ζήτησης και της προσφοράς, την εξαγωγική επίδοση της Ελλάδας, τις επενδυτικές και αποταμιευτικές αποφάσεις των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών, τα μεγέθη της απασχόλησης και της ανεργίας και κατ' επέκταση τα εισοδήματα, καθώς και τις χρηματοοικονομικές συνθήκες και τα δημοσιονομικά μεγέθη. Πιο συγκεκριμένα, προς τη θετική κατεύθυνση περιμένουμε να λειτουργήσουν: (α) η ανακοπή της πορείας της πανδημίας και η αποτελεσματική εφαρμογή του μέτρου των εμβολιασμών, μέσω της απελευθέρωσης της οικονομικής δραστηριότητας και

1. Βλ. <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>.

2. Βλ. <https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip144_en_1.pdf> σ. 9.

της δημιουργίας ασφαλούς περιβάλλοντος σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο, (β) η συνέχιση της εφαρμογής εξειδικευμένων αντισταθμιστικών μέτρων στήριξης των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων από την κυβέρνηση, μέσω του περιορισμού των δυσμενών επιπτώσεων της διαταραχής της πανδημίας σε σημαντικά μακροοικονομικά μεγέθη, μεγέθη της αγοράς εργασίας και στη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων, (γ) η συνέχιση της παροχής των εργαλείων στήριξης που εφαρμόζονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο και η έναρξη εφαρμογής των εργαλείων του νέου πακέτου ανάκαμψης (NextGeneration EU), κυρίως του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, μέσω της θετικής συνεισφοράς της παρεχόμενης στήριξης και χρηματοδότησης στην ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας, καθώς και των θετικών προσδοκιών που προκαλούν και (δ) η απαρέγκλιτη εφαρμογή των αναγκαίων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και η εξισορρόπηση καίριων μακροοικονομικών και δημοσιονομικών μεγεθών, μέσω της διατηρήσιμης ανάκαμψης και ενδυνάμωσης της αξιοπιστίας της χώρας. Όμως υπάρχουν και οι αντίρροπες δυνάμεις που πιέζουν για την εξουδετέρωση των θετικών επιδράσεων. Αυτές είναι: (α) το τρίτο κύμα της πανδημίας που συνοδεύτηκε τον Φεβρουάριο του 2021 από τη λήψη νέων έκτακτων περιοριστικών μέτρων για την προστασία της δημόσιας υγείας, (β) ο ιδιαίτερα υψηλός βαθμός αβεβαιότητας, ο οποίος οφείλεται στην αδυναμία πρόβλεψης της εξέλιξης της πανδημίας τους επόμενους μήνες σε εγχώριο αλλά και διεθνές επίπεδο, μέσω της προκαλούμενης συγκράτησης της οικονομικής δραστηριότητας που επηρεάζει την εσωτερική αλλά και την εξωτερική ζήτηση και συγκεκριμένους κλάδους της ελληνικής οικονομίας που πλήττονται εντονότερα, καθιστώντας την ιδιαίτερα ευάλωτη και (γ) η τυχόν εντατικοποίηση των γεωπολιτικών εντάσεων, μέσω της αστάθειας και των αρνητικών επιδράσεων που θα προκληθούν.

Το κρίσιμο τρίτο (τουριστικό) τρίμηνο του έτους

Αν όλα πάνε καλά, θα υπάρξει δυνατότητα κορύφωσης της ανάπτυξης στο τρίτο (τουριστικό) τρίμηνο του 2021 που πιθανότατα θα εξουδετερώσει τις όποιες αρνητικές εξελίξεις του πρώτου τριμήνου. Όμως, για να γίνει αυτό, θα πρέπει μέχρι τον προσεχή Ιούνιο, να έχουν εμβολιαστεί πάρα πολλοί άνθρωποι όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και αλλού. Μόνο έτσι θα αρχίσει να δημιουργείται κάποια ανοσία στον κορωνοϊό. Το κλίμα θα βελτιωθεί αισθητά και οι μετακινήσεις θα ομαλοποιηθούν. Τότε λοιπόν, θα περιμένουμε στην Ελλάδα την επιστροφή των επισκεπτών μας. Δεν θα δούμε βέβαια τους τεράστιους αριθμούς που είχαμε δει το 2019, δηλαδή 31,4 εκατ. τουρίστες που δαπάνησαν γύρω στα 18 δισ. ευρώ. Όμως θα έχει αρχίσει η αντίστροφη μέτρηση για τη δυναμική αύξηση των τουριστικών αφίξεων. Εδώ όμως είναι που ***πρέπει η κυβέρνηση να δει τα πράγματα πιο προσεκτικά, έτσι ώστε να διορθώσει κάποιες χρόνιες στρεβλώσεις και να ενισχύσει στη χώρα μας κάποιες διεθνώς αναδυόμενες τάσεις.*** Πρώτα-πρώτα να εμπλουτίσουμε το τουριστικό μας προϊόν, πέρα από τον ήλιο και τη θάλασσα (που αναμφισβήτητα είναι και θα παραμείνουν συγκριτικά πλεονεκτήματα) με την ιστορία, τις παραδόσεις, την κουλτούρα, τη φύση και τις τοπικές μας συνήθειες. Να δώσουμε δηλαδή στον τουρίστα, που έρχεται από το εξωτερικό, τη δυνατότητα να ζήσει με ασφάλεια και υγεία μοναδικές εμπειρίες που θα τις μεταφέρει στον τόπο του και για τις οποίες θα γίνει ο καλύτερος «πρεσβευτής» της χώρας μας. ***Ο τουρίστας του καλοκαιριού 2021 δεν θα είναι ίδιος με τον τουρίστα του καλοκαιριού 2019.*** Η κυβέρνηση οφείλει, μέσω του ΕΣΠΑ και του Ταμείου Ανάκαμψης, να φροντίσει για τις βασικές και ψηφιακές υποδομές αλλά και για τις υποδομές υγείας και ασφάλειας και να δώσει κίνητρα για την προσφορά μοναδικών εμπειριών. Εάν το κάνει αυτό, θα καταφέρει να αναστρέψει στρεβλώσεις δεκαετιών όπου, για παράδειγμα, οι διανυκτερεύσεις των τουριστών και τα τουριστικά έσοδα είχαν μια συγκέντρωση πάνω από 80% σε πέντε μόνο περιφέρειες της χώρας (Νότιο Αιγαίο, Κρήτη, Κεντρική Μακεδονία, Αττική και Ιόνια νησιά) και αφορούσαν τέσσερις μόνο μήνες, από Ιούνιο μέχρι Σεπτέμβριο. Δυστυχώς, όλα τα προηγούμενα χρόνια η τουριστική στρατηγική της Ελλάδας ήταν αποσπασματική, ουσιαστικά δεν υπήρχε. Είναι ευκαιρία, στη μετά κορωνοϊό εποχή να διαμορφώσουμε μια νέα στρατηγική που θα βασίζεται στην ανθεκτικότητα, στη μακροχρόνια βιωσιμότητα, στον ψηφιακό μετασχηματισμό και στις συνέργειες με τις τοπικές κοινωνίες, έτσι ώστε να ενισχυθεί η τοπική εφοδιαστική αλυσίδα του τουρισμού.

Οι επενδύσεις, το βασικό (και αναγκαίο) στοιχείο του τέταρτου τριμήνου

Όσο για το τελευταίο τρίμηνο, τη σκυτάλη αναμένεται να πάρουν οι επενδύσεις. Τότε, τα επιδημιολογικά δεδομένα θα βρίσκονται σε σημαντική ύφεση, το οικονομικό κλίμα θα έχει βελτιωθεί αισθητά, πολλά έργα θα έχουν ωριμάσει, τα πρώτα κονδύλια από το Ταμείο Ανάκαμψης θα έχουν «πέσει» στην οικονομία. Τότε θα πρέπει να δούμε μαζικά τις επενδύσεις να παίρνουν σάρκα και οστά. Ώστε να καλύψουμε το χαμένο έδαφος της τελευταίας δεκαετίας όπου ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου –δηλαδή ο οικονομικός δείκτης που αποτυπώνει την συνολική πορεία των επενδύσεων– έχει «κολλήσει» στα 20-25 δισ. ευρώ τον χρόνο, αισθητά χαμηλότερα από τα 60,5 δισ. ευρώ το 2007.

Οι μεταρρυθμίσεις αποτελούν την αναγκαία προϋπόθεση

Βασική προϋπόθεση για να γίνουν επενδύσεις είναι ότι, ***προηγουμένως, θα έχουμε κάνει όλα όσα πρέπει. Δηλαδή μεταρρυθμίσεις.*** Από την αλλαγή των όρων εισαγωγής στα ΑΕΙ και την ασφάλεια στα πανεπιστήμια, μέχρι τη μεταρρύθμιση στο ΕΣΥ. Από την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών των σχολικών μονάδων μέχρι την αναμόρφωση του δικαίου των δημοσίων συμβάσεων και την απλοποίηση της αδειοδότησης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που θα επιτρέψει την ανάπτυξη επενδυτικών σχεδίων και τη δημιουργία νέων και καλά αμειβόμενων θέσεων εργασίας. Από τις προωθούμενες αλλαγές στην αγορά εργασίας και στο ασφαλιστικό, μέχρι την επιτάχυνση του ρυθμού απονομής δικαιοσύνης. Από τη μείωση του κόστους εργασίας, όπως εισηγείται η έκθεση Πισσαρίδη, έως την περαιτέρω ψηφιοποίηση του Δημοσίου, τη μείωση του ενεργειακού κόστους για τη βιομηχανία, τη μείωση του μεγέθους του κράτους μέσω ιδιωτικοποιήσεων αλλά και τις συγχωνεύσεις οργανισμών που κάνουν παρόμοια πράγματα, επιβαρύνοντας τον Κρατικό Προϋπολογισμό και τους φορολογούμενους πολίτες. Παράλληλα, είναι απαραίτητο να δημιουργηθεί από την κυβέρνηση ένα ***κοινωνικό δίχτυ για τους συμπατριώτες μας και τις οικογένειές τους,*** που θα πληγούν πιο άμεσα από την επικείμενη αναδιάρθρωση της οικονομίας. Αλλά αυτό από μόνο του δεν αρκεί. Οι μεταρρυθμίσεις αποτελούν το εργαλείο για τη λύση προβλημάτων όπως τα παραπάνω, όχι το αντίστροφο. ***Όσο περισσότερο αναβάλλουμε τις μεταρρυθμίσεις, τόσο περισσότερο συσσωρεύουμε προβλήματα. Δεν έχουμε την πολυτέλεια να περιμένουμε.***

Καθηγητής ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΛΙΑΡΓΚΟΒΑΣ
Πρόεδρος του Δ.Σ. και
Επιστημονικός Διευθυντής του ΚΕΠΕ

1. Τρέχουσες (μακρο-)οικονομικές εξελίξεις

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις,* τεύχος 44, 2021, σσ. 6-14

1.1. Η εξέλιξη των συνιστωσών της ζήτησης μεταξύ πρώτου και δεύτερου lockdown

1.1.1. Εισαγωγή - Εγχώρια και εξωτερική ζήτηση

Γιάννης Παναγόπουλος

Στη συγκεκριμένη ενότητα, αξιοποιώντας τα υπάρχοντα καταγεγραμμένα μακροοικονομικά στοιχεία, προχωρούμε στην ανάλυση των τρεχουσών εξελίξεων της πορείας της ελληνικής οικονομίας στο διάστημα μεταξύ του πρώτου lockdown έως και πριν την έναρξη του δεύτερου lockdown τον Νοέμβριο του 2020. Το πρώτο πράγμα που παρατηρούμε, με βάση τα αποτελέσματα του Πίνακα 1.1.1, είναι η συνέχιση, με λίγο πιο συγκρατημένο τρόπο, των αρνητικών επιπτώσεων από το πρώτο lockdown λόγω της πανδημίας Covid-19. Πιο συγκεκριμένα, η ύφεση της οικονομίας, το τρίτο τρίμηνο του 2020, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019, ήταν της τάξης του -11,7%. Σε επίπεδο εννιαμήνου είχαμε επίσης μια σοβαρή υποχώρηση στον ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας. Δηλαδή από μεγέθυνση της τάξης του 1,77%, το πρώτο εννιάμηνο του 2019, είχαμε ύφεση της τάξης του -8,48% το αντίστοιχο εννιάμηνο του 2020.

Σε ό,τι αφορά τους επιμέρους παράγοντες που συνέβαλαν στην πορεία της καταγεγραμμένης αυτής ύφεσης του ΑΕΠ (-11,7%), στο τρίτο τρίμηνο του 2020, θα πρέπει να επισημάνουμε τη μεγάλη αρνητική επίδραση από το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών παρουσίασαν ένα πολύ υψηλό αρνητικό ποσοστό μεταβολής (-18,1%), σε όρους συμμετοχής ως προς το ΑΕΠ, εν αντιθέσει προς τα ελαφρώς θετικά ποσοστά μεταβολής που παρουσίασαν τόσο η δημόσια κατανάλωση (0,8%) όσο και η ιδιωτική κατανάλωση (0,7%). Από την άλλη πλευρά, οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου δεν είχαν καμία συνεισφορά στην ύφεση (0%). Στα «ευνοϊκά» στοιχεία της όλης κατάστασης το αρνητικό πρόσημο, το ίδιο χρονικό διάστημα, για τις εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (-2,5%).

Επίσης με θετικό πρόσημο, σε όρους συμμετοχής ως προς το ΑΕΠ, καταγράφεται, για το τρίτο τρίμηνο του 2020, η *εγχώρια ζήτηση* (1,4%). Σε ό,τι αφορά την πορεία του εξωτερικού τομέα ζήτησης, η οποία περιλαμβάνει κυρίως το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών, διαπιστώνεται ο συγκριτικά σημαντικότερος αλλά και αρκετά αρνητικός ρόλος της σε σχέση με τον εγχώρια ζήτηση (με ποσοστό -15,6%) (βλέπε Διάγραμμα 1.1.1). Το αποτέλεσμα θα μπορούσε να είναι ακόμα χειρότερο αν, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι εισαγωγές της χώρας δεν παρουσίαζαν επίσης σημαντική ποσοστιαία πτώση. Τέλος, σε θετικό ποσοστό κινήθηκε το ίδιο τρίμηνο η συμμετοχή της μεταβολής των αποθεμάτων στη μεταβολή του ΑΕΠ (3,66%).

Σε όρους εννιαμήνου έχουμε επίσης μια αρνητική εικόνα με κάποιες διαφοροποιήσεις στα ποσοστά συμμετοχής στη μεταβολή του ΑΕΠ. Συγκεκριμένα, οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, λόγω των επιπτώσεων της πανδημίας, αποτελούν και εδώ τον πιο αρνητικό παράγοντα με την υψηλότερη συμμετοχή στην ύφεση (-9,91%) και ακολουθεί με διαφορά η ιδιωτική κατανάλωση (-2,47%). Ελαφρώς θετικό ποσοστό εμφανίζει η δημόσια κατανάλωση (0,18%), ενώ οι επενδύσεις παγίου κεφαλαίου έχουν σχεδόν μηδενική συνεισφορά (0,03%) (Πίνακας 1.1.1). Στα «ανασταλτικά» στοιχεία της ύφεσης υπάρχει και εδώ το αρνητικό πρόσημο στις εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (-2,42%).

Η πορεία του Δείκτη Οικονομικού Κλίματος (ΔΟΚ), ως μελλοντικού «πληρεξούσιου» της ζήτησης, είναι γνωστό ότι, όπως και κάποιοι άλλοι δείκτες προήγησης, προσφέρει σημαντική πληροφόρηση –τόσο από την πλευρά των επιχειρήσεων αλλά και από την πλευρά των καταναλωτών– για τις εξελίξεις στην οικονομία. Είναι επίσης ένας σημαντικός πρόδρομος δείκτης της οικονομίας και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την πρόβλεψη των άμεσων εξελίξεων που αφορούν τη μελλοντική πορεία μεγέθυνσης του ΑΕΠ. Έτσι, όπως καταδεικνύεται από το Διάγραμμα 1.1.2, ο ΔΟΚ, από τον Μάιο του 2020 έως το τέλος του 2020 κινείται σταθερά γύρω από τις 90 μονάδες περίπου. Το γεγονός αυτό αποτελεί μια ένδειξη της αβεβαιότητας και της αναμονής, από πλευράς των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών, για το πότε θα τελειώσει η πανδημία Covid-19.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.1 Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη

(% ρυθμοί μεταβολής[1] με εποχικά διορθωμένα στοιχεία, σε σταθερές τιμές 2015)

	2018Q3	2018Q4	2019Q1	2019Q2	2019Q3	2019Q4	2020Q1	2020Q2	2020Q3	Εννιάμηνο 2019	Εννιάμηνο 2020
Ιδιωτική κατανάλωση	1,2	0,7	1,2	0,5	1,0	1,2	0,1	-8,2	0,7	0,91	-2,47
Δημόσια κατανάλωση	-0,9	-1,3	-0,1	1,4	-0,2	-0,2	0,3	-0,5	0,8	0,33	0,18
Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	-2,1	-1,0	-0,8	-2,1	0,0	-0,6	-0,3	0,5	0,0	-0,98	0,03
Εγχώρια ζήτηση*	-1,5	-1,3	-0,7	-0,6	1,4	1,2	0,3	-9,1	1,4	0,03	-2,44
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	2,8	3,9	2,1	1,0	3,7	0,5	0,6	-12,2	-18,1	2,25	-9,91
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	2,4	2,3	1,9	1,0	1,3	0,4	0,2	-5,0	-2,5	1,39	-2,42
ΑΕΠ	0,9	1,6	1,9	2,2	1,2	1,2	0,4	-14,2	-11,7	1,77	-8,48

Πηγή: Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί.

* Χωρίς τη μεταβολή των αποθεμάτων.

1. Οι ποσοστιαίοι υπολογισμοί των επιμέρους μακροοικονομικών συνιστωσών ακολουθούν τον τύπο: $\frac{(X_t - X_{t-1})}{X_{t-1}} \times \frac{X_{t-1}}{ΑΕΠ_{t-1}}$. Δεν έχουμε δηλαδή απλώς την ποσοστιαία μεταβολή αλλά τη μεταβολή σε όρους συμμετοχής ως προς το ΑΕΠ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.1
Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ: Εγχώρια και καθαρή εξωτερική ζήτηση*

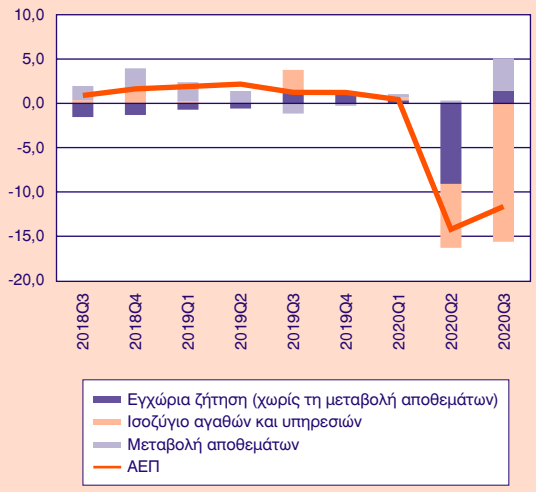

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ.

* Επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.2
Δείκτης οικονομικού κλίματος

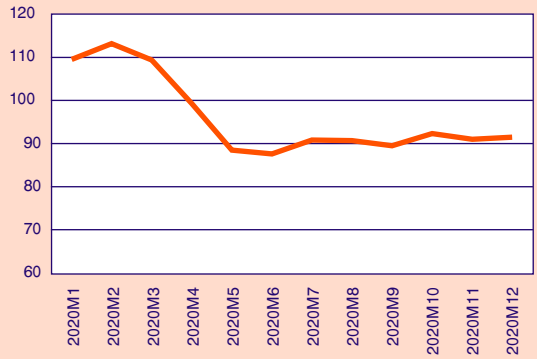

Πηγή: Eurostat.

Παρακάτω ακολουθεί μια πιο αναλυτική συζήτηση σχετικά με τη συνεισφορά του ισοζυγίου των αγαθών και υπηρεσιών της χώρας στη μεταβολή του ΑΕΠ για το τρίτο τρίμηνο του 2020.

Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

Η αρνητική ποσοστιαία συνεισφορά του εξωτερικού τομέα (εξαγωγές μείον εισαγωγές) στην ύφεση του ΑΕΠ για το τρίτο τρίμηνο του 2020, όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω, κρίνεται σε γενικές γραμμές σαφώς σημαντική (-15,6%) και αντανακλά κυρίως τις

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.3
Επιμέρους συνιστώσες της εξωτερικής ζήτησης*

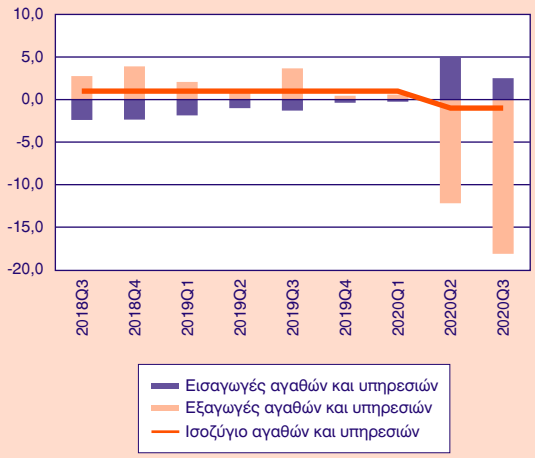

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ.

* Επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

αναμενόμενες επιπτώσεις της πανδημίας Covid-19 στη διεθνή ζήτηση.

Ξεκινώντας από τις συνολικές εξαγωγές, να υπογραμμίσουμε ότι η συμμετοχή τους στη μεταβολή του ΑΕΠ μειώθηκε, για το τρίτο τρίμηνο του 2020, με ρυθμό της τάξης του 18,1%. Αναλυτικότερα, οι υπηρεσίες, οι οποίες αποτελούν και το σχετικά μικρότερο τμήμα των εξαγωγών σε δις ευρώ, παρουσίασαν μείωση της τάξης του 18,5%, ενώ τα αγαθά, που ήταν και το μεγαλύτερο τμήμα των εξαγωγών, παρουσίασαν μια μικρή αύξηση της τάξης του 0,6%, για το ίδιο χρονικό διάστημα. Σε ό,τι αφορά τις εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών, σε αντίθεση με τη δομή των εξαγωγών που είναι πιο ισορροπημένες ως κατανομή, πρέπει να αναφέρουμε ότι επίσης η συμμετοχή τους στη μεταβολή του ΑΕΠ μειώθηκε με ρυθμό της τάξης του 2,5%. Αναλυτικότερα, οι εισαγόμενες υπηρεσίες παρουσίασαν μια μείωση της τάξης του 1,94%, ενώ, από την άλλη πλευρά, στα εισαγόμενα αγαθά η τριμηνιαία μείωση ήταν μικρότερη από αυτή των υπηρεσιών, και πιο συγκεκριμένα ήταν της τάξης του 0,79%.

Σε ό,τι αφορά τώρα τη συνεισφορά του ισοζυγίου των αγαθών και υπηρεσιών στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ, αξίζει να επισημάνουμε ξανά εδώ την ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει η πορεία της μεταβολής των δύο μεγεθών (εισαγωγές και εξαγωγές) κατά το διάστημα της πανδημίας Covid-19. Συγκεκριμένα, όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, και τα δύο αυτά μεγέθη παρουσίασαν υψηλές αρνητικές μεταβολές το τρίτο τρίμηνο του 2020 (-18,1% και -2,5% αντίστοιχα, Πίνακας 1.1.1.). Κατ' επέκταση, όπως φαίνεται και στα αντί-

στοιχα ιστογράμματα στο Διάγραμμα 1.1.3 πιο πάνω, παρατηρείται η αντιστροφή της προσδοκώμενης εικόνας των δύο συνιστωσών με θετική τη συνεισφορά της συνιστώσας των εισαγωγών και έντονα αρνητική τη συνεισφορά των εξαγωγών στο ΑΕΠ.

1.1.2. Ιδιωτική κατανάλωση και επενδύσεις

Κωνσταντίνος Λοΐζος

1.1.2.1. Ιδιωτική κατανάλωση

Αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης αλλά και του αρνητικού εμπορικού ισοζυγίου

Σύμφωνα με τα τριμηνιαία εποχικά διορθωμένα στοιχεία των *Εθνικών Λογαριασμών*[1], η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε στα 31.611 εκατ. ευρώ σε τρέχουσες τιμές στο τρίτο τρίμηνο του 2020, από 27.251 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο του ίδιου έτους και 31.457 στο πρώτο τρίμηνο. Επίσης, σε όρους αλυσωτών δεικτών όγκου (έτος αναφοράς 2015) η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε σε 32.063 εκατ. ευρώ στο τρίτο τρίμηνο του 2020, σε σχέση με 27.805 εκατ. ευρώ που ήταν κατά το δεύτερο τρίμηνο και 31.701 εκατ. ευρώ που ήταν στο πρώτο τρίμηνο του ίδιου έτους. Επομένως, παρατηρήθηκε μία ανάκαμψη της ιδιωτικής καταναλωτικής δαπάνης στο τρίτο τρίμηνο, μετά την πτώση του δεύτερου τριμήνου, η οποία αντανακλάται στις ποσοστιαίες μεταβολές[2], βάσει των εποχικά διορθωμένων στοιχείων αλυσωτών δεικτών όγκου. Έτσι, η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε με ρυθμό 1% στο τρίτο τρίμηνο, μετά την πτώση -12% στο δεύτερο τρίμηνο του 2020 σε σχέση με τα αντίστοιχα του 2019, ενώ αυξήθηκε με εντυπωσιακό ρυθμό 15,3% μετά τη μείωση -12,3% σε σχέση με τα αμέσως προηγούμενα τρίμηνα (βλ. Διάγραμμα 1.1.5).

Ωστόσο η αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης, ως ποσοστό του ΑΕΠ, συνεχίστηκε και στα τρία τρίμηνα, καθώς κινήθηκε από 69,76% του ΑΕΠ στο πρώτο τρίμηνο του 2020, σε 70,54% στο δεύτερο τρίμηνο και

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.4
Εξέλιξη της ιδιωτικής κατανάλωσης και των άλλων συνιστωσών της ζήτησης ως ποσοστού του ΑΕΠ
(προσέγγιση δαπάνης) (εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε τρέχουσες τιμές)

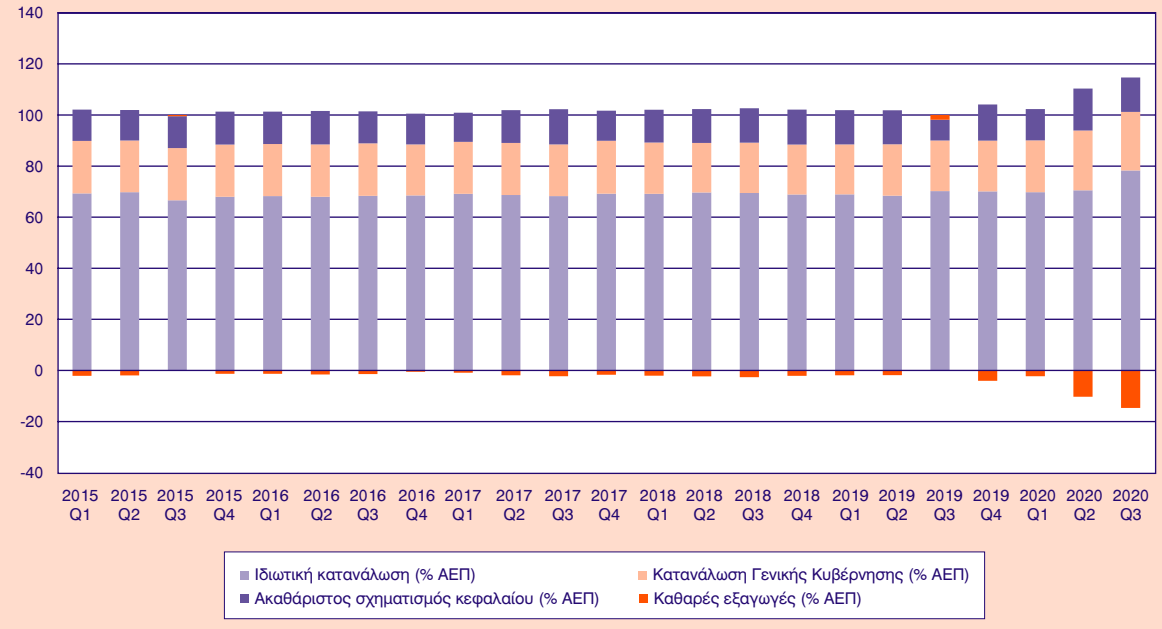

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

1. *Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί,* Δελτίο τύπου ΕΛΣΤΑΤ, 4 Δεκεμβρίου 2020.
2. Οι ποσοστιαίες μεταβολές υπολογίζονται με τον τύπο $\frac{(X_t - X_{t-1})}{X_{t-1}}$.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.5
Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ: Επιμέρους συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης

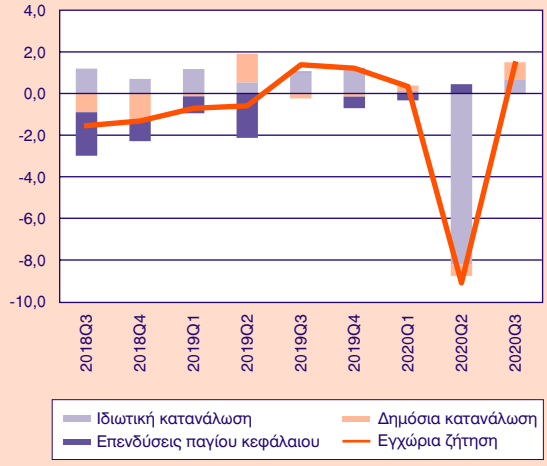

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

78,27% στο τρίτο τρίμηνο του ίδιου έτους (Διάγραμμα 1.1.4). Η δημόσια κατανάλωση αντίθετα, ενώ αυξήθηκε από 20,30% στο πρώτο τρίμηνο σε 23,39% του ΑΕΠ στο δεύτερο τρίμηνο, μειώθηκε σε 22,93% του ΑΕΠ στο τρίτο τρίμηνο. Παρόμοια, ο ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου (παγίου κεφαλαίου και μεταβολής αποθεμάτων) ως ποσοστό του ΑΕΠ διακυμάνθηκε, καθώς παρουσίασε αύξηση μεταξύ του πρώτου και δευτέρου τριμήνου από 12,24% σε 16,39%, αλλά μείωση στο τρίτο τρίμηνο σε 13,45%. Η πιο σαφής και εντυπωσιακή τάση ήταν η ραγδαία αύξηση του αρνητικού εμπορικού ισοζυγίου από -2,30% στο πρώτο τρίμηνο του 2020 σε -10,32% στο δεύτερο τρίμηνο και -14,66% στο τρίτο τρίμηνο του ίδιου έτους. Με αυτό τον τρόπο συνεχίστηκε και βάθυνε η ανατροπή του εμπορικού ισοζυγίου υπέρ των εισαγωγών που είχε την αφετηρία της στο τελευταίο τρίμηνο του 2019, υποδεικνύοντας ότι οι επιπτώσεις της πανδημίας σε αυτό τον ευαίσθητο τομέα για την ελληνική οικονομία είναι σημαντικές.

Αναιμική η ανάκαμψη του λιανικού εμπορίου λίγο πριν το δεύτερο κύμα της επιδημίας Covid-19

Στο Διάγραμμα 1.1.6 παρουσιάζεται η εξέλιξη του λιανικού εμπορίου βάσει των μηνιαίων στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ. Όπως είναι φανερό, σε όρους γενικού δείκτη, η πτωτική πορεία συνεχίστηκε όλο το καλοκαίρι και τον Σεπτέμβριο με ποσοστιαίες μεταβολές που κυμαίνονταν μεταξύ -1,21% και -3,27%, ενώ μόνο τον Οκτώβριο φάνηκε ο δείκτης να ανακάμπτει με θετική μεταβολή 2,84%. Το ίδιο μοτίβο παρατηρείται στα είδη διατροφής τα οποία, μετά την εντυπωσιακή άνοδο στη διάρκεια του πρώτου lockdown γνώρισαν αρνητι-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.6
Ποσοστιαίες μεταβολές γενικού δείκτη όγκου και δεικτών στις κύριες κατηγορίες καταστημάτων στο λιανικό εμπόριο

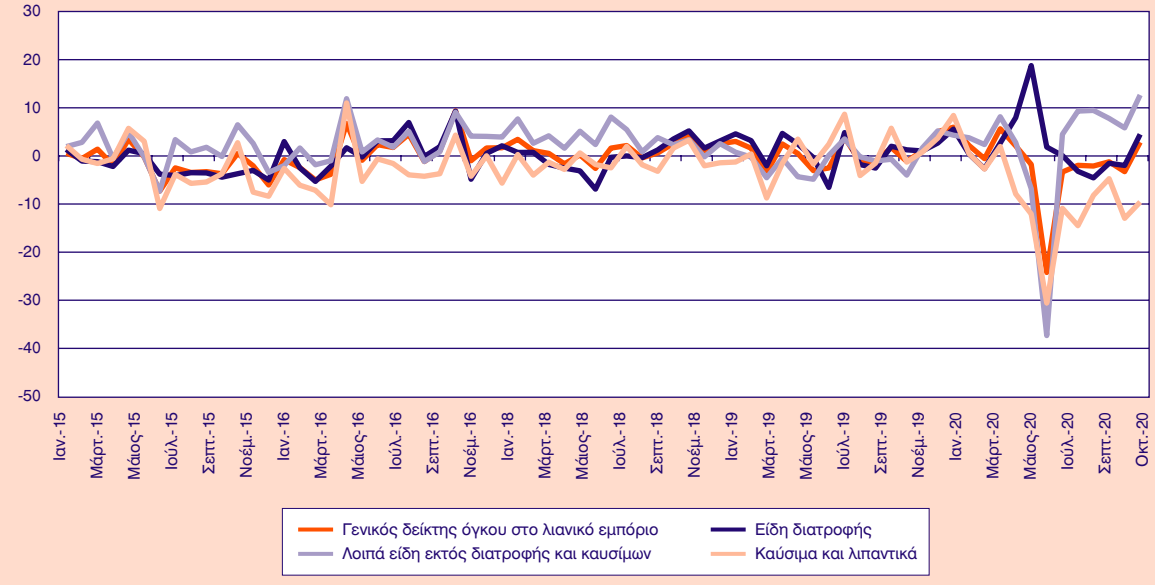

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

κούς ρυθμούς μεταβολής, μεταξύ -1,53% και -4,56%, ενώ τον Οκτώβριο πέρασαν σε θετικό ρυθμό μεταβολής, 4,49%. Δεν ισχύει το ίδιο για τα καύσιμα και τα άλλα είδη εκτός διατροφής και καυσίμων. Τα καύσιμα συνέχισαν την πτωτική τους πορεία με αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής, μεταξύ -4,72% και -14,50%, για όλο το διάστημα μεταξύ Ιουνίου και Οκτωβρίου 2020. Αντίθετα, τα άλλα είδη κατέγραψαν σταθερά θετικούς ρυθμούς, μεταξύ 5,83% και 12,67%, στην ίδια περίοδο. Σε γενικές γραμμές η τάση που παρατηρήθηκε στο διάστημα Ιουνίου-Οκτωβρίου 2020, δηλαδή το μεσοδιάστημα μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου κύματος της πανδημίας, ήταν αρνητική για τον γενικό δείκτη (μέση τιμή -1,14%), τα είδη διατροφής (-1,35%) και τα καύσιμα (-9,99%) αλλά θετική για τα λοιπά είδη εκτός διατροφής και καυσίμων (μέση τιμή 9,02%). Άρα οι εξελίξεις στο λιανικό εμπόριο τους μήνες αυτούς, σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους, ήταν αρνητικές με μοναδική εξαίρεση τον κλάδο των λοιπών ειδών εκτός διατροφής και καυσίμων.

Οι προσδοκίες στο λιανικό εμπόριο παρέμειναν σε καθολική τροχιά λόγω της πανδημίας

Παρατηρώντας τους δημοσιευμένους από την EUROSTAT δείκτες εμπιστοσύνης (Διάγραμμα 1.1.7) οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η καθοδική τάση που είχε την αφετηρία της τον Μάρτιο του 2020 συνεχίστηκε και στους επόμενους μήνες μέχρι τον Δεκέμβριο του 2020. Πράγματι, παρά την πρόσκαιρη ανάκαμψη τον Ιούνιο του 2020 τόσο του δείκτη εμπιστοσύνης καταναλωτών όσο και του δείκτη εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο και την αύξηση του τελευταίου δείκτη τον Οκτώβριο και Νοέμβριο του ίδιου έτους, η πτωτική τάση στις προσδοκίες ήταν σαφής για όλο το δεύτερο εξάμηνο του 2020, υποδεικνύοντας την εδραίωση ενός αρνητικού κλίματος λόγω της αναμονής των νέων κυμάτων της πανδημίας.

1.1.2.2. Επενδύσεις

Μικρή αύξηση των επενδύσεων στο τρίτο τρίμηνο αλλά μείωση της συμβολής των κατασκευών

Ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου αυξήθηκε σε 4.906 εκατ. ευρώ σε τρέχουσες τιμές στο τρίτο τρίμηνο του 2020, από 4.527 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο και 4.486 εκατ. ευρώ στο πρώτο τρίμηνο του ίδιου έτους. Αντίθετα, σε όρους αλυσωτών δεικτών όγκου παρατηρούμε διακύμανση του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου, καθώς αυτός μειώθηκε ελαφρά σε 4.708 εκατ. ευρώ στο τρίτο τρίμηνο του 2020 από 4.729 εκατ. ευρώ στο δεύτερο τρίμηνο, όταν είχε αυξηθεί από 4.626 εκατ. ευρώ που ήταν στο πρώτο τρίμηνο. Η δεύτερη τάση παρατηρείται και σε όρους ποσοστιαίων μεταβολών τόσο ως προς το προηγούμενο τρίμηνο όσο και ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους. Βάσει των εποχικά διορθωμένων στοιχείων αλυσωτών δεικτών όγκου, στο

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.7
Δείκτης εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο

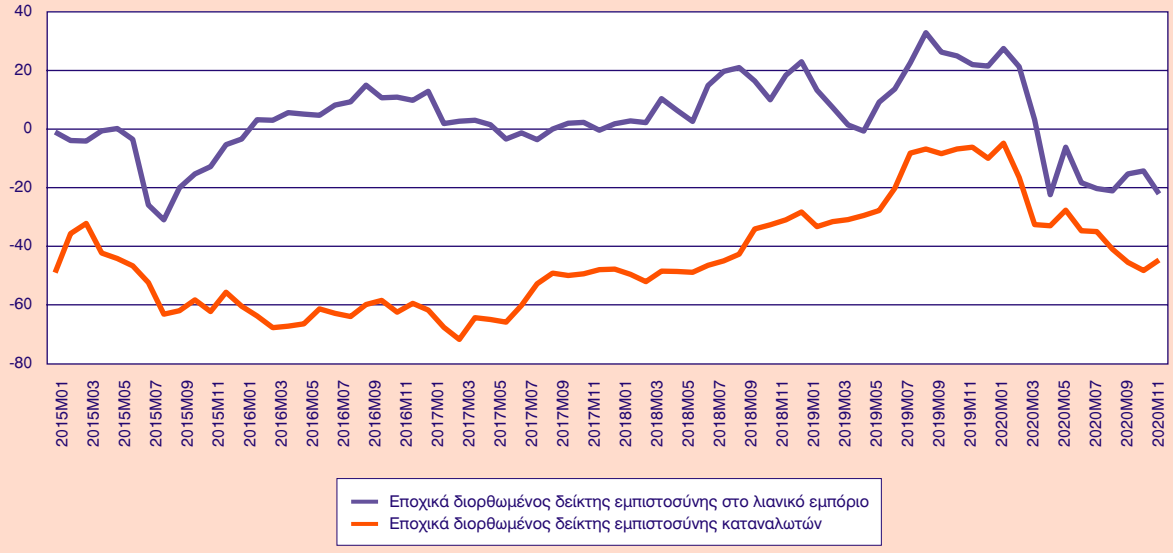

Πηγή: EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

τρίτο τρίμηνο έχουμε μικρή αρνητική μεταβολή -0,4%, ενώ στο δεύτερο τρίμηνο θετική 2,2% ως προς το προηγούμενο τρίμηνο του 2020. Κατά τον ίδιο τρόπο, οι ποσοστιαίες μεταβολές σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους 2019 ήταν -0,3% και 4,6%, αντίστοιχα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέλιξη της συμβολής των επενδύσεων και των συνιστωσών τους στο ΑΕΠ (Διάγραμμα 1.1.8). Ο ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου και οι περισσότερες από τις συνιστώσες του αύξησαν τη συμβολή τους στο τρίτο τρίμηνο σε σχέση με το δεύτερο τρίμηνο του 2020. Αν εξετά-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.8
Εξέλιξη των επενδύσεων και της σύνθεσής τους ως ποσοστού του ΑΕΠ
(εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε τρέχουσες τιμές)

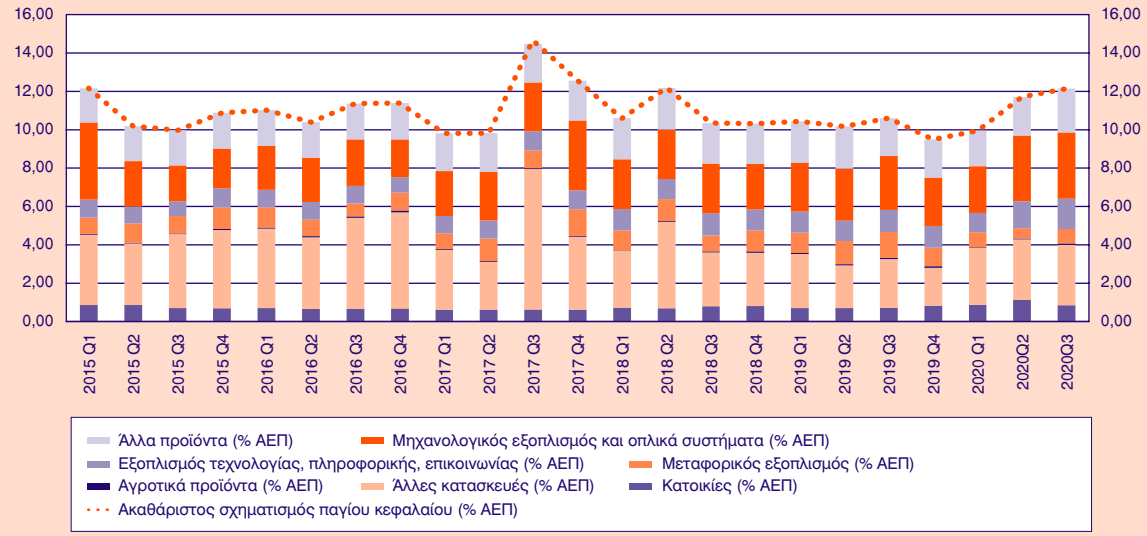

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.9
Μηχανολογικός και μεταφορικός εξοπλισμός και κατασκευές ως ποσοστό του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου

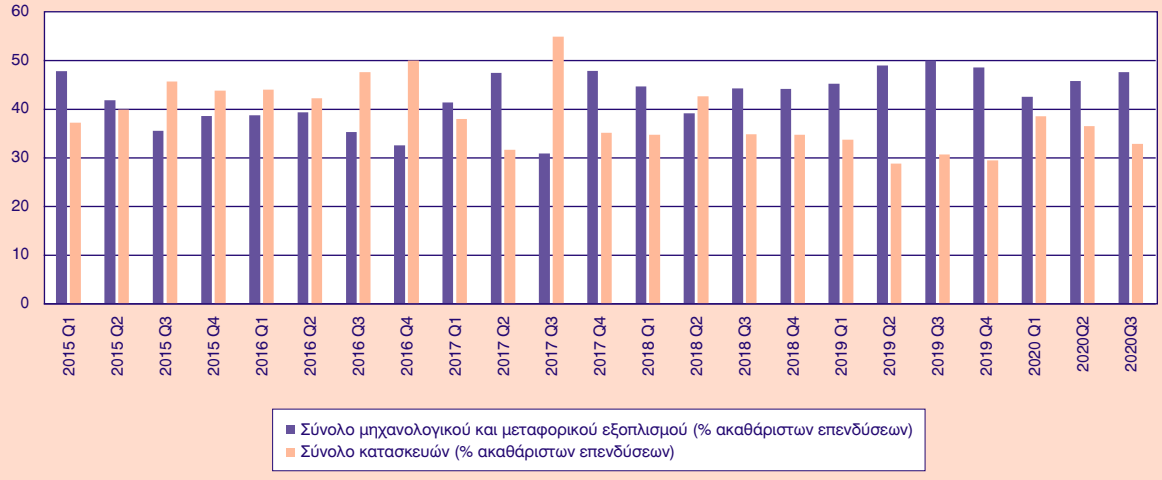

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

σουμε ιδιαίτερα τον μηχανολογικό και μεταφορικό εξοπλισμό, τόσο στο σύνολό, του όσο και στις επιμέρους κατηγορίες που τον απαρτίζουν, παρατηρούμε την ίδια θετική τάση στο τρίτο τρίμηνο του 2020, σε αντίθεση με τις κατοικίες και τις άλλες κατασκευές, όπου η τάση είναι αρνητική. Σε όρους ποσοστιαίων μεταβολών σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, στο σύνολο των κατασκευών παρατηρούμε αρνητικούς ρυθμούς της τάξης του -6,73% στο τρίτο τρίμηνο του 2020, ενώ για το σύνολο του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού ο θετικός ρυθμός είναι της τάξης του 7,83% για το ίδιο τρίμηνο.

Ο μηχανολογικός και μεταφορικός εξοπλισμός παίρνει το προβάδισμα έναντι των κατασκευών

Παρατηρώντας τις δύο κύριες συνιστώσες των ακαθάριστων επενδύσεων, αναδεικνύεται η αντιστροφή της τάσης αύξησης του ειδικού βάρους των κατασκευών που επικρατούσε στο τελευταίο τρίμηνο του 2019 και στο πρώτο τρίμηνο του 2020. Πράγματι, από το δεύτερο τρίμηνο του 2020 το μερίδιο των κατασκευών στο σύνολο των ακαθάριστων επενδύσεων μειώθηκε σε 36,53% (από 38,55% στο πρώτο τρίμηνο του 2020) και περαιτέρω σε 32,87% στο τρίτο τρίμηνο του 2020. Αντίθετα, το μερίδιο του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού αυξήθηκε από 42,54% στο πρώτο τρίμηνο του 2020 σε 45,78% στο δεύτερο τρίμηνο και 47,62% στο τρίτο τρίμηνο του 2020 (Διάγραμμα 1.1.9).

Οι προσδοκίες στον τομέα των κατασκευών συνέχισαν τη διακύμανσή τους χωρίς σαφή τάση

Η εξέλιξη των επιχειρηματικών προσδοκιών στον τομέα των κατασκευών παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 1.1.10, από το οποίο όμως δεν μπορούν να προκύψουν ασφαλή συμπεράσματα για τη μελλοντική εξέλιξη των επενδύσεων στον τομέα αυτό. Ο δείκτης εμπιστοσύνης, μετά τη σημαντική πτώση του τον Απρίλιο του 2020 και τη διατήρησή του σε χαμηλά επίπεδα τον Μάιο, ανέκαμψε τους μήνες Ιούνιο-Ιούλιο και Οκτώβριο-Νοέμβριο, ενώ μειώθηκε τόσο τον Αύγουστο όσο και τον Δεκέμβριο. Η έλλειψη σαφούς τάσης αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι ο δείκτης τον Σεπτέμβριο του 2020 (-52,1) έπεσε περίπου στο επίπεδο που είχε τον Νοέμβριο του 2019 (-51,7), ενώ τόσο τον Ιούλιο του 2020 όσο και τον Νοέμβριο του 2020, που κατέγραψε τις υψηλότερες τιμές της περιόδου, κυμάνθηκε κοντά στο -31,0.

1.1.2.3. Συμπεράσματα

Από την παραπάνω ανάλυση φαίνεται ότι η ελληνική οικονομία στο μεσοδιάστημα μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου κύματος της πανδημίας Covid-19 δεν πρόλαβε να κερδίσει το χαμένο έδαφος και να ανακάμψει αισθητά στις διάφορες συνιστώσες της ζήτησης. Η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε μεν ονομαστικά και ως ποσοστό του ΑΕΠ, αλλά μειώθηκε σε όρους αλυσωτών δεικτών όγκου. Ιδιαίτερα, η ανάκαμψη στο

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.10
Δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές

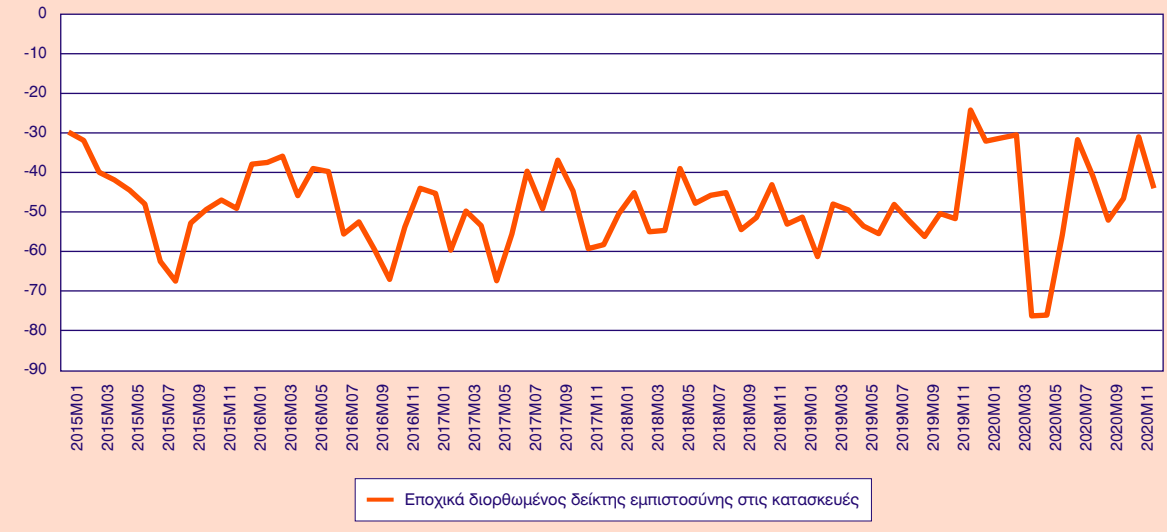

Πηγή: EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων από τον συγγραφέα.

λιανικό εμπόριο ήταν αδύναμη με αρνητικές μεταβολές στους δείκτες για το μεγαλύτερο τμήμα του μεσοδιαστήματος αυτού, ενώ οι προσδοκίες σε αυτό δεν ανέκαμψαν ουσιαστικά. Οι ακαθάριστες επενδύσεις, αυξήθηκαν ελαφρά με προβάδισμα του μηχανολογικού και μεταφορικού εξοπλισμού εις βάρος των κατασκευών, ενός κλάδου στον οποίο οι προσδοκίες παραμένουν ασαφής οδηγός για τη μελλοντική εξέλιξή του. Ωστόσο, η πιο εντυπωσιακή και ανησυχητική εξέλιξη στα τρία πρώτα τρίμηνα του 2020 ήταν η σταθεροποίηση και εμβάθυνση της ανατροπής στο εμπορικό ισοζύγιο με κυριαρχία των εισαγωγών εις βάρος των εξαγωγών. Η επιστροφή σε θετικό εμπορικό ισοζύγιο πρέπει να αποτελέσει μία από τις προτεραιότητες της αναπτυξιακής πολιτικής, παράλληλα με την αντιμετώπιση των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας, καθώς αποτελεί αντανάκλαση των βαθύτερων χαρακτηριστικών ανταγωνιστικότητας, εξωστρέφειας και μακροπρόθεσμου παραγωγικού προσανατολισμού της οικονομίας.

1.2. Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη

Αιμιλία Μαρσέλλου

Ελλάδα

Η υφεσιακή επίδραση των μέτρων για την αντιμετώπιση της πανδημίας COVID-19, παρά τα σημαντικά οικονομικά αντίμετρα που ελήφθησαν, έχει ως συνέπεια ο Εθνικός Δείκτης Τιμών Καταναλωτή (Εθνικός ΔΤΚ) και ο Εναρμονισμένος ΔΤΚ (Εν. ΔΤΚ) να καταγράψουν αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής τον Απρίλιο του 2020 και έκτοτε να παραμείνουν σε αρνητικό έδαφος. Με την άφιξη του φθινοπώρου και τη σταδιακή εξάπλωση του δεύτερου κύματος της πανδημίας η μείωση των δεικτών ενισχύθηκε. Κυρίαρχος παράγοντας της πτώσης του ΔΤΚ στην Ελλάδα και διεθνώς από την αρχή της κρίσης αναδείχθηκε η Ενέργεια, καθώς η τιμή του πετρελαίου συνδέεται άμεσα με την κατάρρευση της ζήτησης λόγω του περιορισμού των μεταφορών και των μετακινήσεων εν γένει. Με εξαίρεση τα είδη Διατροφής και μη αλκοολούχα ποτά και εν μέρει την Ένδυση και Υπόδηση, στην Ελλάδα, οι υπόλοιποι κλάδοι που συνδέονται με Υπηρεσίες, Εμπόριο, Τουρισμό και Αναψυχή και πολιτιστικές δραστηριότητες, λόγω της πολύμηνης αναστολής δραστηριότητάς τους, κατέγραψαν συνεχείς μειώσεις από την αρχή του ξεσπάσματος της πανδημίας.

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, ο Εθνικός ΔΤΚ τον Δεκέμβριο του 2020 κατέγραψε ετήσια μείωση -2,3%, έναντι μείωσης -2,1% και -1,8% τον Νοέμβριο και τον Οκτώβριο του 2020, αντίστοιχα (Πίνακας 1.2.1.). Ο πυρήνας[1] του Εθνικού ΔΤΚ τον

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.1 Η πορεία του πληθωρισμού στην Ελλάδα (%)

	Εθνικός ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας εθνικού ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εν. ΔΤΚ (Ελλάδα)
2020:M1	0,9	0,7	1,1	1,0
2020:M2	0,2	0,3	0,4	0,4
2020:M3	0,0	1,1	0,2	0,9
2020:M4	-1,4	-0,1	-0,9	0,0
2020:M5	-1,1	0,4	-0,7	0,3
2020:M6	-1,6	-1,4	-1,9	-2,4
2020:M7	-1,8	-1,3	-2,1	-2,2
2020:M8	-1,9	-1,4	-2,3	-2,4
2020:M9	-2,0	-1,6	-2,3	-2,6
2020:M10	-1,8	-1,4	-2,0	-2,2
2020:M11	-2,1	-1,8	-2,1	-2,3
2020:M12	-2,3	-2,0	-2,4	-2,5

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Eurostat.

Σημείωση: ΔΤΚ: Δείκτης Τιμών Καταναλωτή, Εν. ΔΤΚ: Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή.

1. Ο πυρήνας του πληθωρισμού υπολογίζεται από τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή εξαιρώντας τις ομάδες Διατροφή, Αλκοολούχα ποτά, Καπνός και προϊόντα Ενέργειας.

Δεκέμβριο του 2020 μειώθηκε κατά -2,0% (δεν περιλαμβάνεται ο δείκτης τιμών της Ενέργειας, ο οποίος σημειώνει σημαντική κάμψη). Κατ' αντιστοιχία, σημαντική μείωση κατέγραψε ο Εν. ΔΤΚ της χώρας κατά -2,4% καθώς και ο πυρήνας του Εν. ΔΤΚ (-2,5%). Ο μέσος Εν. ΔΤΚ για το 2020 διαμορφώθηκε στο -1,3%, ενώ σύμφωνα με τις Φθινοπωρινές Προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το 2021 θα διαμορφωθεί στο 0,9% και το 2022 στο 1,3%[2].

Αναλυτικότερα, η ετήσια μείωση του Γενικού ΔΤΚ τον Δεκέμβριο του 2020 κατά -2,3% αποτελεί συνδυαστικό αποτέλεσμα των ακόλουθων μεταβολών των επιμέρους δεικτών τιμών ομάδων αγαθών και υπηρεσιών. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφηκαν μειώσεις κατά:

- ***-7,7% στην ομάδα υπηρεσιών Μεταφορών.*** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στην υποομάδα *Καύσιμα και λιπαντικά (-10,5%)*[3] και στις Υπηρεσίες Μεταφορών *(-11,8%)*[4]. Σημειώνεται ότι η μείωση αυτή εν μέρει αντισταθμίστηκε από την αύξηση κυρίως των τιμών στα *Καινούργια αυτοκίνητα (1,8%)*.
- ***-4,2% στην ομάδα υπηρεσιών Στέγασης.*** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στο *Πετρέλαιο θέρμανσης (-20,8%)*, το *Φυσικό αέριο (-23,7%)* και τον *Ηλεκτρισμό (-1,6%)*.
- ***-3,0% στην Ένδυση και Υπόδηση.*** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στη μείωση των τιμών στα *Είδη ένδυσης και υπόδησης*.
- ***-2,9% στα Άλλα αγαθά και υπηρεσίες.*** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στα *Άλλα είδη ατομικής φροντίδας (-7,4%)* και *στα Άλλα προσωπικά είδη (-3,8%)*.
- ***-2,4% στην ομάδα Διαρκή αγαθά-Είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες.*** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στα *Υφαντουργικά προϊόντα οικιακής χρήσης (-5,9%)*, στην υποομάδα *Οικιακές συσκευές και επισκευές (-3,8%)*, τα *Υαλικά-επιτραπέζια σκεύη και σκεύη οικιακής χρήσης* (-6,3%) και τα *Είδη άμεσης κατανάλωσης νοικοκυριού (-2,8%)*.
- ***-2,2% στην ομάδα υπηρεσιών Επικοινωνιών.*** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στις *Τηλεφωνικές υπηρεσίες (-2,4%)*.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.1
Ετήσιες μεταβολές Γενικού ΔΤΚ ανά ομάδα αγαθών και υπηρεσιών - Δεκέμβριος 2020

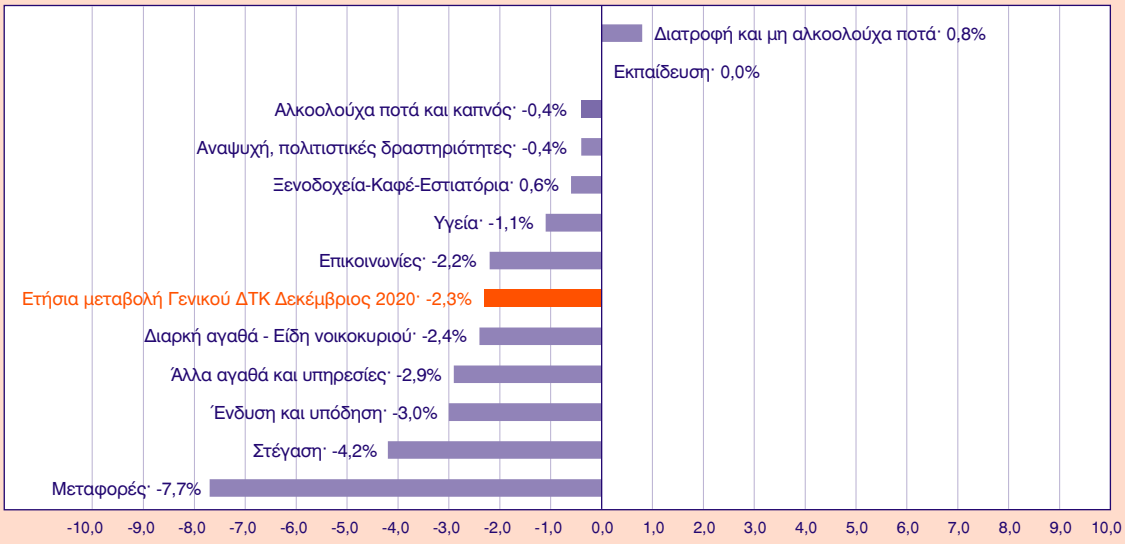

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

2. Επισημαίνεται ότι οι εκτιμήσεις αυτές δεν έχουν ενσωματώσει το δ΄ τρίμηνο του 2020 κατά το οποίο εφαρμόστηκε δεύτερο μερικό lockdown.

3. Αναλυτικότερα: Πετρέλαιο κίνησης -16,7%, Βενζίνη -10,3%, Άλλα καύσιμα -6,6%, Λιπαντικά -1,1%.

4. Αναλυτικότερα: Μεταφορά επιβατών με αεροπλάνο -26,2%, Μεταφορά επιβατών με σιδηρόδρομο -12,3%, Οδικές μεταφορές επιβατών -8,8% και Συνδυασμένες μεταφορές επιβατών (-12,4%).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.2 Ετήσιες μεταβολές υποδεικτών ομάδων αγαθών και υπηρεσιών του ΔΤΚ, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2020

Ομάδες αγαθών και υπηρεσιών	Ιαν.	Φεβρ.	Μάρτ.	Απρ.	Μάιος	Ιούν.	Ιούλ.	Αύγ.	Σεπτ.	Οκτ.	Νοέμ.	Δεκ.
1 Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά	-0,1	-0,1	-0,1	1,0	1,5	3,6	1,8	1,9	2,4	1,9	1,9	0,8
2 Αλκοολούχα ποτά και καπνός	0,4	-0,3	0,3	0,0	0,2	0,4	0,1	0,3	0,1	0,2	-0,3	-0,4
3 Ένδυση και υπόδηση	-1,1	-0,2	12,2	0,3	3,4	-1,9	4,1	2,8	0,0	-0,5	-3,6	-3,0
4 Στέγαση	0,2	-1,2	-2,9	-4,7	-3,9	-4,5	-4,5	-4,5	-6,0	-4,6	-4,4	-4,2
5 Διαρκή αγαθά, είδη νοικοκυριού κ.ά.	-0,5	-0,7	-1,3	-1,6	-0,8	-1,2	-0,9	-1,3	-1,0	-1,0	-2,7	-2,4
6 Υγεία	1,6	1,5	1,5	1,4	1,4	1,5	-0,6	-1,0	-1,2	-1,2	-1,1	-1,1
7 Μεταφορές	5,2	3,4	-1,5	-6,1	-7,0	-9,1	-9,1	-8,5	-7,9	-7,2	-6,9	-7,7
8 Επικοινωνίες	0,9	-0,7	-1,8	-2,3	-2,2	-2,4	-1,8	-2,1	-2,4	-2,5	-2,4	-2,2
9 Αναψυχή, πολιτιστικές δραστηριότητες	-1,1	-1,2	-1,4	-1,3	-0,9	-1,2	-1,1	-1,2	-1,2	-1,0	-1,0	-0,4
10 Εκπαίδευση	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,0	0,0	0,0
11 Ξενοδοχεία, καφέ, εστιατόρια	1,0	0,6	0,6	0,5	0,2	-0,6	-0,6	-0,8	-1,0	-0,7	-0,5	-0,6
12 Άλλα αγαθά και υπηρεσίες	-0,3	-1,2	-1,0	-0,8	-0,8	-1,0	-0,8	-1,9	-1,5	-1,3	-2,7	-2,9
Γενικός Δείκτης	**0,9**	**0,2**	**0,0**	**-1,4**	**-1,1**	**-1,6**	**-1,8**	**-1,9**	**-2,0**	**-1,8**	**-2,1**	**-2,3**

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

- ***-1,1% στην ομάδα υπηρεσιών Υγείας.*** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών των *Φαρμακευτικών προϊόντων (-4,1%)*. Η μείωση αυτή αντισταθμίστηκε εν μέρει από την αύξηση των τιμών στις *Ιατρικές, οδοντιατρικές και παραϊατρικές υπηρεσίες (+0,7%)*.
- ***-0,6% στην ομάδα υπηρεσιών Ξενοδοχεία-Καφέ-Εστιατόρια.*** Η μείωση αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο στην πτώση των τιμών στα *Ξενοδοχεία-μοτέλ-πανδοχεία (-10,2%)*.
- ***-0,4% στην ομάδα υπηρεσιών στην Αναψυχή-Πολιτιστικές δραστηριότητες.*** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στην υποομάδα *Οπτικοακουστικός εξοπλισμός-υπολογιστές-επισκευές (-4,4%)* και στα *Μικρά είδη αναψυχής-άνθη-κατοικίδια ζώα (-1,6%)*. Η μείωση αυτή αντισταθμίστηκε εν μέρει από την αύξηση των τιμών στα *Διαρκή αγαθά αναψυχής και πολιτισμού (+4,3%)*.
- ***-0,4% στην ομάδα αγαθών Αλκοολούχα αγαθά και καπνός.*** Η μείωση αυτή οφείλεται κυρίως στην πτώση των τιμών στα *Κρασιά (-3,3%)*.

Από την άλλη, αυξήσεις κατέγραψαν οι τιμές στις ακόλουθες ομάδες αγαθών και υπηρεσιών κατά:

- ***0,8% στην ομάδα αγαθών Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά.*** Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στην άνοδο των τιμών στα παρακάτω αγαθά: *ψωμί και δημητριακά (1,1%), νωπά ψάρια (5,5%), γάλα νωπό πλήρες (2,5%), τυριά (1,3%), άλλα βρώσιμα έλαια (13,1%), νωπά φρούτα (1,6%), νωπά λαχανικά (6,8%)* και *λαχανικά διατηρημένα ή επεξεργασμένα (3,8%)*. Η αύξηση αυτή αντισταθμίστηκε εν μέρει από τις μειώσεις κυρίως των τιμών σε: *χοιρινό (-2,4%), πουλερικά (-2,3%), γιαούρτι (-3,4%), ελαιόλαδο (-3,8), πατάτες (-6,8%) και αναψυκτικά (-5,8)*.

Ευρωζώνη

Ο πληθωρισμός στην Ευρωζώνη για τον μήνα Δεκέμβριο 2020 παρέμεινε σε αρνητικό πεδίο για πέμπτο συνεχή μήνα, διαμορφούμενος στο -0,3%. Την ίδια υποχώρηση κατέγραψαν οι τιμές και κατά τους τρεις προηγούμενους μήνες. Ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός για το 2020 ανέρχεται σε 0,3%. Σύμφωνα με τις Φθινοπωρινές Προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, λόγω της ανάκαμψης που αναμένεται κατά το 2021 και το 2022, εκτιμάται ότι ο πληθωρισμός θα διαμορφωθεί σε 1,1% και 1,3%, αντίστοιχα. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι οι προβλέψεις αυτές διεξήχθησαν πριν την εκδήλωση της δεύτερης έξαρσης της πανδημίας COVID-19, με αποτέλεσμα να μην έχουν ενσωματωθεί οι δυσμενείς επιπτώσεις του δ΄ τριμήνου του 2020 στις εκτιμήσεις για την εξέλιξη των οικονομικών μεγεθών.

Οι εξελίξεις στον πληθωρισμό μεταξύ των χωρών-μελών της Ευρωζώνης είναι αρκετά ασύμμετρες. Οι οικονομίες με σχετικά μεγάλο βιομηχανικό κλάδο και μικρή εξάρτηση από τον τουρισμό δέχθηκαν σχετικά μικρότερο πλήγμα από εκείνες τις χώρες με μεγάλο κλάδο υπηρεσιών και σημαντική εξάρτηση από τον τουρισμό. Τον Δεκέμβριο του 2020 οι χώρες με τον υψηλότερο πληθωρισμό ήταν η Σλοβακία (1,6%), η Αυστρία (1,0%) και η Ολλανδία (0,9%), και στις τρεις ωστόσο ο πληθωρισμός βρίσκεται σε αρκετά χαμηλότερο επίπεδο από το 2,0% που ορίζει ο στόχος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας για τη σταθερότητα των τιμών. Στον αντίποδα οι χώρες-μέλη της Ευρωζώνης με τον χαμηλότερο πληθωρισμό (επί της ουσίας αποπληθωρισμό) είναι η Ελλάδα (-2,4%), η Σλοβενία (-1,2%) και η Ιρλανδία (-1,0%). Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης οι χώρες-μέλη με τον υψηλότερο πληθωρισμό είναι η Πολωνία (+3,4%), η Ουγγαρία (+2,8%) και η Τσεχία (+2,4%), ενώ τον χαμηλότερο κατέγραψαν και πάλι η Ελλάδα (-2,4%), η Σλοβενία (-1,2%) και η Ιρλανδία (-1,0%).

Σε ό,τι αφορά τη συμβολή των βασικών συνιστωσών του ΔΤΚ στον ρυθμό μεταβολής του τον Δεκέμβριο του 2020 στην Ευρωζώνη, τη μεγαλύτερη θετική συμβολή είχαν οι Υπηρεσίες (+0,30 ποσοστιαίες μονάδες) και ακολουθεί η κατηγορία των Τροφίμων-Αλκοόλ-Καπνού (+0,25 ποσοστιαίες μονάδες), ενώ τη μεγαλύτερη αρνητική συμβολή είχε η Ενέργεια (-0,68 ποσοστιαίες μονάδες) και ακολουθούν τα Μη

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.2
Εναρμονισμένος ΔΤΚ στην Ευρωζώνη, ετήσια μεταβολή (2015 = 100)

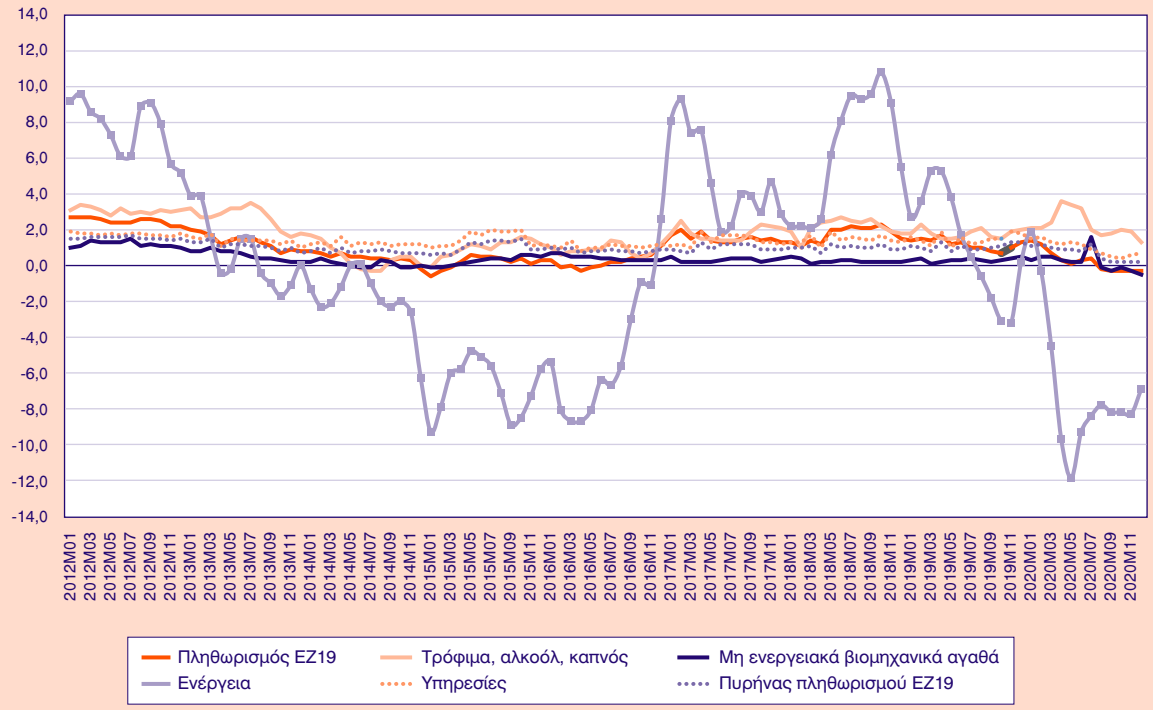

Πηγή: Eurostat.

ενεργειακά βιομηχανικά προϊόντα (-0,14 ποσοστιαίες μονάδες). Ο πυρήνας του πληθωρισμού βρίσκεται οριακά σε θετικό έδαφος (0,2%), κυρίως λόγω της μη συμπερίληψης του Δείκτη Τιμών της Ενέργειας.

Οι τιμές στην Ενέργειας εξακολουθούν να παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη μείωση που οφείλεται κυρίως σε παράγοντες της ζήτησης που σχετίζονται με τον περιορισμό των μεταφορών και μετακινήσεων εν γένει, αλλά και σε παράγοντες της προσφοράς. Οι τιμές της Ενέργειας κατέγραψαν την υψηλότερη υποχώρηση τον Μάιο (-11,9%), κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας που οδήγησε στην υποχρεωτική απαγόρευση κυκλοφορίας. Δεδομένου ότι οι μετακινήσεις απελευθερώθηκαν μερικώς, οι μειώσεις στις τιμές της Ενέργειας προοδευτικά γίνονται ηπιότερες και τον Δεκέμβριο, εν μέσω μερικής απαγόρευσης κυκλοφορίας λόγω του δεύτερου κύματος της πανδημίας, διαμορφώθηκαν σε -6,9%, που αποτελεί τη μικρότερη μείωση των τιμών της Ενέργειας από την έναρξη της κρίσης.

1.3. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ

Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων
Υποδείγματος Παραγόντων
Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης,
Αικατερίνη Τσούμα

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι βραχυπρόθεσμες προβλέψεις του ΚΕΠΕ αναφορικά με την εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το τέταρτο τρίμηνο του 2020 και τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2021[1], στη βάση του δομικού υποδείγματος παραγόντων (structural factor model)[2]. Η βάση δεδομένων που χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του υποδείγματος και τη διεξαγωγή των προβλέψεων περιλαμβάνει 126 μεταβλητές[3], οι οποίες καλύπτουν τις κύριες παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα σε τριμηνιαία συχνότητα κατά τη χρονική περίοδο από τον Ιανουάριο του 2000 μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 2020.

Η ενότητα δίνει έμφαση στη διαφοροποιούμενη συγκυρία εξαιτίας της πανδημίας Covid-19. Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι οι εν λόγω εκτιμήσεις ενσωματώνουν στοιχεία για το τρίτο τρίμηνο του 2020, κατά το οποίο είχε πραγματοποιηθεί η άρση σημαντικού αριθμού έκτακτων μέτρων περιορισμού και αναστολής της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας στη χώρα που είχαν εφαρμοστεί εξαιτίας της πανδημίας. Εντούτοις, το ισχυρό σοκ που είχε ήδη προκληθεί, αλλά και η συνέχιση της πανδημίας σε συνδυασμό με τους εκάστοτε ισχύοντες περιορισμούς (π.χ. σε όρους διεθνών μετακινήσεων) σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπουν να γίνει η υπόθεση ότι η ελληνική οικονομία επέστρεψε στην κανονικότητα κατά το τρίτο τρίμηνο του 2020. Ως αποτέλεσμα, η διεξαγωγή προβλέψεων αναφορικά με την πορεία του πραγματικού ΑΕΠ στο τέλος του 2020 και στο πρώτο εξάμηνο του 2021 εξακολουθεί να δυσχεραίνεται συνολικά, τόσο εξαιτίας της απορρέουσας πρωτοφανούς αβεβαιότητας, όσο και των συνεχών εναλλαγών μεταξύ περιόδων λήψης ευρέων έκτακτων περιοριστικών μέτρων και περιόδων τμηματικής και μερικής άρσης αυτών. Συνεπώς, όπως και κατά την προηγούμενη περίοδο αναφοράς, δεν είναι ακόμα διακριτό το συνολικό εύρος των εξαιρετικά δυσμενών επιπτώσεων της προκαλούμενης διαταραχής, το οποίο κατ' επέκταση δεν αντανακλάται στα στοιχεία μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2020 που ενσωματώνονται στο υπόδειγμα. Παράλληλα, παραμένει δύσκολη η ακριβής ποσοτικοποίηση των αντισταθμιστικών επιδράσεων των εκτεταμένων μέτρων αντιμετώπισης της πανδημίας και θωράκισης της οικονομίας, το συνολικό αποτέλεσμα των οποίων επηρεάζει σταδιακά τα οικονομικά μεγέθη σε βραχυμεσοπρόθεσμο ορίζοντα[4].

1. Η ημερομηνία διεξαγωγής της παρούσας πρόβλεψης είναι η 7η Ιανουαρίου 2021.

2. Αναλυτική περιγραφή του υποδείγματος παρουσιάζεται στο Τεύχος 15 (Ιούνιος 2011, σσ. 20-22) του περιοδικού του ΚΕΠΕ *Οικονομικές Εξελίξεις*. Βλέπε <https://www.kepe.gr/images/oikonomikes_ekselikseis/TEYXOS_15gr.pdf>.

3. Το δείγμα περιλαμβάνει μεταβλητές από τις κατηγορίες των πραγματικών και ονομαστικών μεγεθών, καθώς και σημαντικό αριθμό μεταβλητών που αντανακλούν προσδοκίες και εκτιμήσεις, όπως αναφέρεται και σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων*. Η απαραίτητη για τις εκτιμήσεις εποχική διόρθωση των χρονολογικών σειρών πραγματοποιείται με τη χρήση του προγράμματος Demetra+, στη βάση του φίλτρου TRAMO/SEATS.

4. Επισημαίνεται στο σημείο αυτό ότι το υπόδειγμα παραγόντων που εφαρμόζεται δεν ενσωματώνει την άμεση εκτίμηση των επιδράσεων των μέτρων πολιτικής (policy neutral), ούτε αποτελεί υπόδειγμα κατάλληλο για την απευθείας ανάλυση επιπτώσεων (impact analysis) μεγάλων διαταραχών στην οικονομία, όπως η πανδημία Covid-19, που δημιουργούν έκτακτες οικονομικές συνθήκες και οδηγούν σε ξαφνικές και ακραίες (εκτός πορείας σύμφωνα με την τάση) μεταβολές του ΑΕΠ. Αντ' αυτού, εμπεριέχει τις όποιες επιδράσεις εμμέσως, μέσω των ενσωματωμένων μεταβλητών μέχρι και την πιο πρόσφατη περίοδο αναφοράς (τρίτο τρίμηνο του 2020). Υπενθυμίζεται, ταυτόχρονα, ότι οι προβλέψεις διεξάγονται με τη χρήση μικρού αριθμού 'παραγόντων' (factors), που συνοψίζουν την πληροφόρηση ενός μεγάλου αριθμού ερμηνευτικών μεταβλητών, μέσω της διαδικασίας των κυρίων συνιστωσών (principal components), με σκοπό να ενσωματωθεί όσο το δυνατόν περισσότερη από τη μεταβλητότητα των υποκείμενων δεδομένων. Συνεπώς, στην τρέχουσα συγκυρία η αξιολόγηση των παρεχόμενων προβλέψεων πρέπει να λαμβάνει υπόψη κατά πόσο αντανακλώνται όλες οι διακυμάνσεις της πραγματικής οικονομικής δραστηριότητας σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα, καθώς και την αυξημένη ετερογένεια που παρουσιάζει η δυναμική απόκριση των μεταβλητών, σε συνδυασμό με την ύπαρξη ακραίων τιμών (outliers). Βασιζόμενο, παράλληλα, σε τριμηνιαία δεδομένα με υστέρηση ενός τριμήνου, δεν αντανακλά τις όποιες πολύ πρόσφατες ραγδαίες εξελίξεις σε ημερήσιο ή εβδομαδιαίο επίπεδο. Όλοι οι ως άνω περιορισμοί δύνανται να επιδρούν κατά την τρέχουσα συγκυρία στην προβλεπτική επίδοση του υποδείγματος παραγόντων.

Στη βάση των οικονομετρικών εκτιμήσεων που παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.3.1, ο μέσος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το δεύτερο εξάμηνο του 2020 εκτιμάται στο -12,8%, ενώ ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής για το σύνολο του 2020 προβλέπεται στο -9,9%, σηματοδοτώντας τη βαθιά ύφεση που προκάλεσε και εξακολουθεί να προκαλεί η πανδημία Covid-19. Επισημαίνεται ότι ο εκτιμώμενος μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής για το 2020 ενσωματώνει, από τη μία πλευρά, τα δημοσιευμένα (προσωρινά) στοιχεία για το εννεάμηνο Ιανουαρίου-Σεπτεμβρίου του 2020[5], σύμφωνα με τα οποία το ΑΕΠ συρρικνώθηκε στο τρίτο τρίμηνο του έτους κατά -11,7% (σε όρους αλυσωτών δεικτών όγκου), σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Από την άλλη πλευρά, εμπεριέχει την εκτίμηση για αρνητικό ρυθμό μεταβολής -14% για το τέταρτο τρίμηνο του 2020, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Οι βραχυπρόθεσμες επιπτώσεις του σοκ της πανδημίας στην οικονομία αντανακλώνται και στην πρόβλεψη ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ -10,4% για το πρώτο τρίμηνο του 2021, σε σχέση με το πρώτο τρίμηνο του 2020. Αντιθέτως, στη βάση της παρούσας πρόβλεψης, η ελληνική οικονομία εκτιμάται ότι θα επιστρέψει σε θετικό ρυθμό μεταβολής ύψους 3% στο δεύτερο τρίμηνο του 2021. Εντούτοις, η δυσμενής πρόβλεψη για το πρώτο τρίμηνο είναι καθοριστική για τον ρυθμό μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ στο πρώτο εξάμηνο του 2021, ο οποίος εκτιμάται στο -3,7%.

Οι ως άνω προβλέψεις για το 2020 και το πρώτο εξάμηνο του 2021 σηματοδοτούν την επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών στη χώρα ως απόρροια της έλευσης και διάρκειας της πανδημίας Covid-19 και συμβαδίζουν με την πρόσφατη πορεία των ενσωματωμένων στοιχείων. Αναλυτικότερα, η εν λόγω γενική αξιολόγηση του εγχώριου οικονομικού περιβάλλοντος συνάδει με την πρόσφατη εξέλιξη των βασικών συνιστωσών του ΑΕΠ, καθώς και ενός σημαντικού αριθμού οικονομικών μεταβλητών, όπως διακρίνεται από τις παρατηρήσεις σε μη εποχικά και ημερολογιακά διορθωμένη βάση, που αφορούν το τρίτο τρίμηνο του 2020, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019.

Πιο αναλυτικά, μεγάλη πτώση με διψήφιους αρνητικούς ρυθμούς μεταβολής κατέγραψαν για δεύτερη συνεχόμενη περίοδο οι εξαγωγές και εισαγωγές υπηρεσιών, με τη δυσμενέστερη εξέλιξη να αφορά τις εξαγωγές υπηρεσιών. Πτωτικά κινήθηκαν και οι εισαγωγές αγαθών. Δυσμενείς εξελίξεις χαρακτήρισαν τον Γενικό Δείκτη Βιομηχανικής Παραγωγής και τον Γενικό Δείκτη Κύκλου Εργασιών στη Βιομηχανία

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3.1 Ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ: 2020 και Α΄ εξάμηνο 2021
(% ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους)

	2020	2021	
Τρίμηνα	**Δ΄ τρίμηνο**	**Α΄ τρίμηνο**	**Β΄ τρίμηνο**
Τριμηνιαίος ρυθμός μεταβολής	-13,98 [-14,43 , -13,52]	-10,44 [-11,40 , -9,47]	3,04 [1,56 , 4,55]
Μέσος ρυθμός μεταβολής α΄ εξαμήνου*	-	-3,70 [-4,92 , -2,46]	
Μέσος ρυθμός μεταβολής β΄ εξαμήνου**	-12,81 [-13,04 , -12,59]	-	
Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής***	-9,85 [-9,98 , -9,74]	-	

Σημείωση: Οι τιμές στις αγκύλες δείχνουν το κάτω και άνω όριο του διαστήματος εμπιστοσύνης της πρόβλεψης στο επίπεδο 95%.

*Δεν αναφέρεται για το 2020 εφόσον δεν ενσωματώνει πρόβλεψη. **Ο μέσος ρυθμός μεταβολής β΄ εξαμήνου για το 2020 ενσωματώνει το επίσημα διαθέσιμο (προσωρινό) στοιχείο για το τρίτο τρίμηνο του 2020, σε εποχικά διορθωμένη βάση. ***Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής ενσωματώνει τα επίσημα διαθέσιμα (προσωρινά) στοιχεία για τα τρία πρώτα τρίμηνα του 2020, σε εποχικά διορθωμένη βάση.

5. Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη ανακοίνωση της ΕΛΣΤΑΤ για τους *Τριμηνιαίους Εθνικούς Λογαριασμούς,* με ημερομηνία 4 Δεκεμβρίου 2020. Σημειώνεται ότι τα στοιχεία για το πρώτο και δεύτερο τρίμηνο του 2020 έχουν αναθεωρηθεί.

(συνολική, εσωτερική και εξωτερική αγορά), καθώς και μια σειρά από τους συνδεόμενους υποδείκτες. Οι αρνητικές ποσοστιαίες μεταβολές που καταγράφηκαν ήταν δυσμενέστερες κυρίως για τις κατηγορίες *ενέργεια* και *μη διαρκή καταναλωτικά αγαθά* (στην τελευταία περίπτωση με εξαίρεση τον Δείκτη Κύκλου Εργασιών στη Βιομηχανία για την εξωτερική αγορά). Και ο Γενικός Δείκτης Όγκου στο Λιανικό Εμπόριο σημείωσε κάμψη, προκαλούμενη από την πτωτική πορεία των υποδεικτών στις κατηγορίες *μεγάλα καταστήματα τροφίμων*, *καύσιμα και λιπαντικά αυτοκινήτων*, *τρόφιμα-ποτά-καπνός* και *ένδυση-υπόδηση*. Ιδιαίτερα δυσμενής σε όρους της καταγραφόμενης αρνητικής ποσοστιαίας μεταβολής υπήρξε η εξέλιξη των εισπράξεων από μεταφορές, αλλά κυρίως των ταξιδιωτικών εισπράξεων που άγγιξε το -72,1%. Πτωτικές τάσεις χαρακτήρισαν, επίσης, το Χρηματιστήριο, την αγορά των ΙΧ (σύμφωνα με τις εκδοθείσες άδειες κυκλοφορίας για επιβατηγά αυτοκίνητα και τον δείκτη για το εμπόριο-συντήρηση-επισκευή αυτοκινήτων), καθώς και τον κύκλο εργασιών στο χονδρικό εμπόριο. Και ο κατασκευαστικός κλάδος εξακολούθησε να πλήττεται από τις επιπτώσεις της πανδημίας και των συνδεόμενων μέτρων που ελήφθησαν, όπως διαφαίνεται από την καθοδική πορεία των δεικτών παραγωγής στις κατασκευές (γενικός δείκτης και υποδείκτες παραγωγής οικοδομικών έργων και έργων πολιτικού μηχανικού) και της ιδιωτικής οικοδομικής δραστηριότητας σε όρους όγκου και στη βάση των οικοδομικών αδειών. Επιπροσθέτως, όπως αναμενόταν, η σημαντική διαταραχή που προκάλεσε και συνεχίζει να προκαλεί η πανδημία στην ελληνική οικονομία επηρέασε σημαντικά τις προσδοκίες και εκτιμήσεις των συμμετεχόντων στην οικονομική δραστηριότητα για την πορεία της οικονομίας (αναφορικά με τη βιομηχανία, τις εξαγωγές και την πορεία σε επιμέρους κλάδους της οικονομίας), οι οποίες σημείωσαν επιδείνωση. Ταυτόχρονα, σημαντικά πτωτική υπήρξε η πορεία των Δεικτών Οικονομικού Κλίματος για την Ελλάδα και για όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Παράλληλα, ανθεκτικότητα επέδειξαν ορισμένες από τις κύριες συνιστώσες του ΑΕΠ, με την ιδιωτική κατανάλωση και τις επενδύσεις συνολικά και σε όλες σχεδόν τις υποκατηγορίες (με εξαίρεση τις επενδύσεις στην κατηγορία *μεταφορικός εξοπλισμός και οπλικά συστήματα* που σημείωσαν μεγάλη κάμψη) να κινούνται ανοδικά στο τρίτο τρίμηνο του 2020, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Αυξητικά κινήθηκαν και οι εξαγωγές αγαθών. Θετικές τάσεις, που συνολικά δεν επικράτησαν έναντι των αρνητικών, καταγράφηκαν σε μια σειρά επιμέρους υποδεικτών από τις κατηγορίες του Δείκτη Βιομηχανικής Παραγωγής (*ενδιάμεσα*, *κεφαλαιουχικά* και *διαρκή καταναλωτικά αγαθά*), του Δείκτη Κύκλου Εργασιών στη Βιομηχανία (*κεφαλαιουχικά* και *διαρκή καταναλωτικά αγαθά* για το σύνολο της αγοράς, *ενδιάμεσα*, *κεφαλαιουχικά* και *διαρκή καταναλωτικά αγαθά* για την εγχώρια αγορά και *διαρκή* και *μη διαρκή καταναλωτικά αγαθά* για την εξωτερική αγορά) και του Δείκτη Όγκου στο Λιανικό Εμπόριο (*πολυκαταστήματα*, *φαρμακευτικά-καλλυντικά*, *έπιπλα-ηλεκτρικά είδη-οικιακός εξοπλισμός* και *βιβλία-χαρτικά-λοιπά είδη*). Βελτίωση σημειώθηκε όσον αφορά ορισμένους από τους υποκείμενους δείκτες ανταγωνιστικότητας, ενώ συνεχίστηκε και η πτώση της διαφοράς των επιτοκίων (spread, μεταξύ ελληνικού και γερμανικού 10ετούς ομολόγου), σε σχέση τόσο με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019, όσο και με το προηγούμενο τρίμηνο του έτους.

Μεγάλη κρισιμότητα αποδίδεται στις εξελίξεις στην εγχώρια αγορά εργασίας, όπου το σύνολο των απασχολουμένων, όπως και ο αριθμός των απασχολουμένων στον δευτερογενή και κυρίως στον πρωτογενή τομέα, κατέγραψαν πτώση στο τρίτο τρίμηνο του 2020, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019, για δεύτερη συνεχόμενη περίοδο και μετά από μια μακρά περίοδο αύξησης (ενώ ο αριθμός των απασχολουμένων στον τριτογενή τομέα σημείωσε οριακή άνοδο, μετά την πτώση της προηγούμενης περιόδου αναφοράς). Αντίθετα, τα στοιχεία της ανεργίας που προκύπτουν στη βάση της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ για το τρίτο τρίμηνο του 2020, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019, αντανακλούν πτώση που υπήρξε εντονότερη για τους μακροχρόνια και τους νέους ανέργους. Όπως αναφέρει και η εν λόγω έρευνα, η επίδραση της πανδημίας στην αγορά εργασίας φαίνεται να εξασθένησε κατά το τρίτο τρίμηνο 2020. Εντούτοις, με ποσοστό ανεργίας της τάξεως του 16,2%, οι συνθήκες στην αγορά εργασίας παρέμειναν δύσκολες, ενώ η κανονική λειτουργία της αγοράς εξακολούθησε να επηρεάζεται από τους ειδικούς κανόνες λειτουργίας των επιχειρήσεων, παρά την άρση της αναστολής λειτουργίας που είχε επιβληθεί[6].

Η προβλεπόμενη πορεία του πραγματικού ΑΕΠ για το 2020 και το πρώτο εξάμηνο του 2021, και συνεπώς, οι συνολικές οικονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα, μπορεί να εξελιχθούν σύμφωνα με ένα περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκό σενάριο από το εκτιμώμενο, σε εξάρτηση από τις επιδράσεις μιας σειράς σημαντικών και δυναμικών παραγόντων, αρκετοί εκ των οποίων συνδέο-

6. Για τις σχετικές επισημάνσεις, βλέπε το Δελτίο Τύπου της ΕΛΣΤΑΤ για την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του τρίτου τριμήνου 2020, με ημερομηνία 17 Δεκεμβρίου 2020.

νται άμεσα με την εξέλιξη της πανδημίας. Το σύνολο των εν λόγω παραγόντων θα καθορίσουν, μεταξύ άλλων, τη δυναμική της ζήτησης και της προσφοράς, την εξαγωγική επίδοση της Ελλάδας, τις επενδυτικές και αποταμιευτικές αποφάσεις των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών, τα μεγέθη της απασχόλησης και της ανεργίας και κατ' επέκταση τα εισοδήματα, καθώς και τις χρηματοοικονομικές συνθήκες και τα δημοσιονομικά μεγέθη.

Προς τη θετική κατεύθυνση δύνανται να λειτουργήσουν: (α) η ανακοπή της πορείας της πανδημίας και η αποτελεσματική εφαρμογή του μέτρου των εμβολιασμών, μέσω της απελευθέρωσης της οικονομικής δραστηριότητας και της δημιουργίας ασφαλούς περιβάλλοντος σε εγχώριο και διεθνές επίπεδο, (β) η συνέχιση της εφαρμογής εξειδικευμένων αντισταθμιστικών μέτρων στήριξης των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων από την κυβέρνηση, μέσω του περιορισμού των δυσμενών επιπτώσεων της διαταραχής της πανδημίας σε σημαντικά μακροοικονομικά μεγέθη, μεγέθη της αγοράς εργασίας και στη βιωσιμότητα των επιχειρήσεων, (γ) η συνέχιση της παροχής των εργαλείων στήριξης που εφαρμόζονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο και η έναρξη εφαρμογής των εργαλείων του νέου πακέτου ανάκαμψης (Next Generation EU), κυρίως του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, μέσω της θετικής συνεισφοράς της παρεχόμενης στήριξης και χρηματοδότησης στην ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας, καθώς και των θετικών προσδοκιών που προκαλούν και (δ) η απαρέγκλιτη εφαρμογή των αναγκαίων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και η εξισορρόπηση καίριων μακροοικονομικών και δημοσιονομικών μεγεθών, μέσω της διατηρήσιμης ανάκαμψης και ενδυνάμωσης της αξιοπιστίας της χώρας.

Προς την αρνητική κατεύθυνση δύνανται να λειτουργήσουν: (α) το δεύτερο κύμα της πανδημίας που συνοδεύτηκε τον Νοέμβριο του 2020 από τη λήψη νέων έκτακτων περιοριστικών μέτρων για την προστασία της δημόσιας υγείας, που εν μέρει εξακολουθούν να ισχύουν, καθώς και η πιθανότητα τρίτου κύματος, μέσω των συνδεόμενων αρνητικών επιπτώσεων στα συνολικά και επιμέρους οικονομικά μεγέθη, (β) ο ιδιαίτερα υψηλός βαθμός αβεβαιότητας, ο οποίος οφείλεται στην αδυναμία πρόβλεψης της εξέλιξης της πανδημίας τους επόμενους μήνες σε εγχώριο αλλά και διεθνές επίπεδο, μέσω της προκαλούμενης συγκράτησης της οικονομικής δραστηριότητας που επηρεάζει την εσωτερική αλλά και την εξωτερική ζήτηση και συγκεκριμένους κλάδους της ελληνικής οικονομίας που πλήττονται εντονότερα, καθιστώντας την ιδιαίτερα ευάλωτη και (γ) η τυχόν εντατικοποίηση των γεωπολιτικών εντάσεων, μέσω της αστάθειας και των αρνητικών επιδράσεων που θα προκληθούν.

1.4. Η σημασία του κλάδου λιανικού εμπορίου στην ελληνική οικονομία και οι επιπτώσεις της πανδημίας

Γιώργος Σώκλης

1.4.1. Εισαγωγή

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), τα οποία αφορούν το έτος 2019, ο εν λόγω κλάδος παράγει περίπου το 4,6% (ή περίπου 7,3 δις ευρώ) της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της ελληνικής οικονομίας και κατατάσσεται 6ος, ως προς το εν λόγω μέγεθος, ανάμεσα σε 63 κλάδους. Όσον αφορά την απασχόληση, ο κλάδος λιανικού εμπορίου κατατάσσεται 2ος μετά τον κλάδο υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης, απασχολώντας περίπου το 10,6% (ή περίπου 484 χιλιάδες άτομα) του συνόλου των απασχολουμένων στην οικονομία. Από τα παραπάνω έπεται ότι ο κλάδος λιανικού εμπορίου κατέχει αδιαμφισβήτητα έναν σημαντικό ρόλο στην ελληνική οικονομία, τόσο σε όρους παραγωγής όσο και σε όρους απασχόλησης.

Το ξέσπασμα της πανδημίας Covid-19 και η επιβολή των μέτρων περιορισμού στις μετακινήσεις που ακολούθησε, επέφεραν ισχυρό πλήγμα στον κλάδο λιανικού εμπορίου της χώρας. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, ο τζίρος του λιανικού εμπορίου τον Νοέμβριο μειώθηκε κατά 12,4%, έναντι της ίδιας περιόδου το 2019, ενώ είχε προηγηθεί μείωση του τζίρου του λιανεμπορίου κατά 5,6% στο γ΄ τρίμηνο του 2020 σε σχέση με την ίδια περίοδο το 2019, με τους επιχειρηματίες του κλάδου να δέχονται νέο πλήγμα.

Σκοπός του παρόντος είναι να εξετάσει αν αυτό το ισχυρό πλήγμα στον κλάδο λιανικού εμπορίου μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες και στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας. Συγκεκριμένα εξετάζουμε τα εξής:

- Ποια είναι η συμβολή του κλάδου στην παραγωγική διαδικασία των υπολοίπων κλάδων.
- Ποια είναι η σχετική σημασία των υπολοίπων κλάδων στην παραγωγική διαδικασία του κλάδου λιανικού εμπορίου.
- Ποια είναι η διάχυση του πλήγματος της πανδημίας στον κλάδο λιανικού εμπορίου στους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας και η αξιολόγηση των κυβερνητικών μέτρων στήριξης.

Για τον σκοπό αυτό βασιζόμαστε σε μια σύγχρονη προσέγγιση της «μεθόδου υποθετικής απόσπασης», λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνον τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής αλλά και τις κοινωνικές συνθήκες παραγωγής, ήτοι τη διαδικασία αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, και στα στοιχεία από τους τελευταίους διαθεσίμους Πίνακες Εισροών-Εκροών της ελληνικής οικονομίας. Το υπόλοιπο του παρόντος δομείται ως εξής: Στην ενότητα 1.4.2 εκτίθεται το μεθοδολογικό πλαίσιο της ανάλυσής μας. Στην ενότητα 1.4.3 παρουσιάζονται τα ευρήματα της εμπειρικής εφαρμογής στην ελληνική οικονομία. Τέλος, στην ενότητα 1.4.4 συνοψίζονται τα συμπεράσματα της ανάλυσής μας.

1.4.2. Μεθοδολογικό πλαίσιο[1]

Θεωρούμε μία βιώσιμη και γραμμική οικονομία η οποία παράγει n εμπορεύματα μέσω n διαδικασιών απλής παραγωγής, στην οποία: (i) η εργασία είναι ομοιογενής και δεν εισέρχεται στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, (ii) όλα τα εμπορεύματα είναι «βασικά» (*à la* Sraffa, 1960, §6), (iii) όλο το κεφάλαιο είναι κυκλοφορούν, και (iv) οι κοινωνικο-τεχνικές συνθήκες παραγωγής, ήτοι τα **{A, a, b}**, είναι εξωγενώς δεδομένα, όπου $\mathbf{A}(\equiv[a_{ij}])$ η $n \times n$ μήτρα των τεχνικών συντελεστών, κάθε στοιχείο a_{ij} της οποίας παριστά την ποσότητα του εμπορεύματος i που απαιτείται άμεσα για να παραχθεί 1 μονάδα του εμπορεύματος j ως ακαθάριστο προϊόν, $\mathbf{a}(\equiv[a_j])$ το $n \times 1$ διάνυσμα της άμεσης, ομοιογενούς εργασίας, κάθε στοιχείο a_j του οποίου παριστά την ποσότητα εργασίας που απαιτείται για να παραχθεί 1 μονάδα του εμπορεύματος j ως ακαθάριστο προϊόν, και $\mathbf{b}(\equiv[b_i])$ το $n \times 1$ διάνυσμα του πραγματικού ωρομισθίου κάθε στοιχείο b_i του οποίου παριστά την ποσότητα του εμπορεύματος i που απαιτείται για να αναπαραχθεί 1 μονάδα εργασιακής δύναμης. Περαιτέρω, μπορούμε να ορίσουμε τη διαστάσεων $m \times m$, όπου $m = n+1$, «πλήρη» μήτρα (Bródy, 1970) της οικονομίας ως[2].

$$\mathbf{C} \equiv \begin{bmatrix} \mathbf{A} & \mathbf{b} \\ \mathbf{a}^{\mathrm{T}} & 0 \end{bmatrix}.$$

1. Το μεθοδολογικό πλαίσιο του παρόντος εκτίθεται αναλυτικά στο Σώκλης (2021).

2. Το "T" είναι το σύμβολο του ανάστροφου διανύσματος.

Στη βάση των παραπάνω μπορούμε για τον υπολογισμό των «προς τα εμπρος» διασυνδέσεων να γράψουμε το εξής

$$\boldsymbol{\omega}_i^{\mathrm{T}} = \mathbf{c}_i^{\mathrm{T}}\left[\mathbf{I} - \mathbf{C}_{(i)}\right]^{-1}$$

όπου $\mathbf{C}_{(i)}$ η μήτρα που προκύπτει από την **C**, εάν αντικαταστήσουμε όλα τα στοιχεία της *i*-στής γραμμής της με 0, $\mathbf{c}_i^{\mathrm{T}}$ η *i*-στή γραμμή της μήτρας **C**, $\boldsymbol{\omega}_i^{\mathrm{T}} \equiv [\boldsymbol{\omega}_i^1, \boldsymbol{\omega}_i^2, \ldots, \boldsymbol{\omega}_i^m]$ το διάνυσμα των συνολικών ποσοτήτων του εμπορεύματος *i* που απαιτούνται για να παραχθεί 1 μονάδα κάθε εμπορεύματος της οικονομίας ως ακαθάριστο προϊόν, και $\boldsymbol{\omega}_i^j$ η συνολική (άμεση και έμμεση) ποσότητα του εμπορεύματος *i* που απαιτείται για να παραχθεί 1 μονάδα του εμπορεύματος *j* ως ακαθάριστο προϊόν. Τα μεγέθη $\boldsymbol{\omega}_i^j$ μπορούν να θεωρηθούν ως δείκτες «προς τα εμπρός» διασύνδεσης του κλάδου *i* με τον κλάδο *j*, δηλαδή εκφράζουν τον βαθμό στον οποίο οι πωλήσεις ενδιάμεσων εισροών του κλάδου *i* είναι αναγκαίες στη διαδικασία παραγωγής του κλάδου *j*, και προκύπτουν με φορμαλιστικά όμοιο τρόπο με τις διασυνδέσεις που προκύπτουν μέσω της «μεθόδου της υποθετικής απόσπασης» (βλέπε, π.χ., Dietzenbacher and van der Linden, 1997), με τη διαφορά ότι λαμβάνουμε υπόψη όχι μόνον τις τεχνικές αλλά και τις κοινωνικές συνθήκες παραγωγής, ήτοι τη διαδικασία αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης.

Στη βάση των παραπάνω μπορούμε για τον υπολογισμό των «προς τα πίσω» διασυνδέσεων να γράψουμε το εξής

$$\mathbf{m}^j = \left[\mathbf{I} - \mathbf{C}^{(j)}\right]^{-1}\mathbf{c}^j$$

όπου $\mathbf{C}^{(j)}$ η μήτρα που προκύπτει από την **C** εάν αντικαταστήσουμε όλα τα στοιχεία της *j*-στής στήλης της με 0, $\mathbf{c}^j$ η *j*-στή στήλη της μήτρας **C**, $\mathbf{m}^j \equiv [\mathbf{m}_1^j, \mathbf{m}_2^j, \ldots, \mathbf{m}_m^j]^{\mathrm{T}}$ το διάνυσμα των συνολικών (άμεσων και έμμεσων) ποσοτήτων των διαφόρων εμπορευμάτων που απαιτούνται για να παραχθούν οι άμεσες εισροές του κλάδου *j*, και $\mathbf{m}_i^j$ η συνολική (άμεση και έμμεση) ποσότητα του εμπορεύματος *i* που απαιτείται για να παραχθούν οι εισροές του κλάδου *j* ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος του κλάδου *j*. Τα μεγέθη $\mathbf{m}_i^j$ μπορούν να θεωρηθούν ως δείκτες «προς τα πίσω» διασύνδεσης του κλάδου *j* με τον κλάδο *i*, δηλαδή εκφράζουν τον βαθμό στον οποίο ο κλάδος *j* εξαρτάται από αγορές εισροών από τον κλάδο *i*.[3]

1.4.3. Εμπειρικά ευρήματα[4]

1.4.3.1. «Προς τα εμπρός» διασυνδέσεις του κλάδου λιανικού εμπορίου

Για να παραχθεί 1 μονάδα εμπορεύματος ενός κλάδου (πλην του κλάδου λιανικού εμπορίου) στην ελληνική οικονομία απαιτούνται *κατά μέσο όρο* 0,059 μονάδες υπηρεσιών λιανικού εμπορίου. Ο συντελεστής αυτός είναι αρκετά υψηλός, δεδομένου ότι, σύμφωνα με τις αντίστοιχες εκτιμήσεις μας για τους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, οι ποσότητες των υπολοίπων εμπορευμάτων που κατά μέσο όρο απαιτούνται για να παραχθεί 1 μονάδα εμπορεύματος της ελληνικής οικονομίας είναι της τάξης του 0,026. Περαιτέρω, για να αναπαραχθεί 1 μονάδα εργασιακής δύναμης απαιτούνται συνολικά περίπου 0,288 μονάδες υπηρεσιών λιανικού εμπορίου. Ο εν λόγω δείκτης είναι επίσης ιδιαίτερα υψηλός, καθώς, σύμφωνα με τις αντίστοιχες εκτιμήσεις μας για τους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, οι ποσότητες των υπολοίπων εμπορευμάτων που κατά μέσο όρο απαιτούνται για να αναπαραχθεί 1 μονάδα εργασιακής δύναμης είναι της τάξης του 0,133. Τέλος, για να παραχθεί 1 μονάδα υπηρεσιών λιανικού εμπορίου απαιτούνται περίπου 0,057 μονάδες υπηρεσιών λιανικού εμπορίου, ενώ τα αντίστοιχα μεγέθη για τους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας είναι κατά μέσο όρο περίπου 0,073. Από τα παραπάνω έπεται ότι ο κλάδος υπηρεσιών λιανικού εμπορίου εμφανίζει ισχυρές «προς τα εμπρός» διασυνδέσεις με τους υπόλοιπους κλάδους της ελληνικής οικονομίας αλλά και με τη διαδικασία αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης (τομέας των νοικοκυριών). Το χαρακτηριστικό αυτό αποτελεί ένδειξη υψηλής σημαντικότητας του κλάδου λιανικού εμπορίου για την οικονομία, καθώς οποιαδήποτε μεταβολή στην παραγωγή των υπολοίπων κλάδων προαπαιτεί και συνεπάγεται ισχυρή μεταβολή προς την ίδια κατεύθυνση των δραστηριοτήτων του κλάδου λιανικού εμπορίου. Στον Πίνακα 1.4.1 παρατίθενται οι δείκτες διασύνδεσης του κλάδου λιανικού εμπορίου με τους δέκα πρώτους κλάδους με τους οποίους εμφανίζει τις σχετικά υψηλότερες «προς τα εμπρός» διασυνδέσεις.

Από την εξέταση των ευρημάτων που παρατίθενται στον Πίνακα 1.4.1, έπεται ότι η πλειονότητα των κλάδων με τους οποίους το λιανικό εμπόριο εμφανίζει υψηλές «προς τα εμπρός» διασυνδέσεις ανήκουν στη

3. Για μία γενική αλγεβρική ανάλυση του παρόντος συστήματος, βλέπε Mariolis and Rodousaki (2011).

4. Τα αναλυτικά εμπειρικά ευρήματα του παρόντος εκτίθενται στο Σώκλης (2021).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.1 Κλάδοι με υψηλές «προς τα εμπρός» διασυνδέσεις με τον κλάδο λιανικού εμπορίου

Κλάδος	Δείκτης διασύνδεσης
Βιομηχανία ξύλου και κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό, εκτός από έπιπλα· κατασκευή ειδών καλαθοποιίας και σπαρτοπλεκτικής	0,151
Χαρτοποιία και κατασκευή χάρτινων προϊόντων	0,134
Εκτυπώσεις και αναπαραγωγή προεγγεγραμμένων μέσων	0,108
Κατασκευή επίπλων και άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες	0,103
Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες	0,093
Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών, ειδών ενδυμασίας, δέρματος και δερμάτινων ειδών	0,091
Δημόσια διοίκηση και άμυνα· υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	0,087
Κατασκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, ρυμουλκούμενων και ημιρυμουλκούμενων οχημάτων	0,083
Κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών, ηλεκτρονικών και οπτικών προϊόντων	0,082
Κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού	0,081
Δραστηριότητες κοινωνικής μέριμνας	0,081
Μέσος όρος	**0,059**
Λιανικό εμπόριο	**0,057**
Εργασιακή δύναμη	**0,288**

Πηγή: Σώκλης (2021).

βιομηχανία. Υψηλές διασυνδέσεις εμφανίζει το λιανικό εμπόριο και με τον κύριο κλάδο του πρωτογενούς τομέα, ήτοι τον κλάδο της γεωργίας («Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες»). Τέλος, όσον αφορά τις υπηρεσίες, την υψηλότερη «προς τα εμπρός» διασύνδεση εμφανίζει το λιανικό εμπόριο με τον δημόσιο τομέα («Δημόσια διοίκηση και άμυνα· υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση»).

1.4.3.2. «Προς τα πίσω» διασυνδέσεις του κλάδου λιανικού εμπορίου

Σύμφωνα με τα ευρήματά μας, για να παραχθούν οι εισροές που αναλώνει ο κλάδος λιανικού εμπορίου ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος απαιτούνται *κατά μέσο όρο* 0,033 μονάδες εμπορευμάτων των υπολοίπων κλάδων της ελληνικής οικονομίας (πλην του κλάδου λιανικού εμπορίου). Περαιτέρω, εκτιμούμε ότι απαιτούνται συνολικά περίπου 0,217 μονάδες εργασιακής δύναμης για να παραχθούν οι εισροές του κλάδου λιανικού εμπορίου. Στον Πίνακα 1.4.2 παρατίθενται οι δείκτες διασύνδεσης του κλάδου λιανικού εμπορίου με τους δέκα πρώτους κλάδους με τους οποίους εμφανίζει τις σχετικά υψηλότερες «προς τα πίσω» διασυνδέσεις.

Παρατηρούμε ότι ξεχωρίζει αισθητά η «προς τα πίσω» διασύνδεση του κλάδου λιανικού εμπορίου με τον κλάδο υπηρεσιών διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, εμφανίζοντας δείκτη διασύνδεσης της τάξης του 0,424, ενώ ο αμέσως υψηλότερος συντελεστής διασύνδεσης είναι με τον κλάδο τροφίμων, ο οποίος είναι της τάξης του 0,130. Θυμίζουμε ότι κατά την εξέταση των «προς τα εμπρός» διασυνδέσεων του λιανικού εμπορίου βρήκαμε ότι η χαμηλότερη «προς τα εμπρός» διασύνδεση καταγράφεται με τον κλάδο διαχείρισης ακίνητης περιουσίας. Αυτό το εύρημα συνεπάγεται ότι ο κλάδος υπηρεσιών διαχείρισης ακίνητης περιουσίας είναι ιδιαίτερα σημαντικός για τον κλάδο λιανικού εμπορίου για την προμήθεια των αναγκαίων εισροών για τον κλάδο, ενώ, αντίθετα, ο κλάδος λιανικού εμπορίου δεν είναι ιδιαίτερα σημα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.2 Κλάδοι με υψηλές «προς τα πίσω» διασυνδέσεις με τον κλάδο λιανικού εμπορίου

Κλάδος	Δείκτης διασύνδεσης
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	0,424
Παραγωγή τροφίμων, ποτών και προϊόντων καπνού	0,130
Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος· δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης	0,127
Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	0,114
Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου	0,084
Δραστηριότητες παροχής χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία	0,078
Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες	0,074
Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες· δραστηριότητες κεντρικών γραφείων· δραστηριότητες παροχής συμβουλών διαχείρισης	0,072
Ορυχεία-Λατομεία	0,066
Αποθήκευση και υποστηρικτικές προς τη μεταφορά δραστηριότητες	0,062
Μέσος όρος	**0,033**
Λιανικό εμπόριο	**0,057**
Εργασιακή δύναμη	**0,217**

Πηγή: Σώκλης (2021).

ντικός για τον κλάδο διαχείρισης ακίνητης περιουσίας ως προς την πώληση ενδιάμεσων εισροών που είναι απαραίτητοι για τον κλάδο. Επιπροσθέτως, σε αντίθεση με τις «προς τα εμπρός» διασυνδέσεις του λιανικού εμπορίου, όπου οι υψηλότερες διασυνδέσεις καταγράφονται με τους κλάδους της βιομηχανίας, στις «προς τα πίσω» διασυνδέσεις του λιανικού εμπορίου υπάρχει ισορροπία σχετικά με τις διασυνδέσεις που καταγράφονται με τον πρωτογενή τομέα, τη βιομηχανία, και τις υπηρεσίες.

1.4.3.3. Κλάδοι-κλειδιά για το λιανικό εμπόριο

Εάν εξετάσουμε τους κλάδους με τους οποίους το λιανικό εμπόριο καταγράφει υψηλή «προς τα εμπρός» διασύνδεση, όπως καταγράφονται στον Πίνακα 1.4.1, και τους κλάδους με τους οποίους καταγράφει υψηλή «προς τα πίσω» διασύνδεση, όπως καταγράφονται στον Πίνακα 1.4.2, θα παρατηρήσουμε ότι υπάρχουν ορισμένοι κλάδοι με τους οποίους ο κλάδος λιανικού εμπορίου καταγράφει, ταυτοχρόνως, υψηλές «προς τα εμπρός» και «προς τα πίσω» διασυνδέσεις. Αυτοί οι κλάδοι δύνανται να χαρακτηριστούν ως κλάδοι-κλειδιά για το λιανικό εμπόριο, καθώς, σύμφωνα με όσα έχουμε επισημάνει, πρόκειται για κλάδους στους οποίους ο κλάδος λιανικού εμπορίου παρέχει σημαντικό ύψος ενδιάμεσων εισροών οι οποίες είναι αναγκαίες για την παραγωγή τους, και, ταυτοχρόνως, ο κλάδος λιανικού εμπορίου αγοράζει από τους εν λόγω κλάδους σημαντικό ύψος εισροών οι οποίες είναι αναγκαίες στη δική του παραγωγική διαδικασία. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τους ορισμούς των διασυνδέσεων που έχουμε χρησιμοποιήσει στο παρόν άρθρο, πρόκειται για κλάδους με τους οποίους ο κλάδος λιανικού εμπορίου έχει υψηλή αλληλεξάρτηση. Σύμφωνα με τα παραπάνω, εντοπίζονται 6 κλάδοι-κλειδιά για το λιανικό εμπόριο, οι οποίοι παρατίθενται στον Πίνακα 1.4.3.

Παρατηρούμε ότι η πλειονότητα των κλάδων με τους οποίους το λιανικό εμπόριο εμφανίζει υψηλή αλληλεξάρτηση ανήκει στη βιομηχανία, ενώ υψηλή αλληλεξάρτηση εμφανίζει το λιανικό εμπόριο και

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.3 Κλάδοι-κλειδιά για το λιανικό εμπόριο

Κλάδος
Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες
Παραγωγή τροφίμων, ποτών και προϊόντων καπνού
Παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών υλών, ειδών ενδυμασίας, δέρματος και δερμάτινων ειδών
Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου
Κατασκευή προϊόντων από ελαστικό (καουτσούκ) και πλαστικές ύλες
Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος· δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης

Πηγή: Σώκλης (2021).

με τον κύριο κλάδο του πρωτογενή τομέα, ήτοι τη γεωργική παραγωγή. Όσον αφορά τις υπηρεσίες, ο μόνος κλάδος με τον οποίο το λιανικό εμπόριο εμφανίζει υψηλή αλληλεξάρτηση είναι οι δραστηριότητες υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης, δηλαδή ο κατεξοχήν κλάδος που συνδέεται με τουριστικές δραστηριότητες.

1.4.4. Συμπεράσματα

Από την εξέταση των διακλαδικών διασυνδέσεων του κλάδου λιανικού εμπορίου της ελληνικής οικονομίας τα κύρια συμπεράσματα αποτυπώνονται συνοπτικά ως εξής:

Σ1. Από την ανάλυση των «προς τα εμπρός» διασυνδέσεων, προέκυψε ότι ο κλάδος λιανικού εμπορίου εμφανίζει ισχυρές διασυνδέσεις τόσο με τους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας όσο και με τη διαδικασία αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, καταδεικνύοντας έτσι τον κομβικό ρόλο του λιανικού εμπορίου στην ελληνική οικονομία.

Σ2. Από την ανάλυση των «προς τα πίσω» διασυνδέσεων, προέκυψε ότι η παραγωγική διαδικασία του κλάδου λιανικού εμπορίου εξαρτάται σε πολύ σημαντικό βαθμό από τις υπηρεσίες διαχείρισης ακίνητης περιουσίας.

Σ3. Συνδυάζοντας τα ευρήματα για τις «προς τα εμπρός» και τις «προς τα πίσω» διασυνδέσεις, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τη μεγαλύτερη αλληλεξάρτηση εμφανίζει ο κλάδος λιανικού εμπορίου με τον γεωργικό τομέα και τη βιομηχανία, ενώ όσον αφορά τις υπηρεσίες υψηλή αλληλεξάρτηση καταγράφεται μόνον με τον τουριστικό τομέα.

Συνεπώς, ο κλάδος λιανικού εμπορίου είναι υψηλής σημαντικότητας κλάδος (βλέπε Σ1) και τα μέτρα στήριξης στην παρούσα φάση από την πολιτεία κρίνονται ως επιβεβλημένα. Το μέτρο της πλήρους αναστολής καταβολής του ενοικίου, το οποίο εφαρμόστηκε για τον μήνα Ιανουάριο, όπως ανακοίνωσε το υπουργείο Οικονομικών, επεκτείνεται και για τον μήνα Φεβρουάριο[5]. Αυτό το μέτρο κινείται, λόγω των ισχυρών «προς τα πίσω» διασυνδέσεων του κλάδου με τις υπηρεσίες διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (βλέπε Σ2), προς τη σωστή κατεύθυνση και θα έπρεπε να είχε ληφθεί από την πρώτη στιγμή διακοπής της λειτουργίας των επιχειρήσεων του κλάδου. Τέλος, όσον αφορά την επόμενη μέρα μετά την πανδημία, η υψηλή αλληλεξάρτηση του κλάδου με τον τουριστικό τομέα δείχνει (βλέπε Σ3), ότι οι επιδόσεις του τουρισμού, για μια ακόμα φορά,[6] θα έχουν επίδραση στη συνολική πορεία της ελληνικής οικονομίας.

Βιβλιογραφία

Bródy, A. (1970). *Proportions, prices and planning. A mathematical restatement of the labor theory of value*. Amsterdam: North Holland.

5. Το 80% του μηνιαίου συμφωνημένου μισθώματος, και όχι επί της απώλειας, θα αποζημιωθεί στους ιδιοκτήτες από τον Κρατικό Προϋπολογισμό, έτσι ώστε να μην έχουν περαιτέρω απώλειες. Με αυτό τον τρόπο, επιμερίζεται το κόστος του ενοικίου κατά 80% στο κράτος και κατά 20% στον εκμισθωτή. Συνεπώς, η επιχείρηση που αξιοποιεί το ακίνητο δεν πληρώνει ενοίκιο.

6. Για τη μεγάλη συσχέτιση μεταξύ της ύφεσης της ελληνικής οικονομίας λόγω Covid-2019 και τουρισμού, βλέπε Mariolis et al. (2020) .

Dietzenbacher, E. and van der Linden, J. A. (1997). Sectoral and spatial linkages in the EC production structure. *Journal of Regional Science,* 37(2), 235-257.

Mariolis, T. and Rodousaki, E. (2011). Total requirements for gross output and intersectoral linkages: A note on Dmitriev's contribution to the theory of profits. *Contributions to Political Economy,* 30(1), 67-75.

Mariolis, T., Rodousakis, N. and Soklis, G. (2020). The COVID-19 Multiplier effects of Tourism on the Greek Economy. *Tourism Economics*, forthcoming.

Sraffa, P. (1960). *Production of commodities by means of commodities. Prelude to a critique of economic theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Σώκλης (2021). Οι Διακλαδικές Διασυνδέσεις του Λιανικού Εμπορίου στην Ελληνική Οικονομία, στο Αρανίτου Β. (επιμ.) *Η ιστορία, η οικονομία και οι μετασχηματισμοί του λιανικού εμπορίου και η ελληνική περίπτωση*, Εκδόσεις Κέρκυρα - Economia Publishing, υπό έκδοση.

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις,* τεύχος 44, 2021, σσ. 30-34

1.5. Η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά σε πορεία επιστροφής στα προ κορωνοϊού επίπεδα

Φωτεινή Οικονόμου

1.5.1. Εισαγωγή

Το 2020, αν και ξεκίνησε με ιδιαίτερα θετικές προοπτικές σε συνέχεια των εντυπωσιακών αποδόσεων του 2019, ήταν αναμφίβολα μια χρονιά κατά την οποία διαμορφώθηκαν πρωτόγνωρες συνθήκες με προφανείς αρνητικές συνέπειες για τις αγορές, την οικονομία και την κοινωνία. Η ταχεία εξάπλωση της νόσου COVID-19 είχε δραματικές επιπτώσεις για τις χρηματοοικονομικές αγορές διεθνώς, με τους επενδυτές να υφίστανται σημαντικές απώλειες σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα (Zhang et al., 2020). Η αρνητική επίδραση της πανδημίας αποτυπώθηκε στις διεθνείς χρηματιστηριακές αγορές σε συνάρτηση με την εξέλιξη της πανδημίας σε κάθε χώρα, τον αριθμό των καταγεγραμμένων κρουσμάτων στη χώρα και διεθνώς ή τον αριθμό των καταγεγραμμένων θανάτων (βλ. Al-Awadhi, 2020· Ashraf, 2020· Cao et al., 2020). Το βασικότερο χαρακτηριστικό της περιόδου ήταν η αυξημένη αβεβαιότητα αναφορικά με την εξέλιξη της πανδημίας, οι επιπτώσεις της οποίας εξακολουθούν να επηρεάζουν την οικονομία και την κοινωνία. Υπό αυτές τις συνθήκες, η εγχώρια χρηματιστηριακή αγορά, μετά από μια χρονιά σημαντικών προκλήσεων, προσπαθεί να επανέλθει στα επίπεδα που είχε πριν από την εμφάνιση της πανδημίας.

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται η πορεία της ελληνικής χρηματιστηριακής αγοράς για το έτος 2020 με έμφαση σε βασικούς χρηματιστηριακούς δείκτες και μεγέθη. Η τελευταία ενότητα του άρθρου συνοψίζει και καταλήγει σε συμπεράσματα.

1.5.2. Η πορεία της χρηματιστηριακής αγοράς το 2020

Όπως ήταν αναμενόμενο, η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά επηρεάστηκε σημαντικά από το ξέσπασμα της υγειονομικής κρίσης, σημειώνοντας έντονα αρνητικές αποδόσεις μετά την εμφάνιση της COVID-19 στην Ελλάδα τον Φεβρουάριο του 2020. Αν και ακολούθησαν σημάδια ανάκαμψης (Απρίλιος-Μάιος 2020), η αγορά επανήλθε σε αρνητικές αποδόσεις (Ιούνιος-Ιούλιος 2020). Τη μικρή άνοδο που σημειώθηκε κατά τον Αύγουστο του 2020 ακολούθησαν δύο πτωτικοί μήνες (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2020), με την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά να αντιμετωπίζει ένα μείγμα υγειονομικών, οικονομικών και γεωπολιτικών προκλήσεων. Μεγάλο μέρος των σημαντικών απωλειών της χρονιάς καλύφθηκε από την εντυπωσιακή άνοδο του Νοεμβρίου 2020, λόγω των θετικών εξελίξεων σχετικά με το εμβόλιο κατά της COVID-19. Παράλληλα, αξίζει να σημειωθεί ότι, στις αρχές Νοεμβρίου 2020, ο διεθνής οίκος αξιολόγησης Moody's αναβάθμισε την ελληνική οικονομία από B1 σε Ba3 με σταθερή προοπτική, βασιζόμενος στις συνεχιζόμενες μεταρρυθμίσεις και τις θετικές προοπτικές ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας κατά τα επόμενα χρόνια[1]. Η χρονιά έκλεισε με θετικές αποδόσεις για τον Δεκέμβριο του 2020, διατηρώντας όμως το αρνητικό πρόσημο στις ετήσιες αποδόσεις των βασικών χρηματιστηριακών δεικτών του Χρηματιστηρίου Αθηνών (Χ.Α.).

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (Πίνακας 1.5.1), ο Γενικός Δείκτης (Γ.Δ.) του Χ.Α. σημείωσε ετήσιες απώλειες της τάξης του -11,75%, φτάνοντας τις 808,99 μονάδες στα τέλη Δεκεμβρίου 2020 από 916,67 μονάδες στα τέλη του 2019. Μετά από μια περίοδο έντονων διακυμάνσεων και σημαντικών απωλειών από τον Φεβρουάριο και ύστερα, τον Νοέμβριο του 2020 σημειώθηκε εντυπωσιακή άνοδος της τάξης του 29,40% και τον Δεκέμβριο άνοδος 9,78%, χωρίς όμως να αντιστραφεί τελικά το αρνητικό πρόσημο της χρονιάς. Αντίστοιχη ήταν και η πορεία του δείκτη FTSE/Χ.Α. Large Cap, ο οποίος σημείωσε ετήσιες απώλειες της τάξης του -15,81%, παρά τη σημαντική άνοδο του τελευταίου διμήνου του 2020. Αντίθετα, με θετικό πρόσημο ολοκλήρωσε τη χρονιά ο δείκτης FTSE/Χ.Α. Mid & Small Cap Θεμελιωδών Μεγεθών με ετήσια απόδοση της τάξης του 4,99%. Παράλληλα, τρεις κλαδικοί δείκτες κατέγραψαν σημαντικές θετικές ετήσιες αποδόσεις σε μια χρονιά υψηλού κινδύνου και αβεβαιότητας. Πιο συγκεκριμένα, θετικές αποδόσεις σημείωσαν οι δείκτες FTSE/Χ.Α. Υπηρεσίες Κοινής Ωφέλειας, FTSE/Χ.Α. Τεχνολογία και FTSE/Χ.Α. Βιομηχανικά Προϊόντα & Υπηρεσίες με ετήσιες αποδόσεις 44,49%, 21,31% και 14,50%, αντίστοιχα. Οι υπόλοιποι κλαδικοί δείκτες κινήθηκαν πτωτικά, με τις

1. Βλ. Ανακοίνωση Moody's, "Rating Action: Moody's upgrades Greece's rating to Ba3, outlook remains stable", 6 Νοεμβρίου 2020.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.5.1 Μονάδες και αποδόσεις για επιλεγμένους δείκτες του Χ.Α. για το 2020

	31/12/2020	31/12/2019	Κατ. έτους	Ανώτ. έτους	Δ (%) έτους
FTSE/X.A. Mid & Small Cap Θεμελιωδών Μεγεθών	3.124,15	2.975,68	2.028,59	3.205,70	4,99%
Ελληνικός Δείκτης MID & Small Cap	1.202,50	1.253,49	701,19	1.312,90	-4,07%
FTSE/X.A. Mid Cap	1.107,38	1.195,17	659,09	1.298,86	-7,35%
Γενικός Δείκτης Τιμών Χ.Α.	808,99	916,67	469,55	949,20	-11,75%
Δείκτης Όλων των Μετοχών Χ.Α.	187,55	215,66	122,81	223,49	-13,03%
FTSE/X.A. Large Cap	1.934,64	2.298,02	1.135,79	2.371,26	-15,81%
FTSE/X.A. Υπηρεσίες Κοινής Ωφέλειας	4.602,67	3.185,42	1.865,80	4.672,48	44,49%
FTSE/X.A. Τεχνολογία	1.092,34	900,44	537,98	1.092,47	21,31%
FTSE/X.A. Βιομηχανικά Προϊόντα & Υπηρεσίες	2.932,95	2.561,57	1.302,84	2.940,77	14,50%
FTSE/X.A. Πρώτες Ύλες	6.153,83	6.458,00	2.713,19	7.435,44	-4,71%
FTSE/X.A. Ασφάλειες	1.909,42	2.025,02	1.076,29	2.088,80	-5,71%
FTSE/X.A. Τηλεπικοινωνίες	3.644,51	3.925,16	2.480,07	4.027,57	-7,15%
FTSE/X.A. Κατασκευές & Υλικά	2.761,06	3.083,14	1.403,78	3.344,96	-10,45%
FTSE/X.A. Ταξίδια & Αναψυχή	1.732,48	1.939,68	904,20	2.084,49	-10,68%
FTSE/X.A. Ακίνητης Περιουσίας	4.825,18	5.465,04	2.945,19	5.826,74	-11,71%
FTSE/X.A. Υγεία	443,19	504,83	377,88	508,96	-12,21%
FTSE/X.A. Τρόφιμα & Ποτά	9.885,18	11.264,09	5.768,28	13.004,12	-12,24%
FTSE/X.A. Καταναλωτικά Προϊόντα και Υπηρεσίες	7.781,92	9.810,13	5.596,91	10.280,00	-20,67%
FTSE/X.A. Χρηματοοικονομικές Υπηρεσίες	763,95	996,89	480,39	1.123,81	-23,37%
FTSE/X.A. Εμπόριο	49,57	69,64	38,18	75,77	-28,82%
FTSE/X.A. Ενέργεια	2.964,77	5.048,57	2.039,22	5.154,35	-41,28%
FTSE/X.A. Τράπεζες	518,99	885,16	221,87	889,92	-41,37%

Πηγή: Ημερήσια δελτία τιμών Χ.Α. (31/12/2020 και 31/12/2019).

μεγαλύτερες απώλειες να σημειώνονται για τους δείκτες FTSE/X.A. Τράπεζες και FTSE/X.A. Ενέργεια με ετήσιες απώλειες της τάξης του -41,37% και -41,28%, αντίστοιχα.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (2020), η πορεία της αγοράς αποτυπώθηκε και στην εξέλιξη της κεφαλαιοποίησης του συνόλου των εισηγμένων μετοχών στο Χ.Α. (Διάγραμμα 1.5.1). Πιο συγκεκριμένα, τον Δεκέμβριο του 2020 σημειώθηκε αύξηση της κεφαλαιοποίησης κατά 6,8%, στα €44,98 δισ. από €42,11 δισ. στο τέλος Νοεμβρίου 2020. Επιπλέον, σημειώθηκε μείωση της τάξης του -10,7% σε σχέση με την αντίστοιχη κεφαλαιοποίηση στα τέλη του 2019, η οποία ήταν στα €50,35 δις. Παράλληλα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η πορεία της αξίας συναλλαγών του Χ.Α. η οποία, αν και κινήθηκε σε χαμηλά επίπεδα την περίοδο Αυγούστου-Οκτωβρίου 2020, αυξήθηκε σημαντικά κατά το τελευταίο δίμηνο του 2020, φτάνοντας τον Δεκέμβριο του 2020 τα €1.899,30 εκατ., αυξημένη κατά 20,4% σε σχέση με τον προηγούμενο μήνα και κατά 43,3% σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2019. Παράλληλα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Χ.Α. (2020), οι ξένοι επενδυτές εμφάνισαν τον Δεκέμβριο του 2020 εκροές οι οποίες έφτασαν τα €11,82 εκατ. μετά από

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.1
Κεφαλαιοποίηση και αξία συναλλαγών Χ.Α., 2019-2020

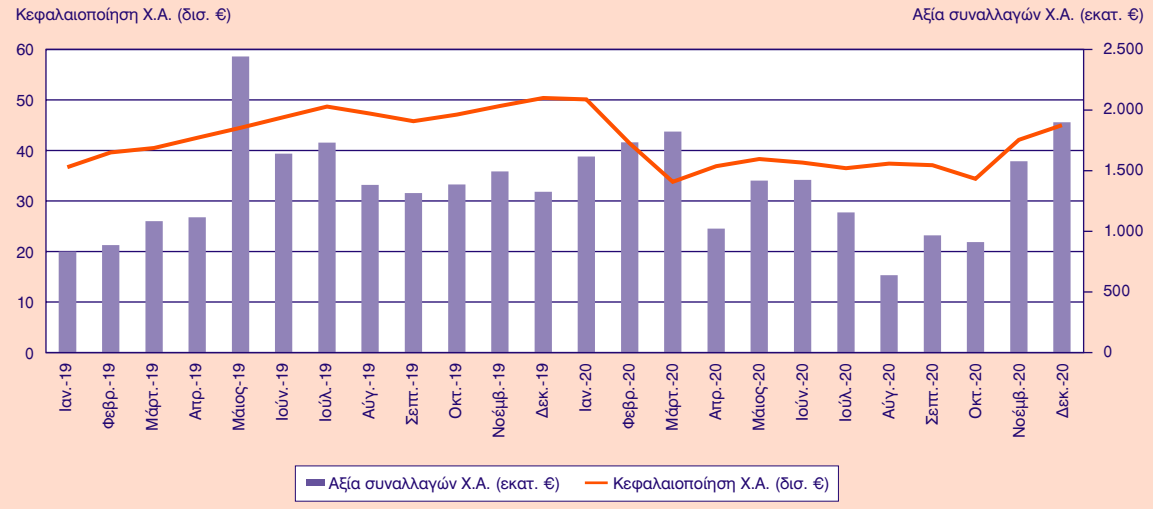

Πηγή: Χρηματιστήριο Αθηνών, Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο AxiaNumbers της Αγοράς Χρεογράφων Δεκεμβρίου 2020 και Δεκεμβρίου 2019.

εισροές €14,67 εκατ. τον Νοέμβριο του 2020, ενώ οι Έλληνες επενδυτές σημείωσαν εισροές €12,00 εκατ. τον Δεκέμβριο του 2020 σε συνέχεια εκροών €14,73 εκατ. τον προηγούμενο μήνα[2]. Σημειώνεται ότι οι ξένοι επενδυτές πραγματοποίησαν το 45,2% των συναλλαγών τον Δεκέμβριο του 2020 από 54,7% τον Δεκέμβριο του 2019 και οι Έλληνες ιδιώτες επενδυτές πραγματοποίησαν το 28,2% των συναλλαγών από 18,9% τον Δεκέμβριο του 2019. Επισημαίνεται ότι η συμμετοχή των ξένων επενδυτών στην κεφαλαιοποίηση των εισηγμένων μετοχών διατηρήθηκε σε επίπεδα υψηλότερα του 60% τον Δεκέμβριο του 2020 (62,42% και 64,10% με και χωρίς τη συμμετοχή του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας, αντίστοιχα).

Τέλος, ετήσια πτώση σημείωσε ο Ελληνικός Δείκτης Τιμών Εταιρικών Ομολόγων[3] (-1,98%), ενώ ο Ελληνικός Δείκτης Εταιρικών Ομολόγων[4] κινήθηκε ανοδικά (1,44%)[5]. Παράλληλα, τον Δεκέμβριο του 2020 αυξήθηκε η χρηματική αξία διακανονισμένων συναλλαγών των εταιρικών ομολόγων στα €14,03 εκατ. από €12,07 εκατ. τον Νοέμβριο του 2020 (αύξηση 16,24%). Η συνολική χρηματική αξία διακανονισμένων συναλλαγών των εταιρικών ομολόγων για το 2020 έφτασε τα €189,44 εκατ., μειωμένη κατά -20,06% σε σχέση με το 2019.

1.5.3. Χρηματιστηριακή αγορά και αβεβαιότητα

Σε περιόδους έντονης αβεβαιότητας και διακυμάνσεων στη χρηματιστηριακή αγορά παρατηρούνται σημαντικές διακυμάνσεις και στην πορεία του δείκτη τεκμαρτής μεταβλητότητας KEPE GRIV, του λεγόμενου δείκτη «φόβου». Ο συγκεκριμένος δείκτης εκφράζει την αβεβαιότητα των συμμετεχόντων στην αγορά παραγώγων για την αναμενόμενη βραχυπρόθεσμη πορεία της ελληνικής αγοράς και υπολογίζεται στη βάση των τιμών των δικαιωμάτων προαίρεσης του δείκτη FTSE/X.A. Large Cap.

Με την εμφάνιση των πρώτων επιβεβαιωμένων κρουσμάτων COVID-19 στην Ελλάδα στα τέλη Φεβρουαρίου 2020 ο δείκτης αυξήθηκε σημαντικά, φτάνοντας την υψηλότερη τιμή του για το έτος (61,55%) στις 13 Μαρτίου 2020. Η αποτελεσματική διαχείριση του πρώτου κύματος της πανδημίας οδήγησε σε σημαντική πτώση του δείκτη κατά τους επόμενους μήνες.

2. Βλ. Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο AxiaNumbers της Αγοράς Χρεογράφων Νοεμβρίου 2020.

3. Για τον υπολογισμό του χρησιμοποιείται η καθαρή τιμή του κάθε ομολόγου.

4. Για τον υπολογισμό του χρησιμοποιείται η καθαρή τιμή, οι δεδουλευμένοι τόκοι και η αξία των καταβολών κάθε ομολόγου.

5. Αποδόσεις στις 29/12/2020 σύμφωνα με το Ημερήσιο Δελτίο Τιμών του Χ.Α. στις 31/12/2020.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.5.2
Δείκτης ΚΕΠΕ GRIV, μέση ημερήσια τιμή ανά μήνα για την περίοδο Δεκ. 2019- Δεκ. 2020

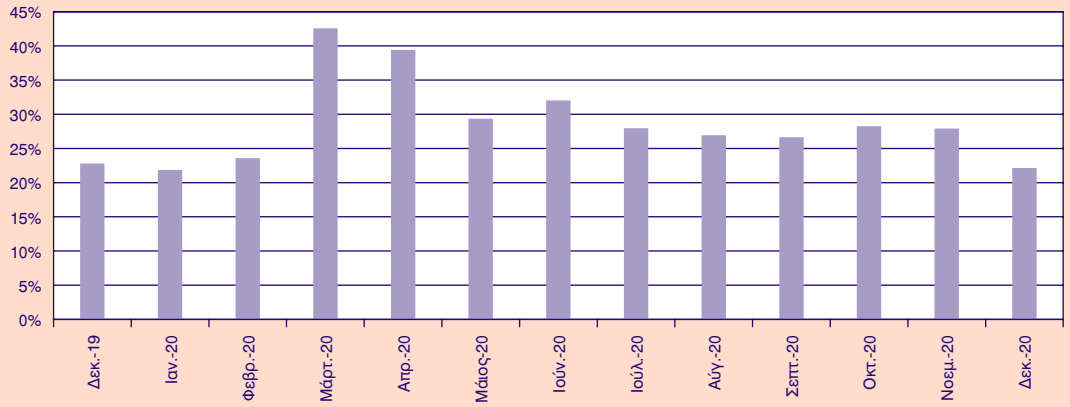

Πηγή: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Παρά τις διακυμάνσεις κατά τη διάρκεια του έτους, η τιμή του δείκτη στα τέλη του 2020 ήταν κοντά στα επίπεδα που είχε στις αρχές του έτους, πριν από την εμφάνιση της πανδημίας στην Ελλάδα, κινούμενος σε επίπεδα χαμηλότερα του ιστορικού μέσου όρου του (από τον Ιανουάριο του 2004) για την ελληνική αγορά, ο οποίος είναι στο 33,07%. Πιο συγκεκριμένα, ο δείκτης ΚΕΠΕ GRIV έφτασε το 23,97% στις 31/12/2020 από 22,24% στις 31/12/2019. Επιπλέον, εστιάζοντας στη μέση ημερήσια τιμή του δείκτη (Διάγραμμα 1.5.2), καταγράφεται πτώση τον Δεκέμβριο του 2020 στο 22,15% από 27,92% τον Νοέμβριο του 2020 και πτωτική πορεία για δεύτερο συνεχόμενο μήνα. Παρατηρείται, λοιπόν, σταδιακή αποκλιμάκωση του δείκτη η οποία αποτυπώνει μείωση της αβεβαιότητας των επενδυτών για την ελληνική αγορά, με τη μέση ημερήσια τιμή του δείκτη ανά μήνα για τον Δεκέμβριο του 2020 να βρίσκεται στο χαμηλότερο επίπεδο από την εμφάνιση της πανδημίας στην Ελλάδα.

1.5.4. Συμπεράσματα

Το 2020 ήταν αναμφίβολα μια χρονιά που χαρακτηρίστηκε από υψηλή αβεβαιότητα και αυξημένο κίνδυνο για τους επενδυτές. Η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά ολοκλήρωσε το 2020 με αρνητικό πρόσημο, επηρεαζόμενη σε μεγάλο βαθμό από την έντονα πτωτική πορεία του τραπεζικού κλάδου. Παρ' όλα αυτά, η ανοδική πορεία Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου 2020 περιόρισε σημαντικά τις απώλειες του έτους, με τους κλάδους υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, τεχνολογίας και βιομηχανικών προϊόντων και υπηρεσιών να σημειώνουν θετικές ετήσιες αποδόσεις, ενώ σημαντική ήταν και η αύξηση της κεφαλαιοποίησης και της αξίας συναλλαγών κατά το τελευταίο δίμηνο του 2020. Παράλληλα, η σταδιακή αποκλιμάκωση του δείκτη «φόβου» αποτελεί θετική εξέλιξη για την πορεία της αβεβαιότητας των επενδυτών.

Ταυτόχρονα, θετικά είναι τα μηνύματα από την αγορά κρατικών ομολόγων με την άντληση κεφαλαίων με χαμηλό κόστος δανεισμού. Σημειώνεται η επιτυχημένη επανέκδοση του 15ετούς ομολόγου τον Οκτώβριο του 2020, με την οποία αντλήθηκαν 2 δισ. ευρώ με ιστορικά χαμηλό κόστος δανεισμού στο 1,152%. Επιπλέον, σύμφωνα με τα δεδομένα της Τράπεζας της Ελλάδος, κατά τους τρεις τελευταίους μήνες του 2020 σημειώθηκε μείωση των μέσων μηνιαίων αποδόσεων των κρατικών ομολόγων όλων των ληκτοτήτων (από 3 έως 30 έτη) με τις αποδόσεις του τριετούς και του πενταετούς ομολόγου να κλείνουν τη χρονιά με αρνητικό πρόσημο! Σημειώνεται ότι αρνητικές ήταν και οι αποδόσεις στις πρόσφατες εκδόσεις εντόκων γραμματίων του Δημοσίου 13, 26 και 52 εβδομάδων. Επιπλέον, η πρόσφατη αναβάθμιση της Ελλάδας από τον διεθνή οίκο αξιολόγησης Moody's αποτυπώνει αυξημένη εμπιστοσύνη στις προοπτικές ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, με τον στόχο επιστροφής σε επενδυτική βαθμίδα να παραμένει.

Πέρα από τις προκλήσεις που διαμορφώθηκαν λόγω της πανδημίας και των επακόλουθων αρνητικών επιπτώσεων για την οικονομία, η ελληνική χρηματιστηριακή αγορά καλείται να αντιμετωπίσει διαχρονικά προβλήματα (π.χ. χαμηλή ρευστότητα), αλλά και την ανάγκη περαιτέρω ενίσχυσης της επενδυτικής εμπιστοσύνης. Σε αυτή την κατεύθυνση αναμένεται να συμβάλει ο πρόσφατος Νόμος 4706/2020 για

την εταιρική διακυβέρνηση. Επιπλέον, η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς συμβάλλει ενεργά στον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας της κεφαλαιαγοράς και στην ενίσχυση της προληπτικής εποπτείας. Παράλληλα, τον Νοέμβριο του 2020, Επιτροπή Εμπειρογνωμόνων του Υπουργείου Οικονομικών για τη Στρατηγική Ανάπτυξης της ελληνικής Κεφαλαιαγοράς[6] διατύπωσε συγκεκριμένες προτάσεις που στοχεύουν: (α) στην αύξηση της προσφοράς και της ζήτησης επενδύσεων, (β) στη βελτίωση της λειτουργίας της αγοράς και σε θεσμικές παρεμβάσεις για την ενίσχυση της αξιοπιστίας και της διαφάνειας, (γ) στην υποστήριξη της «πράσινης ανάπτυξης» μέσω της Κεφαλαιαγοράς και (δ) στην ανάπτυξη χρηματοοικονομικής παιδείας.

Οι επόμενοι μήνες παραμένουν κρίσιμοι για την πορεία της εγχώριας και των διεθνών αγορών, με την εξέλιξη της πανδημίας και την πορεία των εμβολιασμών να παραμένουν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος. Σε αυτό το πλαίσιο, η χάραξη στοχευμένης στρατηγικής για την ανάπτυξη της ελληνικής κεφαλαιαγοράς είναι καθοριστικής σημασίας, για να μπορέσει να επιτελέσει τον αναπτυξιακό της ρόλο.

Βιβλιογραφία

Al-Awadhi, A. M., Al-Saifi, K., Al-Awadhi, A., and Alhamadi, S. (2020). Death and contagious infectious diseases: Impact of the COVID-19 virus on stock market returns. *Journal of Behavioral and Experimental Finance,* 27, 100326.

Ashraf, B. N. (2020). Stock markets' reaction to COVID-19: cases or fatalities? *Research in International Business and Finance,* 54, 101249.

Cao, K. H., Li, Q., Liu, Y., and Woo, C. K. (2020). Covid-19's adverse effects on a stock market index. *Applied Economics Letters,* 1-5. DOI: 10.1080/13504851.2020.1803481.

Zhang, D., Hu, M., and Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of COVID-19. *Finance Research Letters,* 36, 101528.

Χρηματιστήριο Αθηνών. Μηνιαίο Στατιστικό Δελτίο AxiaNumbers της Αγοράς Χρεογράφων Δεκεμβρίου 2020.

6. Υπουργείο Οικονομικών, «Προτάσεις της Επιτροπής Εμπειρογνωμόνων για την Στρατηγική Ανάπτυξη της Ελληνικής Κεφαλαιαγοράς», Νοέμβριος 2020. Οι προτάσεις είναι διαθέσιμες στον σύνδεσμο: <https://www.minfin.gr/web/guest/-/protaseis-gia-te-strategike-anaptyxes-tes-ellenikes-kephalaiagoras?inheritRedirect=true>.

1.6. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας: Ανάκαμψη με τις παρεμβάσεις πολιτικής σε κεντρικό ρόλο

Αριστοτέλης Κουτρούλης

Η πανδημία της νόσου Covid-19 οδήγησε σε μια από τις μεγαλύτερες ανθρωπιστικές και οικονομικές κρίσεις που έχει γνωρίσει ο σύγχρονος άνθρωπος τις τελευταίες δεκαετίες. Αναπόφευκτα λοιπόν, ο χρόνος μετάβασης της παγκόσμιας οικονομίας σε μια ομαλή πορεία ανάκαμψης εξαρτάται πρωτίστως από την άμβλυνση των κινδύνων που απειλούν τη δημόσια υγεία. Εξίσου σημαντικό ρόλο αναμένεται να διαδραματίσει και ο τρόπος προσαρμογής της συμπεριφοράς νοικοκυριών και επιχειρήσεων στις νέες συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί. Σε αυτό το πλαίσιο, οι εθνικές κυβερνήσεις καλούνται να συνεχίσουν τη στήριξη των οικονομιών τους διασφαλίζοντας ταυτόχρονα τη βιωσιμότητα των δημοσιονομικών τους μεγεθών.

1.6.1. Γενική αξιολόγηση των εξελίξεων και των βραχυπρόθεσμων προοπτικών της παγκόσμιας οικονομίας

Πρόσφατες εξελίξεις στην πορεία του παγκόσμιου ΑΕΠ

Εξαιτίας της πανδημίας τη νόσου Covid-19 και των διοικητικών μέτρων που σχετίζονται με την αντιμετώπισή της, το 2020 καταγράφηκε η τέταρτη μεγαλύτερη παγκόσμια οικονομική κρίση των τελευταίων 150 ετών, με τη συρρίκνωση του παγκόσμιου ΑΕΠ να ξεπερνά τις 4 ποσοστιαίες μονάδες (βλ. Πίνακα 1.6.1). Από την πλευρά της ζήτησης, οι μεγαλύτερες απώλειες εντοπίζονται στην ιδιωτική κατανάλωση, τις επενδύσεις και τους εξωτερικούς τομείς των χωρών. Προς αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκαν οι δημόσιες δαπάνες μετριάζοντας εν μέρει το συνολικό οικονομικό αντίκτυπο της πανδημίας επί της συνολικής ζήτησης. Όσον αφορά την πλευρά της προσφοράς, οι μεγαλύτερες πτώσεις καταγράφηκαν στους κλάδους παραγωγής μη εμπορεύσιμων αγαθών (π.χ. υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης, ψυχαγωγία, κλπ.), τον διεθνή τουρισμό, και τις μεταφορές προσώπων. Συγκριτικά μικρότερες πιέσεις δέχθηκαν η μεταποίηση, οι κατασκευές και γενικά όσοι κλάδοι δύνανται να πραγματοποιούν συναλλαγές και να διαθέτουν το προϊόν τους απρόσκοπτα εξ αποστάσεως.

Παρόλο που η κρίση του 2020 εμφάνισε υψηλό βαθμό συγχρονισμού[1], η χρονολογική και γεωγραφική κατανομή των δυσμενών οικονομικών επιδράσεων της πανδημίας υπήρξε αρκετά άνιση. Συγκεκριμένα, οι μεγαλύτερες απώλειες σε όρους εγχώριας παραγωγής σημειώθηκαν όπου, λόγω συνθηκών, οι διοικητικοί περιορισμοί ήταν αυστηρότεροι και τα lockdowns εκτενέστερα (π.χ. Ιταλία, Γαλλία, Ισπανία και Ην. Βασίλειο) (OECD, 2020). Για προφανείς λόγους, συγκριτικά μεγαλύτερες ήταν οι απώλειες και σε χώρες στις οποίες ο τομέας μη εμπορεύσιμων αγαθών και ο διεθνής τουρισμός έχουν δυσανάλογα μεγάλη συμμετοχή στη διαμόρφωση του ΑΕΠ (π.χ. Ελλάδα και Μάλτα).

Χρονολογικά, οι μεγαλύτερες μειώσεις του παγκόσμιου ΑΕΠ εντοπίζονται στο β΄ τρίμηνο του 2020, όταν δηλαδή η νόσος Covid-19 έλαβε τη μορφή παγκόσμιας πανδημίας, οδηγώντας πολλές εθνικές κυβερνήσεις στην επιβολή καθολικών lockdowns και αυστηρών περιορισμών σχετικά με τις μετακινήσεις των πολιτών. Ακολουθώντας τη δυναμική της πανδημίας, η χαλάρωση των διοικητικών μέτρων στο βόρειο ημισφαίριο κατά τη διάρκεια του γ΄ τριμήνου (άνοιγμα των συνόρων, μερική ή ολική άρση των lockdowns) βελτίωσε σημαντικά το οικονομικό κλίμα και δημιούργησε τις συνθήκες για οικονομική ανάκαμψη. Επρόκειτο, ωστόσο, για μια προσωρινή βελτίωση, καθώς ένα δεύτερο κύμα της πανδημίας το περασμένο φθινόπωρο ανάγκασε πολλές εθνικές κυβερνήσεις να επαναθέσουν σε εφαρμογή τα περιοριστικά μέτρα της άνοιξης. Αναπόφευκτα, αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εκ νέου συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας το δ΄ τρίμηνο.

1. Σύμφωνα με τις τελευταίες προβλέψεις του ΔΝΤ, ετήσιες θετικές μεταβολές του ΑΕΠ το 2020 θα καταγράψει μόνο η Κίνα (βλ. Πίνακα 1.6.1) και ένας πολύ περιορισμένος αριθμός αναπτυσσόμενων οικονομιών. Από το σύνολο των προηγμένων οικονομιών, η μοναδική χώρα με μη αρνητική μεταβολή στο ΑΕΠ αναμένεται να είναι η Ταϊβάν - Επαρχία της Κίνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.6.1 Πραγματικό Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν[1,2]

(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

	2019*				2020**				2021**				2022**			
	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΠΤ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΠΤ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΠΤ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΠΤ
Παγκόσμια οικονομία	2,8	2,7	2,7	2,3	-3,5	-4,3	-4,2	-4,3	5,5	4,6	4,2	4	4,2	3,6	3,7	3,8
Προηγμένες οικονομίες	1,6	1,8	:	1,6	-4,9	-5,6	:	-5,4	4,3	3,7	:	3,3	3,1	2,7	:	3,5
ΗΠΑ	2,2	2,3	2,2	2,2	-3,4	-4,6	-3,7	-3,6	5,1	3,7	3,2	3,5	2,5	2,5	3,5	3,3
Ευρωζώνη	1,3	1,3	1,3	1,3	-7,2	-7,8	-7,5	-7,4	4,2	4,2	3,6	3,6	3,6	3	3,3	4
Ιαπωνία	0,3	0,7	0,7	0,3	-5,1	-5,5	-5,3	-5,3	3,1	2,7	2,3	2,5	2,4	0,9	1,5	2,3
Ηνωμένο Βασίλειο	1,4	1,3	1,3	:	-10	-10,3	-11,2	:	4,5	3,3	4,2	:	5	2,1	4,1	:
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	3,6	3,6	:	3,6	-2,4	-3,2	:	-2,6	6,3	5,3	:	5	5	4,4	:	4,2
Βραζιλία	1,4	1,1	1,1	1,4	-4,5	-6,1	-6	-4,5	3,6	3	2,6	3	2,6	2	2,2	2,8
Ρωσία	1,3	1,3	:	1,3	-3,6	-4,2	:	-4	3	2	:	2,6	3,9	1,9	:	3
Ινδία	4,2	4,9	42	4,2	-8	-8,3	-9,9	-9,6	11,5	7,6	7,9	5,4	6,8	5,2	4,8	5,2
Κίνα	6	6,1	6,1	6,1	2,3	2,1	1,8	-0,9	8,1	7,3	8	7,9	5,6	5,6	4,9	5,2

Πηγές: IMF, *World Economic Outlook Update, October 2020*· OECD, *OECD Economic Outlook* (Vol. 2020/2)· European Commission, *European Economic Forecast, Autumn 2020*· World Bank, *Global Economic Prospects, January 2021.*

* Εκτιμήσεις, ** Προβλέψεις.

Σημειώσεις: 1. Οι αποκλίσεις που υπάρχουν στις εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών οφείλονται, μεταξύ άλλων, στη χρησιμοποίηση διαφορετικών οικονομικών υποδειγμάτων, την υιοθέτηση εναλλακτικών υποθέσεων, καθώς και στη διαφορετική χρονική στιγμή που πραγματοποιούνται οι προβλέψεις από την κάθε ερευνητική ομάδα.
2. Στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

Άμβλυνση των κινδύνων που απειλούν τη δημόσια υγεία και οικονομική ανάκαμψη

Η πρόοδος που έχει συντελεστεί σχετικά με την ανακάλυψη και παρασκευή αποτελεσματικών εμβολίων, σε συνδυασμό με την εμπειρία που έχουν συσσωρεύσει οι εθνικές υγειονομικές αρχές ως προς τον εντοπισμό, την ιχνηλάτηση και απομόνωση νέων κρουσμάτων, έχουν αρχίσει να στέλνουν αισιόδοξα μηνύματα. Παρ' όλα αυτά, τα πλήγματα που επέφερε η πανδημία στην παγκόσμια οικονομία θα αργήσουν να επουλωθούν, καθώς η προσδοκώμενη υποχώρηση της νόσου Covid-19 δεν φαίνεται αρκετή ώστε να αλλάξει δραστικά το οικονομικό κλίμα. Η διατήρηση αρκετών περιοριστικών μέτρων, τουλάχιστον για το α΄ τρίμηνο του 2021, και η μεγάλη αβεβαιότητα που κυριαρχεί στις τάξεις των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων υποδηλώνουν ότι θα μεσολαβήσει αρκετός χρόνος προτού οι ιδιωτικές δαπάνες για κατανάλωση και επενδύσεις επανέλθουν σε κανονικά επίπεδα. Ανάλογη καθυστέρηση αναμένεται να παρουσιάσει και η επάνοδος στην ομαλότητα του διεθνούς τουρισμού και πολλών παραγωγικών κλάδων του τομέα μη εμπορεύσιμων αγαθών (π.χ. εστίαση και ψυχαγωγία).

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία και υπό την προϋπόθεση ότι η οικονομική πολιτική θα συνεχίσει να στηρίζει τις εθνικές οικονομίες, το επικρατέστερο σενάριο για το 2021 θέλει τον ρυθμό αύξησης του παγκόσμιου ΑΕΠ να κινείται λίγο πάνω από το 4% (βλ. Πίνακα 1.6.1). Δεδομένων των κινδύνων που απειλούν την ανάκαμψη της παγκόσμιας οικονομίας (π.χ. δημιουργία ενός τρίτου ισχυρού κύματος της πανδημίας, καθυστερήσεις στην προμήθεια και διανομή των εμβολίων, κλυδωνισμοί στις αγορές χρήματος και κεφαλαίου λόγω αύξησης του δημόσιου και ιδιωτικού χρέους), αν υπάρξουν αποκλίσεις μεταξύ αυτού του σεναρίου και της μελλοντικής εξέλιξης του παγκόσμιου ΑΕΠ, το πιθανότερο είναι ότι αυτές θα έχουν αρνητικό πρόσημο. Φυσικά, δεν πρέπει να αποκλειστούν και οι θετικές εκπλήξεις, όπως για παράδειγμα μια έκρηξη της ιδιωτικής κατανάλωσης, την οποία θα πυροδοτήσει η αποχή των προηγούμενων μηνών σε συνδυασμό με τις αυξημένες αποταμιεύσεις των νοικοκυριών.

Για το 2022 εκτιμάται ότι η ανάκαμψη της παγκόσμιας οικονομίας θα είναι υποτονικότερη με τον ρυθμό μεταβολής του παγκόσμιου ΑΕΠ να υποχωρεί στο 3,7% (βλ. Πίνακα 1.6.1). Η πρόβλεψη αυτή αντανακλά τις μακροχρόνιες επιδράσεις της πανδημίας στο παγκόσμιο δυνητικό ΑΕΠ. Πράγματι, η συρρίκνωση των επενδύσεων, η παραμονή της ανεργίας σε υψηλά επίπεδα, η μειωμένη κινητικότητα της εργασίας και τα προβλήματα που έχουν δημιουργηθεί στην ομαλή λειτουργία της εκπαίδευσης παγκοσμίως συνιστούν εξελίξεις οι οποίες επιβραδύνουν τη συσσώρευση ανθρώπινου και υλικού κεφαλαίου και, αναπόφευκτα, υπονομεύουν το παραγωγικό δυναμικό της παγκόσμιας οικονομίας (World Bank, 2021).

1.6.2. Πληθωρισμός και Απασχόληση

Εντός του 2020, ο πληθωρισμός δέχθηκε καθοδικές πιέσεις από τη μειωμένη ζήτηση για καταναλωτικά και κεφαλαιουχικά αγαθά, τις χαμηλές τιμές αργού πετρελαίου και τις μηδενικές ή αρνητικές μεταβολές σε μισθούς και ημερομίσθια λόγω των δυσμενών συνθηκών που επικράτησαν στις αγορές εργασίας. Οι όποιες πιέσεις προς την αντίθετη κατεύθυνση, είτε από την πλευρά της εξαιρετικά χαλαρής νομισματικής πολιτικής είτε από την πλευρά της προσφοράς και των μειωμένων επιπέδων παραγωγής, δεν ήταν αρκετά ισχυρές ώστε να αντιστρέψουν την πτωτική πορεία του πληθωρισμού. Ως εκ τούτου, ο πληθωρισμός υποχώρησε σημαντικά στο σύνολο των προηγμένων οικονομιών (βλ. Πίνακα 1.6.2). Τηρουμένων των αναλογιών και σε σύγκριση με το παρελθόν, ο πληθωρισμός διατηρήθηκε σε χαμηλά επίπεδα και στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες.

Μεσοπρόθεσμα, η αυξημένη αβεβαιότητα, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και η ανοδική πορεία των αποταμιεύσεων για σκοπούς προφύλαξης στις προηγμένες οικονομίες αναμένεται να διατηρήσουν τις πληθωριστικές πιέσεις και προσδοκίες σε επίπεδα χαμηλότερα από τους στόχους των κεντρικών τραπεζών. Αν υπάρξουν αξιόλογες μεταβολές στην πορεία του πληθωρισμού κατά το τρέχον έτος, αυτό εκτιμάται ότι θα συμβεί σε μεμονωμένες αναπτυσσόμενες και αναδυόμενες οικονομίες και μόνο έπειτα από υποτίμηση των εθνικών τους νομισμάτων.

Η οικονομική αστάθεια και η αβεβαιότητα που προκλήθηκε από το ξέσπασμα της πανδημίας θα είχε καταλυτική επίδραση στις αγορές εργασίας και την απασχόληση χωρίς τη δυναμική παρέμβαση των εθνικών κυβερνήσεων. Πράγματι, σε αρκετά τμήματα του προηγμένου κόσμου (π.χ. Ευρωζώνη και Ιαπωνία) οι αυξήσεις των ποσοστών ανεργίας κινήθηκαν σε '*κοινωνικώς αποδεκτά*' όρια (βλ. Πίνακα 1.6.3) χάρη στη έγκαιρη και ουσιαστική παρέμβαση των εθνικών αρχών (π.χ. χρηματοδότηση των επιχειρήσεων που διατηρούν τις θέσεις εργασίας, μερική ή ολική επιδότηση μισθών, κλπ.). Αντίθετα, όπου η παράδοση και το θεσμικό πλαίσιο δεν ευνοούν παρεμβάσεις αυτού του είδους (π.χ. ΗΠΑ), η αύξηση της ανεργίας ήταν αλματώδης. Αν και τα διαθέσιμα στοιχεία δεν επιτρέπουν άμεσες συγκρίσεις, ανάλογα μεγάλο πρόβλημα αντιμετωπίζουν αρκετές αναπτυσσόμενες οικονομίες των

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.6.2 Πληθωρισμός[1]

(ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές)

	2019			2020*			2021*			2022*		
	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ
Προηγμένες οικονομίες	1,4	:	:	0,8	:	:	1,6	:	:	:	:	:
ΗΠΑ	1,8	1,3	1,5	1,5	1,1	1,2	2,8	1,6	1,2	:	1,8	1,4
Ευρωζώνη	1,2	1,2	1,2	0,4	0,3	0,3	0,9	1,1	0,7	:	1,3	1
Ιαπωνία	0,5	0,5	0,5	-0,1	0,1	0,2	0,3	0,1	0,2	:	0,3	0,4
Ηνωμένο Βασίλειο	1,8	1,8	1,8	0,8	0,9	0,8	1,2	2,3	0,7	:	2,9	1,5
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	5,1	:	:	5	:	:	4,7	:	:	:	:	:
Βραζιλία	3,7	:	3,7	2,7	:	2,7	2,9	:	2,5	:	:	3,2
Ρωσία	4,5	4,5	:	3,2	3,5	:	3,2	3,7	:	:	4	:
Ινδία	4,8	:	4,8	4,9	:	5,9	3,7	:	4,6	:	:	4,6
Κίνα	2,9	:	2,9	2,9	:	2,8	2,7	:	2,3	:	:	2,1

Πηγές: IMF, *World Economic Outlook, October 2020*· OECD, *OECD Economic Outlook* (Vol. 2020/2)· European Commission, *European Economic Forecast, Autumn 2020*.

* Προβλέψεις.

Σημείωση: 1. Στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων οικονομιών περιλαμβάνονται και οι αναδυόμενες οικονομίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.6.3 Ανεργία

(ποσοστά επί του συνολικού εργατικού δυναμικού)

	2019			2020*			2021*			2022*		
	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ	ΔΝΤ	ΕΕ	ΟΟΣΑ
ΗΠΑ	3,7	3,7	3,7	8,9	7,7	8,1	7,3	6,2	6,4	:	5,4	5,6
Ευρωζώνη	7,6	7,5	7,5	8,9	8,3	8,1	9,1	9,4	9,5	:	8,9	9,1
Ιαπωνία	2,4	2,3	2,4	3,3	3,1	2,8	2,8	2,9	2,9	:	2,7	2,8
Ηνωμένο Βασίλειο	3,8	3,8	3,8	5,4	5	4,6	7,4	7,3	7,4	:	6,2	6,2
Βραζιλία	11,9	:	:	13,4	:	:	14,1	:	:	:	:	:
Ρωσία	4,6	4,6	:	5,6	6,2	:	5,2	5,8	:	:	4,8	:
Κίνα	3,6	3,6	:	3,8	:	:	3,6	:	:	:	:	:

Πηγές: IMF, *World Economic Outlook, October 2020*· OECD, *OECD Economic Outlook* (Vol. 2020/2)· European Commission, *European Economic Forecast, Autumn 2020.*

* Προβλέψεις.

οποίων τα περιορισμένα δημοσιονομικά αποθέματα και ο δυσανάλογα μεγάλος ανεπίσημος τομέας δεν αφήνουν περιθώρια για αντίστοιχες παρεμβάσεις.

Οι πιέσεις που έχουν δημιουργηθεί στις αγορές εργασίας ανά τον κόσμο δεν επηρεάζουν ομοιόμορφα τους εργαζομένους όλων των κατηγοριών. Απασχολούμενοι μέσης/υψηλής εξειδίκευσης με εργασιακά καθήκοντα τα οποία μπορούν να εκτελεστούν εξ αποστάσεως υπό τη μορφή τηλεργασίας, φαίνεται να διατήρησαν το μεγαλύτερο μέρος των προνομίων που απολάμβαναν πριν την έλευση της πανδημίας. Στον αντίποδα βρίσκονται οι εργαζόμενοι χαμηλής ειδίκευσης του τομέα υπηρεσιών, οι χαμηλόμισθοι και ανασφάλιστοι του ανεπίσημου τομέα και γενικότερα όλοι όσοι, παρότι το επιθυμούν, αδυνατούν να βρουν μια αξιοπρεπή και σταθερή απασχόληση ανάλογη των προσόντων τους. Για το πρώτο υποσύνολο εργαζομένων, οι όποιες απειλές αφορούν το ενδεχόμενο μείωσης της οικονομικής τους ευημερίας. Για αυτούς που ανήκουν στο δεύτερο υποσύνολο τίθεται θέμα επιβίωσης. Με τη σειρά του, ο εντονότερος δυαδισμός των αγορών εργασίας διεθνώς έχει οξύνει τις οικονομικές και κοινωνικές διαφορές με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την εύρυθμη λειτουργία της εκάστοτε κοινωνίας.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των διεθνών οργανισμών, η ανοδική πορεία των ποσοστών της ανεργίας θα συνεχιστεί μέσα στο 2021 σε αρκετές περιοχές του κόσμου (βλ. Πίνακα 1.6.3). Πέρα από την ασύμμετρη συμπεριφορά της ανεργίας έναντι μεταβολών του ΑΕΠ –ταχύτερη και απότομη αύξηση της ανεργίας όταν μειώνεται το ΑΕΠ και βραδύτερη επάνοδος στα φυσιολογικά επίπεδα όταν το ΑΕΠ αυξάνει– οι εκτιμήσεις αυτές αντανακλούν την παρατεταμένη αβεβαιότητα που επικρατεί στις τάξεις των επιχειρηματιών, την προτεραιότητα που αναμένεται να δώσουν στην αποπληρωμή χρέους, την προτίμησή τους να καλύψουν ενδεχόμενη αύξηση της ζήτησης μέσω της αύξησης των ωρών εργασίας με το υπάρχον προσωπικό καθώς και την αυξημένη έξοδο υπερχρεωμένων επιχειρήσεων από την αγορά. Η επιστροφή της ανεργίας σε χαμηλότερα επίπεδα αναμένεται να πραγματοποιηθεί σταδιακά σε έναν ευρύτερο χρονικό ορίζοντα ξεκινώντας από το 2022.

1.6.3. Διεθνές εμπόριο και διεθνείς τιμές βασικών εμπορευμάτων

Τα κλειστά σύνορα, η απότομη πτώση της ζήτησης και οι διαταραχές στην παραγωγή λόγω των υγειονομικών εξελίξεων του περασμένου έτους επέφεραν δραστικές αλλαγές στην εικόνα του διεθνούς εμπορίου. Η πρώτη και σημαντικότερη από αυτές είναι ποσοτική και αναφέρεται στη μεγάλη συρρίκνωση του συνολικού όγκου των διεθνών εμπορικών συναλλαγών (αγαθά και υπηρεσίες) κατά 9,6% (βλ. Πίνακα 1.6.4). Η δεύτερη αλλαγή συνδέεται με την κατάρρευση του εμπορίου υπηρεσιών και την ανατροπή, έστω και προσωρινά, μιας τάσης που έχει διαμορφωθεί την τελευταία δεκαετία και η οποία αφορά την ολοένα ανερχόμενη συμβολή των υπηρεσιών στην επέκταση του διεθνούς εμπορίου.

Για το τρέχον έτος αναμένεται αύξηση των διεθνών εμπορικών συναλλαγών, καθώς εκτιμάται ότι η σταδιακή υποχώρηση της πανδημίας θα λειτουργήσει θετικά στην ιδιωτική κατανάλωση (βλ. Πίνακα 1.6.4). Εντούτοις, το ισοζύγιο των κινδύνων που περιβάλλει τις διεθνείς εμπορικές συναλλαγές παραμένει αρνητικό. Πράγματι, μια σειρά δυσμενών παραγόντων και εξελίξεων –η συνεχιζόμενη διάβρωση της πολυμέρειας στη διατήρηση των αρχών επί των οποίων πραγμα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.6.4 Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές σε βασικά μεγέθη του διεθνούς εμπορίου

	Συνολικός όγκος διεθνούς εμπορίου (αγαθά και υπηρεσίες)			
	2019*	**2020***	**2021****	**2022****
Παγκόσμια οικονομία	1	-9,6	8,1	6,3
Προηγμένες οικονομίες	1,4	-10,1	7,5	6,1
Αναπτυσσόμενες οικονομίες	0,3	-8,9	9,2	6,7

Πηγή: IMF, *World Economic Outlook Update, January 2021.*

* Εκτιμήσεις, ** Προβλέψεις.

τοποιείται το διεθνές εμπόριο, οι συχνές μεταβολές στις διαθέσεις των εμπορικών αρχών ΗΠΑ και Κίνας, η μετάβαση των διμερών εμπορικών σχέσεων μεταξύ Ην. Βασιλείου και Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ένα λιγότερο ευνοϊκό εμπορικό καθεστώς, η αποδιοργάνωση που έχει προκληθεί στις διεθνείς αλυσίδες παραγωγής και η παρατεταμένη αβεβαιότητα– αφήνουν μικρά περιθώρια αισιοδοξίας για την πλήρη ανάκτηση του χαμένου εδάφους.

Αναφορικά με τις εξελίξεις στις διεθνείς τιμές των βασικών εμπορευμάτων, η μείωση της παγκόσμιας ζήτησης πετρελαίου κατά 9% το 2020 οδήγησε τη μέση ετήσια τιμή του αργού πετρελαίου στα 41 δολάρια ΗΠΑ ανά βαρέλι. Η πτώση της διεθνούς τιμής πετρελαίου θα ήταν σαφώς εντονότερη εάν τα κράτη-μέλη του ΟΠΕΚ και οι υπόλοιπες πετρελαιοπαραγωγές χώρες δεν είχαν περιορίσει σημαντικά την προσφορά μέσα στο ίδιο διάστημα. Για το τρέχον έτος η διεθνής τιμή του πετρελαίου αναμένεται να αυξηθεί οριακά προτού φτάσει τα 50 δολάρια ΗΠΑ ανά βαρέλι το 2022 (World Bank, 2021).

Αντίθετα με το πετρέλαιο, η καθαρή μεταβολή στις τιμές των βασικών μετάλλων το 2020 ήταν μικρή, καθώς οι μειώσεις που καταγράφηκαν κατά το α΄ εξάμηνο αντισταθμίστηκαν από ισόποσες αυξήσεις το β΄ εξάμηνο λόγω μεγαλύτερης ζήτησης από την Κίνα. Τέλος, ανοδική πορεία ακολούθησαν οι διεθνείς τιμές των βασικών αγροτικών προϊόντων λόγω της αυξημένης ζήτησης για εδώδιμα προϊόντα και λόγω ελλειμμάτων στην παραγωγή. Οι αυξήσεις αυτές άσκησαν πληθωριστικές πιέσεις σε μεμονωμένες αναπτυσσόμενες οικονομίες εξαιτίας της μεγάλης συμμετοχής των δαπανών για εδώδιμα προϊόντα στις συνολικές καταναλωτικές δαπάνες των νοικοκυριών. Το 2021 προβλέπεται ότι οι διεθνείς τιμές των βασικών μετάλλων και των αγροτικών προϊόντων θα κινηθούν ελαφρώς ανοδικά.

1.6.4. Ο κεντρικός ρόλος των παρεμβάσεων πολιτικής στην ανάκαμψη των εθνικών οικονομιών

Το ειδοποιό στοιχείο της κρίσης που έπληξε την ανθρωπότητα το 2020 είναι ο πολυμερής χαρακτήρας της. Αυτό που ξεκίνησε ως μια γεωγραφικά περιορισμένη υγειονομική κρίση, μετεξελίχθηκε σε πανδημία τεραστίων διαστάσεων συμπαρασύροντας την παγκόσμια οικονομία σε βαθιά ύφεση και τις περισσότερες χώρες στα όρια της οικονομικής και κοινωνικής αποδιοργάνωσης. Με άλλα λόγια, από όλο το φάσμα των ατομικών και συλλογικών δραστηριοτήτων, λίγες ξέφυγαν από τη δυσμένεια που προκάλεσε η πανδημία. Σε όρους πολιτικών παρεμβάσεων αυτό σημαίνει ότι οι κυβερνήσεις δεν έχουν άλλη επιλογή παρά να κατανείμουν τις δυνάμεις τους σε τρία διαφορετικά αλλά αλληλεξαρτώμενα μέτωπα: Το πρώτο αφορά την προστασία της δημόσιας υγείας, το δεύτερο τη στήριξη της οικονομικής δραστηριότητας και το τρίτο τη διαφύλαξη της κοινωνικής συνοχής.

Αναλυτικότερα, το πρώτο και κύριο μέλημα των κυβερνήσεων είναι η άμβλυνση των κινδύνων που απειλούν τη δημόσια υγεία. Πέραν της ανεκτίμητης αξίας που έχει η ανθρώπινη ζωή, η προτεραιότητα αυτή υπαγορεύεται από την αλληλουχία των εξελίξεων καθώς ήταν η υγειονομική κρίση που πυροδότησε την οικονομική κρίση και όχι το αντίστροφο. Αν λοιπόν δεν αναχαιτιστεί άμεσα η πανδημία, η ροή δυσμενών επιδράσεων προς την οικονομία θα συνεχιστεί ακυρώνοντας τις όποιες προσπάθειες για οικονομική ανάκαμψη.

Η επιστημονική πρόοδος που έχει συντελεστεί τελευταία και η έναρξη των μαζικών εμβολιασμών σε μεγάλο αριθμό χωρών αποτελεί ένα πρώτο βήμα προς την αναχαίτιση της πανδημίας. Παρ' όλα αυτά, η οριστική και αμετάκλητη υποχώρηση των υγειονομικών απειλών της νόσου Covid-19 φαίνεται να απαιτεί χρόνο. Επιπλέον, η ιατρική κοινότητα έχει προειδοποιήσει ότι τα εμβόλια δεν είναι πανάκεια. Με αυτά τα δεδομένα, η παράταση των περιοριστικών μέτρων για μερικούς μήνες ακόμη θα πρέπει να θεωρείται σχεδόν βέβαιη. Αυτό που δεν μπορεί να προεξοφληθεί είναι ο βαθμός αυστηρότητας και το εύρος των μέτρων που θα εφαρμοστούν. Καθοριστικό ρόλο εδώ θα παίξει η δυναμική της πανδημίας και οι πολιτικές επιλογές των κυβερνήσεων.

Στηριζόμενη σε πρόσφατες σχετικές μελέτες, η τελευταία έκθεση του ΔΝΤ για την παγκόσμια οικονομία αναφέρει ότι τα αυστηρά και καθολικά lockdowns είναι περισσότερο αποτελεσματικά ως προς τον περιορισμό των κρουσμάτων (IMF, 2020). Άλλες μελέτες, με επίκεντρο την οικονομία, δείχνουν ότι όσο πιο αυστηροί και εκτενείς είναι οι περιορισμοί, τόσο μεγαλύτερες είναι οι βραχυχρόνιες απώλειες σε όρους ΑΕΠ (OECD, 2020). Σε αυτά τα συμπεράσματα θα πρέπει να προστεθεί και ένα τρίτο στοιχείο το οποίο αφορά το ενδεχόμενο της εθελούσιας τήρησης των κοινωνικών αποστάσεων σε βαθμό και χρονικό ορίζοντα που ξεπερνούν τα επιβαλλόμενα. Αν και το στοιχείο αυτό δεν έχει μελετηθεί επαρκώς, αξίζει της προσοχής όσων βαρύνονται με την ευθύνη των αποφάσεων, καθώς συμπεριφορές αυτού του είδους από σημαντικά τμήματα του πληθυσμού μπορεί να καθυστερήσουν την επάνοδο στην κανονικότητα.

Στο κομμάτι της αμιγούς οικονομικής πολιτικής, με τις οικονομίες να μην έχουν βρει ένα σταθερό βηματισμό προς την ανάκαμψη, η διατήρηση του ενισχυ-

τικού ρόλου της νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής κρίνεται απολύτως αναγκαία και επιβεβλημένη. Καθώς όμως οι νομισματικές αρχές έχουν ήδη εξαντλήσει ένα μεγάλο μέρος των συμβατικών και μη συμβατικών τους εργαλείων, το βάρος πέφτει αναπόφευκτα στη δημοσιονομική πολιτική. Σε αυτό το πλαίσιο, η ποσοτική και ποιοτική βελτίωση των δημόσιων υποδομών, η στήριξη των επιχειρήσεων και των παραγωγικών επενδύσεων και η διασφάλιση της απασχόλησης αποτελούν τους βασικότερους άξονες ενός δημοσιονομικού μείγματος με επεκτατικό χαρακτήρα και αναπτυξιακές διαστάσεις.

Από την άλλη, εξίσου σημαντική είναι και η διατήρηση της βιωσιμότητας του δημόσιου χρέους. Αν και η παραμονή των επιτοκίων σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα ευνοεί τις προσπάθειες των κυβερνήσεων να παραμείνουν εντός των δύο στόχων, οι δημοσιονομικά ασθενέστερες χώρες έχουν πολύ μικρά περιθώρια ελιγμών. Με αυτά τα δεδομένα και μπροστά στον κίνδυνο δημιουργίας μιας κρίσης δημόσιου χρέους παγκόσμιων διαστάσεων η ανάγκη για διεθνή συνεργασία, επίδειξη αλληλεγγύης και λήψη γενναίων αποφάσεων σχετικά με τη διευθέτηση του προβλήματος των υπερχρεωμένων κρατών δείχνει να είναι τόσο επιτακτική όσο πότε άλλοτε.

Όπως προαναφέρθηκε στην ενότητα 1.6.2, η πανδημία και τα περιοριστικά μέτρα έχουν ασκήσει δυσανάλογα μεγαλύτερες πιέσεις σε όσους ανήκουν στις οικονομικά ασθενέστερες ομάδες. Προφανώς, είναι άλλο να ανησυχεί κανείς για τη μείωση της οικονομικής του ευημερίας και άλλο να ανησυχεί για την επιβίωσή του. Αλλιώς βιώνεται η απαγόρευση της κυκλοφορίας σε ένα ευήλιο και άνετο σπίτι και αλλιώς σε ένα μικρό υπόγειο. Διαφορετικές είναι οι επιπτώσεις του κλεισίματος των σχολείων για μια οικογένεια της οποίας οι δαπάνες για εδώδιμα προϊόντα αποτελούν μικρό ποσοστό των συνολικών δαπανών της και διαφορετικές για μια οικογένεια η οποία στηριζόταν στα δωρεάν γεύματα που παρείχαν τα ανοιχτά σχολεία. Αυτές και άλλες πολλές διαφορές προκαλούν με τη σειρά τους έντονα αρνητικά συναισθήματα σε όσους βιώνουν τις μεγαλύτερες πιέσεις.

Προς το παρόν, ο μεγαλύτερος φόβος, ο θυμός, η απογοήτευση και το έλλειμμα εμπιστοσύνης παραμένουν '*βουβά*' και εντός της οικογενειακής εστίας. Ωστόσο, δύσκολα μπορεί να προεξοφλήσει κανείς εάν θα παραμείνουν έτσι ή εάν θα πάρουν τη μορφή μιας ισχυρής εκτόνωσης με δυσμενείς επιδράσεις για την κοινωνική συνοχή και άρα την οικονομική ανάκαμψη. Υπό αυτό το πρίσμα, η εξεύρεση πόρων και η συνετή κατανομή τους στους οικονομικά ασθενέστερους αποτελεί για τις περισσότερες κυβερνήσεις μια επιπλέον πολιτική πρόκληση.

Βιβλιογραφία

European Commission (2020), *European Economic Forecast, Autumn 2020*, European Economy, Institutional Paper 136.

International Monetary Fund (2020), *World Economic Outlook: A Long and Difficult Ascent*, IMF, Washington, DC.

International Monetary Fund (2021), *World Economic Outlook Update*, IMF, Washington, DC.

OECD (2020), *OECD Economic Outlook*, Volume 2020, Issue 2, No 108, OECD Publishing, Paris.

World Bank (2021), *Global Economic Prospects, January 2021*, Washington, DC: World Bank.

2. Δημοσιονομικές εξελίξεις

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις,* τεύχος 44, 2021, σσ. 42-49

Κρατικός Προϋπολογισμός, δημόσιο χρέος και προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών

Ελισάβετ Ι. Νίτση

2.1. Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού, 2020

Ο Κρατικός Προϋπολογισμός (ΚΠ) του 2020, με βάση τα πιο πρόσφατα στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους[1], σε τροποποιημένη ταμειακή βάση, παρουσίασε σημαντικό έλλειμμα ύψους 22.806 εκατ. ευρώ ή 14,01% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος (ΑΕΠ)[2], έναντι μόλις 168 εκατ. ευρώ ή 0,09% του ΑΕΠ το 2019 και στόχου για έλλειμμα 2.286 εκατ. ή 1,4% του ΑΕΠ σύμφωνα με τον ΚΠ του 2020 και 24.319 εκατ. ή 14,94% του ΑΕΠ σύμφωνα με την εκτίμηση του ΚΠ του 2021 (Πίνακας 2.1.1). Αντίστοιχα, το πρωτογενές αποτέλεσμα είναι έντονα ελλειμματικό, καθώς ανήλθε στα 18.195 εκατ. ευρώ ή 11,18% του ΑΕΠ, έναντι πλεονάσματος ύψους 5.017 εκατ. ή 2,74% του ΑΕΠ το 2019 και στόχου για πρωτογενές πλεόνασμα 2.215 εκατ. ή 1,36% του ΑΕΠ σύμφωνα με τον ΚΠ του 2020, έλλειμμα το οποίο είχε εκτιμηθεί στον ΚΠ του 2021, όπου για το 2020 είχε εκτιμηθεί έλλειμμα ύψους 19.624 εκατ. ευρώ ή 12,06% του ΑΕΠ (Πίνακας 2.1.1). Είναι σαφές ότι αυτή η σημαντικά ελλειμματική εικόνα τόσο του Ισοζυγίου όσο και του Πρωτογενούς Ισοζυγίου του Κρατικού Προϋπολογισμού οφείλεται στην πανδημία της Covid-19 και τα μέτρα που έχουν ληφθεί για την αντιμετώπιση τόσο της υγειονομικής κρίσης όσο και της συνεπακόλουθης οικονομικής κρίσης που προήλθε από τα αλλεπάλληλα lockdown και την ανάγκη στήριξης της πραγματικής οικονομίας.

Επιπλέον, τα καθαρά έσοδα του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2020 παρουσιάζονται μειωμένα σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους, καθώς ανήλθαν σε 47.364 εκατ. ευρώ, μειωμένα κατά 7.733 εκατ. ευρώ ή 14%, αλλά και του στόχου που είχε τεθεί για έσοδα από τον ΚΠ του 2020, ο οποίος έφτανε τα 54.710 εκατ. ευρώ, δηλαδή μία απώλεια της τάξης των 7.346 εκατ. ευρώ ή 13,4%. Η απώλεια αυτή είχε αποτυπωθεί στον ΚΠ του 2021 όπου αναμενόταν ότι τα καθαρά έσοδα του ΚΠ θα φθάσουν μόλις στα 46.454 εκατ. ευρώ, ύψος που ήταν κατά 910 εκατ. ευρώ ή 2% χαμηλότερο από τα πραγματικά έσοδα. Τα μειωμένα έσοδα οφείλονται κατά κύριο λόγο στην πανδημία, καθώς η οικονομική κρίση που προκάλεσε μείωσε σημαντικά την είσπραξη φόρων, ενώ η αύξηση σε σχέση με την εκτίμηση του ΚΠ του 2021 προκύπτει από έσοδα από ANFA's τα οποία δεν είχαν προβλεφθεί.

Πιο αναλυτικά, τα καθαρά έσοδα του Τακτικού Προϋπολογισμού (ΤΠ) του 2020 ανήλθαν στα 53.036 εκατ. ευρώ, παρουσιάζοντας μείωση της τάξης των 7.105 εκατ. ευρώ ή 11,8% έναντι του 2019, αλλά μόλις κατά 715 εκατ. ευρώ ή 1,3% έναντι του στόχου του ΚΠ του 2020. Αντίθετα υπερβαίνουν κατά 1.221 εκατ. ευρώ ή 2,4% την εκτίμηση του ΚΠ του 2021. Αξίζει να σημειωθεί η σημαντική μείωση των εσόδων από φόρους που ανήλθαν σε μόλις 43.198 εκατ. ευρώ, πολύ χαμηλότερα από όλους τους στόχους που είχαν τεθεί. Μεγαλύτερη είναι η μείωση των εσόδων από τους φόρους εισοδήματος (3.127 εκατ. ευρώ ή 18,7% συγκριτικά με το 2019 και 2.988 εκατ. ευρώ ή 18% από τον στόχο του ΚΠ του 2020), ακολουθούμενα από τις εισπράξεις από ΦΠΑ (2.784 εκατ. ευρώ ή 15,6% συγκριτικά με το 2019 και 3.209 εκατ. ευρώ ή 17,6% από τον στόχο του ΚΠ του 2020). Αντίθετα, η αύξηση που παρουσιάζεται στα έσοδα του ΚΠ του 2020 έναντι της εκτίμησης του ΚΠ του 2021 οφείλεται στην αυξημένη είσπραξη φόρων κατά 417 εκατ. ευρώ ή 1% και των μεταβιβάσεων κατά 792 εκατ. ευρώ ή 13,8%

Από την άλλη πλευρά όμως, ο ΚΠ του 2020 εμφανίζει μία σημαντικότατη αύξηση των δαπανών του, καθώς αυτές ανήλθαν στα 70.169 εκατ. ευρώ, αυξημένες κατά 14.904 εκατ. ευρώ ή 27% έναντι του 2019, και κατά 14.132 εκατ. ευρώ ή 25,2% έναντι του στόχου

1. Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού Δεκεμβρίου 2020, Υπουργείο Οικονομικών, Ιανουάριος 2021.

2. Με βάση την πρόβλεψη του ΑΕΠ για το 2020 από τον ΚΠ του 2021.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 Στοιχεία των Κρατικών Προϋπολογισμών, εκατ. € σε τροποποιημένη ταμειακή βάση

	2019		2020	
	Πραγμ.[1]	Πραγμ.[1]	Πρόβλεψη Προϋπολογισμού 2020[2]	Εκτίμηση Προϋπολογισμού 2020[3]
Κρατικός Προϋπολογισμός				
Καθαρά έσοδα	55.097	47.364	54.710	46.454
Έσοδα	60.141	53.036	53.751	51.815
Φόροι εκ των οποίων:	51.415	43.198	51.415	42.781
ΦΠΑ	17.792	15.008	18.217	14.505
ΕΦΚ	7.125	6.427	7.213	6.463
Τακτικοί φόροι ακίνητης περιουσίας	2.786	2.427	2.813	2.496
Φόρος εισοδήματος	16.716	13.589	16.577	12.923
Κοινωνικές εισφορές	55	54	55	54
Μεταβιβάσεις	4.407	6.537	3.880	5.745
Πωλήσεις αγαθών και υπηρεσιών	1.728	507	700	547
Λοιπά τρέχοντα έσοδα	2.527	2.731	1.713	2.663
Πωλήσεις παγίων περιουσιακών στοιχείων	10	8	332	25
Επιστροφές φόρων	5.044	5.672	4.926	5.360
Δαπάνες	**55.265**	**70.169**	**56.037**	**70.774**
Παροχές σε εργαζόμενους	13.247	13.335	13.403	13.415
Κοινωνικές παροχές	653	137	134	241
Μεταβιβάσεις	28.205	38.751	27.824	38.997
Αγορές αγαθών και υπηρεσιών	1.458	1.618	1.145	1.802
Επιδοτήσεις	224	248	89	102
Τόκοι (σε ακαθάριστη βάση)	5.225	4.774	4.500	4.695
Λοιπές δαπάνες	50	29	71	72
Πιστώσεις υπό κατανομή (πλην ΠΔΕ)	0	0	1.495	362
Αποκτήσεις παγίων περιουσιακών στοιχείων	562	631	623	668
ΠΔΕ				
Έσοδα [4]	2.857	5.542	3.679	5.466
Δαπάνες	5.642	10.647	6.750	10.421
Ταμειακό Πρωτογενές Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού [5,6,7,8]	5.017	-18.195	2.215	-19.624
% ΑΕΠ	2,74	-11,18	1,36	12,06
Ταμειακό Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού [5,6,7,8]	-168	-22.806	-2.286	-24.319
% ΑΕΠ	-0,09	-14,01	-1,40	-14,94
ΑΕΠ	183.413	162.776[9]	162.776	162.776

Πηγές: Εισηγητική Έκθεση Κρατικού Προϋπολογισμού 2010 και 2021, Υπουργείο Οικονομικών, Πορεία Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού 2020, Υπουργείο Οικονομικών, Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Ιανουάριος 2021.

Σημειώσεις:

1. Τα στοιχεία των εσόδων και των δαπανών του Κρατικού Προϋπολογισμού για τα έτη 2019 και 2020 είναι προσωρινά και θα οριστικοποιηθούν με την κύρωση του Απολογισμού Εσόδων και Εξόδων του Κράτους οικονομικών ετών 2019 και 2020.
2. Στόχοι του Προϋπολογισμού 2020, προσαρμοσμένοι στα συνολικά μεγέθη όπως αποτυπώνονται στις εκτιμήσεις της Εισηγητικής Έκθεσης του Προϋπολογισμού 2020.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 (συνέχεια)

3. Στόχοι του Προϋπολογισμού 2020, προσαρμοσμένοι στα συνολικά μεγέθη όπως αποτυπώνονται στις εκτιμήσεις της Εισηγητικής Έκθεσης του Προϋπολογισμού 2021.
4. Τα έσοδα από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) περιλαμβάνονται στις κατηγορίες «Μεταβιβάσεις» και «Λοιπά τρέχοντα έσοδα".
5. Έλλειμμα (-)/Πλεόνασμα (+).
6. Τα στοιχεία πραγματοποιήσεων περιλαμβάνουν την επίπτωση του προγράμματος εξόφλησης υποχρεώσεων παρελθόντων ετών και εκκρεμών αιτήσεων συνταξιοδότησης.
7. Η αποτύπωση των στοιχείων είναι σύμφωνη με τη νέα οικονομική ταξινόμηση (Π.Δ. 54/2018).
8. Το ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού περιλαμβάνει 7 εκατ. ευρώ δαπανών και 10 εκατ. ευρώ δαπανών, τα οποία δεν είχαν λογιστικοποιηθεί τη στιγμή της δημοσίευσης του δελτίου.
9. Η εκτίμηση του ΑΕΠ για το 2020 όπως αποτυπώνεται στις εκτιμήσεις της Εισηγητικής Έκθεσης του Προϋπολογισμού 2021.

του ΚΠ του 2020, ενώ είναι χαμηλότερες έναντι της εκτίμησης του ΚΠ του 2021 που προβλεπόταν να ανέλθουν στα 70.774 εκατ. ευρώ, μειωμένες κατά 605 εκατ. ευρώ ή 0,9%. Η αύξηση αυτή των δαπανών οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αύξηση των μεταβιβάσεων κατά περίπου 11 δισ. ευρώ, τόσο από το 2019 όσο και από την πρόβλεψη του ΚΠ του 2020, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για την αντιμετώπιση της πανδημίας. Αντίθετα, η καταβολή των τόκων, που ανήλθε στα 4.774 εκατ. ευρώ, είναι μειωμένη κατά 451 εκατ. ευρώ ή 8,6% έναντι του 2019, όμως είναι αυξημένη τόσο έναντι του στόχου του ΚΠ του 2020 κατά 274 εκατ. ευρώ ή 6,1%, όσο και της εκτίμησης του ΚΠ του 2021 κατά 79 εκατ. ευρώ ή 1,7%.

Το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) παρουσιάζει σημαντική αύξηση τόσο στο σκέλος των εσόδων όσο και των δαπανών, καθώς αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο για την αντιμετώπιση της πανδημίας. Τα έσοδα ανέρχονται σε 5.542 εκατ. ευρώ, αυξημένα κατά 2.685 εκατ. ευρώ ή 94% συγκριτικά με το 2019, και 1.863 εκατ. ευρώ ή 50,6% με τον στόχο του ΚΠ του 2020. Αντίστοιχα, οι δαπάνες που ανήλθαν σε 10.647 εκατ. ευρώ παρουσιάζονται αυξημένες κατά 5.005 εκατ. ευρώ ή 88,7% συγκριτικά με το 2019, και 3.897 εκατ. ευρώ ή 57,7% με τον στόχο του ΚΠ του 2020. Η αύξηση αυτή τόσο των εσόδων όσο και των δαπανών σαφώς είχε προβλεφθεί από την αντίστοιχη εκτίμηση του ΚΠ του 2021.

Συνολικά, ο Κρατικός Προϋπολογισμός του 2020, σε ταμειακή βάση, παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις από τους στόχους που είχαν τεθεί τόσο στις δαπάνες όσο και στα έσοδα. Οι αποκλίσεις αυτές δεν εκπλήσσουν, καθώς από τον Μάρτιο του 2020 η πανδημία της Covid-19 έχει επηρεάσει τους Κρατικούς Προϋπολογισμούς των κρατών σε όλη την υφήλιο. Έτσι και η ελληνική κυβέρνηση κλήθηκε να αναλάβει πρωτοβουλίες για να αντιμετωπίσει πρωταρχικά την υγειονομική κρίση, θωρακίζοντας το εθνικό σύστημα υγείας για τη βελτίωση των νοσοκομειακών δομών με τη δημιουργία κλινών ΜΕΘ, την προμήθεια ιατροφαρμακευτικού υλικού, αλλά και την πρόσληψη υγειονομικού προσωπικού. Στη συνέχεια, η υγειονομική κρίση δημιούργησε μια σημαντική οικονομική κρίση, με αλλεπάλληλα lockdown, που οδήγησε στο κλείσιμο πολλών οικονομικών δραστηριοτήτων, στην ανάγκη να τεθούν οι συμβάσεις εργασίας σημαντικού μέρους των εργαζομένων σε προσωρινή αναστολή και τη σημαντική πτώση του εισοδήματος των νοικοκυριών, αλλά και του ΑΕΠ.

Πιο συγκεκριμένα, η κυβέρνηση προχώρησε το 2020 σε παρεμβάσεις συνολικού ταμειακού κόστους 18.198 εκατ. ευρώ ή 11,18% του ΑΕΠ. Από αυτές, παρεμβάσεις ύψους 4.920 εκατ. ευρώ ή 3% του ΑΕΠ αφορούν το σκέλος των εσόδων, με σημαντικότερη τη μείωση της προκαταβολής φόρου εισοδήματος φυσικών και νομικών προσώπων σε ελεύθερους επαγγελματίες και επιχειρήσεις που επλήγησαν από την πανδημία Covid-19 ύψους 1.600 εκατ. ευρώ ή 0,98% του ΑΕΠ, ακολουθούμενη από την κάλυψη των ασφαλιστικών εισφορών επί του ονομαστικού μισθού των εργαζομένων των οποίων οι συμβάσεις εργασίας τέθηκαν σε προσωρινή αναστολή ύψους 838 εκατ. ευρώ ή 0,51% του ΑΕΠ και την αναστολή πληρωμών ΦΠΑ σε επιχειρήσεις, αυτοαπασχολούμενους και ελεύθερους επαγγελματίες ύψους 744 εκατ. ευρώ ή 0,46 του ΑΕΠ. Από την πλευρά των δαπανών, όπως είναι αναμενόμενο, οι παρεμβάσεις είναι περισσότερες φθάνοντας τα 10.730 εκατ. ευρώ ή 6,59% του ΑΕΠ, με το μέτρο της επιστρεπτέας προκαταβολής να φθάνει τα 5.368 εκατ. ευρώ ή 3,3%, δηλαδή περίπου το μισό των παρεμβάσεων αυτών. Ακολουθεί η αποζημίωση

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1.1
Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) και πρωτογενές έλλειμμα/πλεόνασμα του Κρατικού Προϋπολογισμού 2008-2020 (σε % του ΑΕΠ και σε δισ. €)

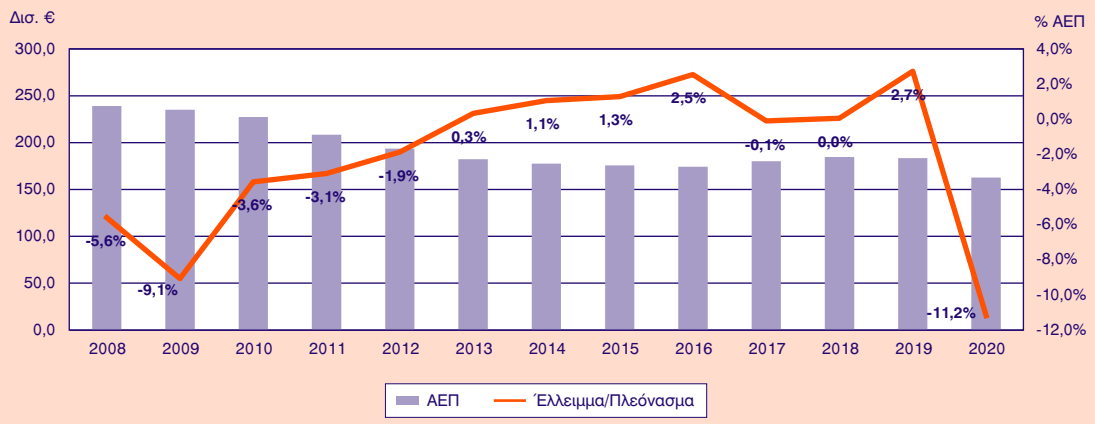

Πηγές: Εισηγητική Έκθεση Κρατικού Προϋπολογισμού, διάφορα τεύχη.
Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Πορεία Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού 2020, Ιανουάριος 2021.

Σημείωση: Το 2020 αποτελεί εκτίμηση του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2021.

ειδικού σκοπού ύψους 534 ευρώ, σε μηνιαία βάση, σε εργαζόμενους των οποίων οι συμβάσεις εργασίας τέθηκαν σε προσωρινή αναστολή ύψους 1.624 εκατ. ευρώ ή 1%, και σε αυτοαπασχολούμενους, ιδιοκτήτες μικρών επιχειρήσεων και ελεύθερους επαγγελματίες που πλήττονται από την πανδημία ύψους 495 εκατ. ευρώ ή 0,3% του ΑΕΠ, αλλά και η παράταση του τακτικού επιδόματος ανεργίας κατά δύο μήνες ύψους 770 εκατ. ευρώ ή 0,47% του ΑΕΠ. Τέλος, έχουν πραγματοποιηθεί και παρεμβάσεις παροχής ρευστότητας ύψους 2.548 εκατ. ευρώ ή 1,57% του ΑΕΠ που οδήγησαν σε πολύ σημαντική απώλεια.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η οικονομική κρίση που προκάλεσε η πανδημία Covid-19 οδήγησε σε πολύ σημαντική μείωση του ΑΕΠ και σε τεράστιο δημοσιονομικό έλλειμμα. Στο Διάγραμμα 2.1.1 παρουσιάζεται η εξέλιξη του πρωτογενούς ελλείμματος/πλεονάσματος την περίοδο 2008-2020 μαζί με την εξέλιξη του ΑΕΠ. Η περίοδος περιλαμβάνει από το 2008, πριν την κρίση χρέους της ελληνικής οικονομίας, μέχρι τα πιο πρόσφατα στοιχεία. Από το διάγραμμα γίνεται σαφές ότι το 2020 η εκτίμηση για το ΑΕΠ είναι στο χαμηλότερο που παρατηρήθηκε όλη την υπό εξέταση περίοδο, ενώ το έλλειμμα στο πρωτογενές ισοζύγιο άγγιξε το 11,2% του ΑΕΠ, μεγαλύτερο κατά δύο ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ του ελλείμματος του 2009 που οδήγησε τη χώρα στο πρόγραμμα εξυγίανσης.

Ωστόσο, αν και η χώρα βρίσκεται σε ένα ιδιαίτερα δύσκολο σημείο στα μακροοικονομικά της μεγέθη, η κρίση δεν είναι μόνο ελληνική, αλλά παγκόσμια. Επιπλέον, η Ελλάδα θεωρείται μία από τις λιγότερο πληγείσες χώρες με χαμηλούς αριθμούς κρουσμάτων και νεκρών από την πανδημία. Επιπλέον, η άρση της υποχρέωσης για πλεονάσματα στον Προϋπολογισμό από την Ευρωπαϊκή Ένωση, οι θετικές εισηγήσεις για την ελληνική οικονομία στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής εποπτείας, αλλά και η συμφωνηθείσα βοήθεια από τον Μηχανισμό Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας για την αντιμετώπιση της πανδημίας, καθιστούν τα ελλείμματα αυτά αντιμετωπίσιμα και αναστρέψιμα την περίοδο αμέσως μετά την αντιμετώπιση της πανδημίας.

2.2. Η εξέλιξη του δημοσίου χρέους το γ΄ τρίμηνο του 2020

Σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους[3], το τρίτο τρίμηνο του 2020 το χρέος της Κεντρικής Κυβέρνησης ανήλθε σε 364.864,58 εκατ. ευρώ, σημειώνοντας αύξηση κατά 2 δισ. (0,5%) περίπου σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, 8,8 δισ. (2,5%) από το τέλος του 2019, και 11 δισ. (3,1%) συγκριτικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Επιπρόσθετα, τα ταμειακά διαθέσιμα του Ελληνικού Δημοσίου εμφανίζονται αυξημένα κατά 260

3. Δελτίο Δημοσίου Χρέους, Ιούνιος 2020, Γενικό Λογιστήριο του Κράτους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.1 Στοιχεία χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης[1] (ποσά σε εκατ. €)*

Περίοδος	2019 (Γ΄ τρίμ.)	2019 (Δ΄ τρίμ.)	2020 (Β΄ τρίμ).	2020 (Γ΄ τρίμ.)
΄Υψος χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης	**353.850,25**	**356.014,92**	**362.871,42**	**364.864,58**
Κατανομή χρέους κατά είδος επιτοκίου				
Σταθερό[2]	331.911,53	336.790,11	350.170,92	352.459,18
Κυμαινόμενο[2,3]	21.938,72	19.224,81	12.700,50	12.405,40
Κατανομή χρέους κατά τρόπο διαπραγμάτευσης				
Διαπραγματεύσιμο	71.477,75	64.663,70	74.388,64	77.716,16
Μη διαπραγματεύσιμο	282.372,50	287.660,06	288.482,78	287.513,29
Κατανομή χρέους κατά νόμισμα				
Σε ευρώ, €	347.480,95	352.098,76	358.879,83	360.851,07
Σε νόμισμα εκτός ζώνης ευρώ	6.369,30	3.916,16	3.991,59	4.013,51
Ταμειακά Διαθέσιμα Ελληνικού Δημοσίου[4]	**20.230,80**	**22.818,80**	**19.267,30**	**19.527,80**
Εγγυήσεις Ελληνικού Δημοσίου	**10.428,58**	**9.972,02**	**9.862,58**	**14.330,54**

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

Σημειώσεις:

1. Το χρέος της Κεντρικής Κυβέρνησης διαφέρει από το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης (Χρέος κατά Μάαστριχτ) κατά το ποσό του ενδοκυβερνητικού χρέους και λοιπών στοιχείων που προβλέπονται από τον ESA '95.
2. Η αναλογία σταθερού/κυμαινομένου επιτοκίου υπολογίζεται λαμβάνοντας υπόψη: α) τις συναλλαγές ανταλλαγής επιτοκίου, β) τη χρήση χρηματοδοτικών μέσων από τον ΕΜΣ σχετικά με τα δάνεια που έχουν χορηγηθεί στο Ελληνικό Δημόσιο και γ) την ενσωμάτωση των παραμέτρων κινδύνου του χαρτοφυλακίου υποχρεώσεων του EFSF στο χαρτοφυλάκιο του ελληνικού δημοσίου χρέους.
3. Τα τιμαριθμοποιημένα ομόλογα περιλαμβάνονται στα κυμαινόμενα ομόλογα.
4. Περιλαμβάνεται ο λογαριασμός αποθεματικού προσόδων από τις αγορές κεφαλαίου με υπόλοιπο 15.697,3 εκατ. ευρώ, 30/6/2020 και 30/9/2020.

* Προσωρινά στοιχεία.

εκατ. (1,4%) σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο, ενώ είναι μειωμένα κατά 3,3 δισ. (14,4%) σε σχέση με το τέλος του 2019 και μόλις 703 εκατ. (3,5%) αναφορικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Η παρατηρούμενη αύξηση του χρέους οφείλεται στην αύξηση του δανεισμού που χρησιμοποιήθηκε για τη χρηματοδότηση των αυξημένων δαπανών του Προϋπολογισμού, στο πλαίσιο των μέτρων στήριξης του συστήματος υγείας λόγω της πανδημίας, αλλά και της οικονομίας λόγω της ύφεσης που αποτελεί συνεπακόλουθο της πανδημίας.

Η σύνθεση του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης κατά το τρίτο τρίμηνο του 2020 παρουσιάζεται στον Πίνακα 2.2.1. Με βάση το είδος του επιτοκίου, σταθερό έναντι κυμαινόμενου, το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης σε ποσοστιαία βάση διαμορφώθηκε σε 96,6% και 3,4%, αντίστοιχα. Η μεταβολή της σύνθεσης του χρέους υπέρ του κυμαινόμενου επιτοκίου εξακολουθεί, αν και ο ρυθμός είναι μειωμένος, δεδομένου ότι έχει αγγίξει το 96,6%, τόσο έναντι του προηγούμενου τριμήνου (96,6% και 3,4%), αλλά κυρίως έναντι του αντίστοιχου τριμήνου του 2019 (93,8% και 6,2%, αντίστοιχα). Αντίστοιχη είναι και η μεταβολή υπέρ του μη διαπραγματεύσιμου χρέους έναντι του διαπραγματεύσιμου, το οποίο διαμορφώθηκε σε 21,2% και 78,8%, αντίστοιχα, κατά την υπό εξέταση περίοδο. Τέλος, η ποσοστιαία αναλογία του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης με βάση το νόμισμα παρέμεινε αμετάβλητη συγκρινόμενη με το προηγούμενο τρίμηνο, 98,9% σε ευρώ, ενώ παρουσιάζει μικρή διαφοροποίηση σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019 (98,2% σε ευρώ). Επιπλέον, όσον αφορά τις εγγυήσεις που χορήγησε το Ελληνικό Δημόσιο, αυτές είναι ιδιαίτερα αυξημένες το τελευταίο τρίμηνο, καθώς περιλαμβάνουν το πρόγραμμα «Ηρακλής», τις εγγυήσεις για την αντιμετώπιση της Covid-19 και τις εγγυήσεις προς τις τράπεζες.

Η κατανομή του χρέους, με βάση την υπολειπόμενη διάρκεια αυτού το πρώτο εξάμηνο του 2020, αποτυ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.2 Χρέος Κεντρικής Κυβέρνησης ως προς την υπολειπόμενη φυσική διάρκεια* (ποσά σε εκατ. €)

Περίοδος	2019 (Γ΄ τρίμ.)	2019 (Δ΄ τρίμ.)	2020 (Β΄ τρίμ.)	2020 (Β΄ τρίμ.)
Συνολικό ποσό	**353.549,40**	**356.014,92**	**362.871,42**	**364.864,58**
Βραχυπρόθεσμα (μέχρι 1 έτος)	42.982,30	44.329,63	45.868,77	46.992,01
Μεσοπρόθεσμα (1 έως 5 έτη)	36.382,90	36.244,63	39.938,88	39.314,45
Μακροπρόθεσμα (άνω των 5 ετών)	274.485,10	275.441,25	277.063,77	278.558,12

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

* Αφορά τον όγκο των ομολόγων, εντόκων γραμματίων και βραχυπρόθεσμων τίτλων και όχι το σύνολο του Χρέους της Κεντρικής Διοίκησης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.1
Κατανομή νέου δανεισμού, Γ΄ τρίμηνο του 2020

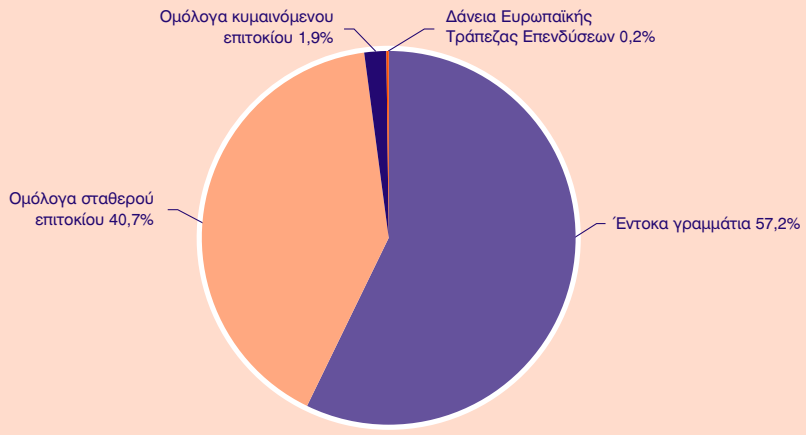

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

πώνεται στον Πίνακα 2.2.2. Οι βραχυχρόνιοι τίτλοι (με λήξη μικρότερη του έτους) του Ελληνικού Δημοσίου αντιπροσωπεύουν το 12,6% του συνόλου, έναντι 11% που καταλαμβάνουν οι μεσοπρόθεσμοι τίτλοι (με λήξη από 1 έως 5 έτη), και 76,4% που καταλαμβάνουν οι τίτλοι μακράς διάρκειας (λήξη μετά την πενταετία) από 13,4%, 11,3% και 75,4%, αντίστοιχα, που ήταν το προηγούμενο τρίμηνο του 2020. Συγκριτικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019, παρατηρείται μια μείωση του μεριδίου των βραχυπρόθεσμων τίτλων και η αντίστοιχη αύξηση των μεσοπρόθεσμων.

Η μέση υπολειπόμενη φυσική διάρκεια του συνολικού χρέους της Κεντρικής Διοίκησης ανήλθε σε 19,90 έτη, μειωμένη από αυτή των 20,84 ετών που ήταν το αντίστοιχο τρίμηνο του 2019. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι η μέση υπολειπόμενη φυσική διάρκεια του συνολικού χρέους της Κεντρικής Διοίκησης έχει τριπλασιαστεί από την είσοδο της χώρας στον Μηχανισμό Στήριξης που ανερχόταν στα 7,65 έτη το δεύτερο τρίμηνο του 2010. Επιπλέον, και όσον αφορά τον νέο δανεισμό του Ελληνικού Δημοσίου κατά την υπό εξέταση περίοδο, η μέση σταθμική διάρκεια ανήλθε στα 3,30 έτη, παρουσιάζοντας σημαντική μείωση από το επίπεδο των 19,78 ετών στο οποίο είχε διαμορφωθεί το 2019.

Ο νέος δανεισμός για το τρίτο τρίμηνο του 2020 κατανέμεται σε 57,2% από την έκδοση εντόκων γραμμα-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.2
Χρονοδιάγραμμα λήξης χρέους Κεντρικής Κυβέρνησης την 30/9/2020 (ποσά σε εκατ. ευρώ)

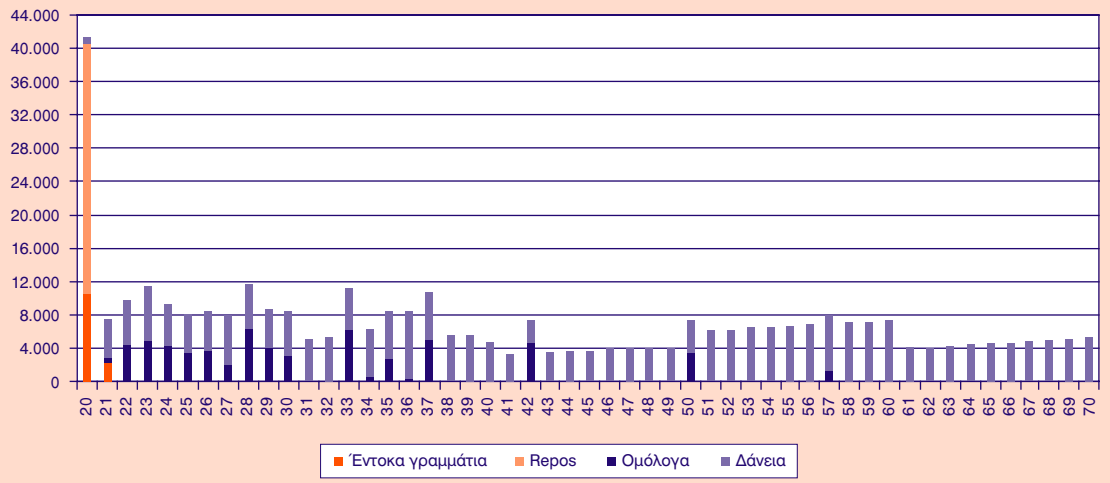

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

Σημειώσεις: Οι λήξεις τίτλων εξομαλύνονται με προαγορές χρέους και πράξεις διαχείρισης.
Περιλαμβάνεται η επιμήκυνση των δανείων του EFSF που συμφωνήθηκε στο Eurogroup της 22-6-2018.

τίων, 40,7% από ομόλογα σταθερού επιτοκίου, 1,9% από ομόλογα κυμαινόμενου επιτοκίου και μόλις 0,2% των δανείων προέρχεται από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων. (Διάγραμμα 2.2.1).

Στο Διάγραμμα 2.2.2 παρουσιάζεται το χρονοδιάγραμμα λήξης του χρέους της Κεντρικής Κυβέρνησης με βάση τα τελευταία δημοσιευμένα στοιχεία. Από την απεικόνιση των νεότερων δεδομένων φαίνεται πως, αν εξαιρέσουμε το έτος 2021, η διασπορά του βάρους της εξόφλησης του δημοσίου χρέους έχει πλέον εξομαλυνθεί σε επίπεδα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, χαμηλότερα των 10 δισ. ευρώ ανά έτος έως το 2070.

Συμπερασματικά, αν και το χρέος παρουσίασε μια μικρή αύξηση το τελευταίο τρίμηνο, αυτό δεν αποτελεί στοιχείο ανησυχίας, καθώς οι χρηματοδοτικές ανάγκες της ελληνικής οικονομίας ήταν ιδιαίτερα αυξημένες λόγω της πανδημίας και των αναγκών χρηματοδότησης των μέτρων για την αντιμετώπισή της.

2.3. Προοπτικές των δημοσιονομικών μεγεθών

Η πορεία των δημοσιονομικών της χώρας το 2021 ακολουθεί το 2020, καθώς επηρεάζεται από την πορεία της υγειονομικής αλλά και της οικονομικής κρίσης. Στον Προϋπολογισμό του 2021 έχουν προβλεφθεί ήδη παρεμβάσεις συνολικού ταμειακού κόστους 7.323 εκατ. ευρώ που αφορούν σε παρεμβάσεις τόνωσης της οικονομίας όπως η μείωση των ασφαλιστικών εισφορών των μισθωτών και η αναστολή της καταβολής της Ειδικής Εισφοράς Αλληλεγγύης στον ιδιωτικό τομέα ύψους 816 και 767 εκατ. ευρώ αντίστοιχα, από την πλευρά των εσόδων και της μη επιστρεπτέας επιχορήγησης σε μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις μέσω των ΟΤΑ ύψους 800 εκατ. ευρώ από την πλευρά των δαπανών, αλλά και 3 δισ. ευρώ πιστώσεις υπό κατανομή για την αντιμετώπιση των οικονομικών συνεπειών της πανδημίας. Ωστόσο, η πανδημία φαίνεται πως θα διαρκέσει περισσότερο και με μεγαλύτερη ένταση από ό,τι αναμενόταν, καθώς οι νέες μεταλλάξεις έχουν επιδεινώσει την κατάσταση και το τρίτο κύμα της αναμένεται σφοδρότερο, με αποτέλεσμα να έχουν ήδη ανακοινωθεί επεκτάσεις παρεμβάσεων και στο 2021, όπως η αποζημίωση ειδικού σκοπού ύψους 534 ευρώ σε μηνιαία βάση τόσο στους εργαζόμενους των οποίων οι συμβάσεις εργασίας τέθηκαν σε προσωρινή αναστολή όσο και στους αυτοαπασχολούμενους, ιδιοκτήτες μικρών επιχειρήσεων και ελεύθερους επαγγελματίες που πλήττονται από την πανδημία, η επιστρεπτέα προκαταβολή κλπ. Οι νέες παρεμβάσεις που έχουν ήδη ανακοινωθεί ή θα προκύψουν το επόμενο χρονικό διάστημα αναμένεται να ξεπεράσουν σύντομα τα 3 δισ. που είναι υπό κατανομή και, ως εκ τούτου, θα οδηγήσουν στην ανάγκη αναθεώρησης του Προϋπολογισμού.

Επιπλέον, η χώρα έχει να αντιμετωπίσει θέματα που αφορούν την Εθνική Άμυνα και Ασφάλεια αλλά και το μεταναστευτικό, τα οποία απαιτούν παρεμβάσεις που επιβαρύνουν τον Κρατικό Προϋπολογισμό. Το δημοσιονομικό κόστος των εξοπλιστικών προγραμμάτων ανέρχεται για το 2021 σε 2.519 εκατ. ευρώ, ενώ οι

δαπάνες για τις μεταναστευτικές ροές αγγίζουν τα 564 εκατ. ευρώ.

Σημαντικό στοιχείο θα αποτελέσει και το επίπεδο της ύφεσης. Για το 2020 η εκτίμηση του ΑΕΠ από την Έκθεση του Προϋπολογισμού του 2021 είναι μόλις 162.776 εκατ. ευρώ, ενώ για το 2021 η πρόβλεψη για το ΑΕΠ είναι να ανέλθει στα 171.934 εκατ. ευρώ. Έτσι, η ύφεση για το 2020 αναμένεται να αγγίξει το 10,5% σε σταθερές τιμές, ένα ποσοστό ιδιαίτερα υψηλό και δύσκολα αναστρέψιμο. Επιπλέον, η αύξηση του δανεισμού σε συνδυασμό με τη μείωση του ΑΕΠ έχει εκτοξεύσει το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ και αναμένεται να ανέλθει στο 227,8%, δείκτης ο οποίος δυσχεραίνει τη θέση της χώρας.

Για το 2021, οι προβλέψεις του Κρατικού Προϋπολογισμού δείχνουν ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας της τάξης του 4,8% σε σταθερές τιμές, ενώ το χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ προβλέπεται ότι θα ανέλθει στο 218,8%. Οι προβλέψεις αυτές, όμως, είναι βασισμένες στα οικονομικά δεδομένα του Νοεμβρίου του 2020. Έκτοτε οι συνθήκες έχουν αλλάξει και ήδη έχουμε αποκλίσεις, όπως αναφέρεται παραπάνω. Οι πιο πρόσφατες προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δίνουν μια εκτίμηση της ανάκαμψης της ελληνικής οικονομίας της τάξης του 3,5% για το 2021 και 5% για το 2022. Αυτό καταδεικνύει ότι θα χρειαστούν περισσότερα χρόνια για να επανέλθει η ελληνική οικονομία στην πριν την πανδημία κατάσταση.

Η ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας εξαρτάται από την εξέλιξη της πανδημίας το επόμενο χρονικό διάστημα και, κυρίως, την πορεία των εμβολιασμών τόσο στην Ελλάδα όσο και στις άλλες χώρες, που θα επιτρέψει τη σταδιακή χαλάρωση των περιοριστικών μέτρων και την επιστροφή στην κανονικότητα. Έτσι, σταδιακά θα έχουμε το άνοιγμα της οικονομικής δραστηριότητας όπως του λιανικού εμπορίου, της εστίασης κλπ. που θα οδηγήσει σε αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης, τη βελτίωση της καταναλωτικής εμπιστοσύνης και, κυρίως, το άνοιγμα της χώρας στον τουρισμό που αποτελεί και μία από τις σημαντικότερες πηγές εισοδήματος για την Ελλάδα.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι είναι ιδιαίτερα σημαντικό τα χρηματοδοτικά εργαλεία του Μηχανισμού Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, τα οποία αναλύθηκαν στο προηγούμενο τεύχος, να χρησιμοποιηθούν για επενδυτικά έργα και μεταρρυθμίσεις που είναι αναπτυξιακά και δημιουργούν θέσεις εργασίας, ώστε να οδηγήσουν στη βελτίωση της παραγωγικότητας και αποδοτικότητας της ελληνικής οικονομίας και στη στροφή της σε πιο σύγχρονα μοντέλα ανάπτυξης. Έτσι θα αυξηθεί η οικονομική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα τη γρηγορότερη έξοδο από την οικονομική κρίση, ενώ η πολλαπλασιαστική επίπτωση στο ΑΕΠ της χώρας θα οδηγήσει σε μεγαλύτερη οικονομική μεγέθυνση και στη βελτίωση της δημοσιονομικής θέσης της Ελλάδας.

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις,* τεύχος 44, 2021, σσ. 50-56

3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας

Ιωάννης Χολέζας

3.1.1. Απασχόληση

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, ο αριθμός των απασχολουμένων ηλικίας 15-64 ετών το τρίτο τρίμηνο του 2020 (2020γ) μειώθηκε σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2019 κατά 55,7 χιλιάδες[1] άτομα (1,4%). Περίπου το 68% της μείωσης προήλθε από τη μείωση των απασχολούμενων ανδρών (37,8 χιλιάδες) και το 74% από τη μείωση των απασχολούμενων νέων 15-29 ετών[2] (40,7 χιλιάδες) (Πίνακας 3.1.1).

Ο αριθμός των απασχολουμένων μεταβλήθηκε ανόμοια ανά εκπαιδευτική ομάδα. Συγκεκριμένα, οι απασχολούμενοι μειώθηκαν στις χαμηλές και μεσαίες εκπαιδευτικές ομάδες και αυξήθηκαν στις υψηλές (Πίνακας 3.1.2). Μεγαλύτερη αύξηση εμφάνισαν οι απασχολούμενοι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή/και διδακτορικού τίτλου (14,9%) και ακολούθησαν οι κάτοχοι πτυχίου τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης και οι απόφοιτοι πανεπιστημίου. Αντίθετα, τη μεγαλύτερη μείωση εμφάνισαν οι απασχολούμενοι απόφοιτοι δημοτικού ή με λιγότερη εκπαίδευση (15,4%).

Ακόμη μία παράμετρος που φαίνεται να διαφοροποιεί τις εξελίξεις στην απασχόληση είναι η υπηκοότητα (Πίνακας 3.1.2). Το σύνολο των απασχολούμενων αλλοδαπών σημείωσε ισχυρή μείωση τον τελευταίο χρόνο κατά 21,8% (ή 55,4 χιλιάδες θέσεις απασχόλησης). Μεγαλύτερη ήταν η μείωση των αλλοδαπών απασχολουμένων κατά 26,3% και ακολούθησαν οι αλλοδαπές απασχολούμενες κατά 15,4%. Σε αντιδιαστολή,

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.1 Βασικές παράμετροι της αγοράς εργασίας κατά φύλο και ηλικιακή ομάδα, πληθυσμός 15-64 ετών, 2020γ

	Απασχολούμενοι (σε χιλ.)	Ετήσια μεταβολή* (σε χιλ.)	Άνεργοι (σε χιλ.)	Ετήσια μεταβολή * (σε χιλ.)	Ανεργία %
Σύνολο (15-64 ετών)	3.826,7	-55,7	747,1	-21,3	16,3
Άνδρες (15-64 ετών)	2.201,5	-37,8	334,8	-4,1	13,2
Γυναίκες (15-64 ετών)	1.652,2	-18,0	412,4	-17,3	20,2
Νέοι (15-29 ετών)	484,9	-40,7	200,2	8,7	29,2
Ώριμοι (30-64 ετών)	3.341,8	-15,0	546,9	-30,0	14,1

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

* Η ετήσια μεταβολή αναφέρεται στην περίοδο 2019γ-2020γ.

1. Οι απώλειες για τα άτομα ηλικίας 15-74 ετών, ηλικιακή ομάδα στην οποία αναφέρεται η ανάλυση κατά εκπαίδευση, υπηκοότητα, περιφέρεια και κλάδο απασχόλησης που ακολουθεί, κατέγραψε απώλειες 45,1 χιλιάδων θέσεων απασχόλησης ή 1,1% μείωση των απασχολουμένων.

2. Μεγαλύτερη ανάλυση αποκαλύπτει ότι μειώθηκαν κατά περίπου 26 χιλιάδες ή κατά 12,2% οι απασχολούμενοι άνδρες ηλικίας 25-29 ετών, που είναι η μεγαλύτερη αναλογικά μείωση μεταξύ των ηλικιακών και φυλετικών ομάδων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1.2 Βασικές παράμετροι της αγοράς εργασίας κατά εκπαίδευση και υπηκοότητα, πληθυσμός 15-74 ετών, 2020γ

	Απασχολούμενοι (σε χιλ.)	Ετήσια μεταβολή* (σε χιλ.)	Άνεργοι (σε χιλ.)	Ετήσια μεταβολή* (σε χιλ.)	Ανεργία %
Μεταπτυχιακό ή/και Διδακτορικό	278,4	36,1	31,5	4,2	10,2
Πανεπιστήμιο	780,6	16,3	121,6	14,3	13,5
Ανώτερη Τεχνική Επαγγελματική	842,1	19,8	165,4	-3,1	*16,4*
Ανώτερη Β΄θμια	1.357,2	-36,1	293,9	0,1	*17,8*
Κατώτερη Β΄θμια	332,8	-20,1	71,5	-5,9	*17,7*
Έως Α΄θμια	335,7	-61,1	72,7	-30,0	*17,3*
Ημεδαποί	3.727,8	10,4	690,7	-14,3	15,6
Άνδρες	2.158,3	7,4	314,0	1,2	12,7
Γυναίκες	1.569,5	3,0	376,7	-15,5	*19,6*
Αλλοδαποί	199,1	-55,4	65,7	-6,3	24,8
Άνδρες	110,1	-39,3	26,8	-5,4	*19,4*
Γυναίκες	88,9	-16,2	38,9	-0,9	*30,4*

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, ΕΛΣΤΑΤ.

* Η ετήσια μεταβολή αναφέρεται στην περίοδο 2019γ-2020γ.

Η πλάγια γραμματοσειρά στη στήλη του ποσοστού ανεργίας υποδεικνύει ποσοστό ανεργίας πάνω από τον εθνικό μέσο όρο, ήτοι 16,2% για τα άτομα ηλικίας 15-74 ετών.

οι απασχολούμενοι ημεδαποί ανεξαρτήτως φύλου εμφάνισαν οριακή αύξηση. Ο αριθμός των απασχολουμένων αυξήθηκε σε έξι από τις δεκατρείς περιφέρειες. Μεγαλύτερη αύξηση εντοπίστηκε στη Δυτική Μακεδονία (2,1%), ενώ οι περισσότερες νέες θέσεις απασχόλησης δημιουργήθηκαν στην Αττική (10,8 χιλιάδες). Σε αντιδιαστολή, τη μεγαλύτερη απώλεια θέσεων απασχόλησης κατέγραψε η Κρήτη (10%) στην οποία χάθηκαν 26,7 χιλιάδες θέσεις απασχόλησης. Ακολούθησαν τα Ιόνια νησιά (7,3%) και η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη (6,9%).

Οι μεγαλύτερες απώλειες θέσεων εργασίας σε ετήσια βάση για το τρίτο τρίμηνο του 2020 σημειώθηκαν στον κλάδο Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία όπου χάθηκαν 44,9 χιλιάδες θέσεις, αντιπροσωπεύοντας το 10% των θέσεων απασχόλησης του κλάδου. Ενδεχομένως, η μείωση αυτή να οφείλεται εν μέρει στη μεγάλη μείωση των τουριστικών ροών το 2020. Σε κάθε περίπτωση εκεί οφείλεται η μείωση της απασχόλησης στον κλάδο Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, στον οποίο χάθηκαν 33,2 χιλιάδες θέσεις απασχόλησης ή 7,7% των θέσεων του κλάδου. Αντίθετα, τόσο ο κλάδος Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας όσο και ο κλάδος Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών συνεισέφεραν 29,6 χιλιάδες και 21,3 χιλιάδες νέες θέσεις απασχόλησης. Συνολικά, οι θέσεις απασχόλησης μειώθηκαν σε 12 από τους 21 κλάδους οικονομικής δραστηριότητας.

Οι επιπτώσεις της πανδημίας στην αγορά εργασίας, και την απασχόληση ειδικότερα, δεν εξαντλούνται στον αριθμό των απασχολουμένων, αλλά εκτείνονται και στις ώρες απασχόλησης. Οι απουσίες από την εργασία, για παράδειγμα, μειώθηκαν το τρίτο τρίμηνο του έτους σηματοδοτώντας μια επιστροφή στην ομαλότητα, αν και παρέμειναν συχνότερο φαινόμενο σε σχέση με το τρίτο τρίμηνο του 2019 (8,6% έναντι 6,9%). Η εργασία από το σπίτι, μια νέα μορφή απασχόλησης για την Ελλάδα, επίσης περιορίστηκε (9,3%) σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του έτους, αλλά παρέμεινε υψηλότερα σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2019 (5,1%). Τόσο οι συνήθεις ώρες εργασίας ανά εβδομάδα όσο και το ποσοστό αυτών που

αναζητούν εργασία, αλλά δεν είναι διαθέσιμοι να εργαστούν αμέσως, δείχνουν επίσης μια ομαλοποίηση της κατάστασης, αφού προσέγγισαν τα επίπεδα του τρίτου τριμήνου του 2019 (38,4 ώρες ανά εβδομάδα και 0,5%, αντίστοιχα, το 2020). Διαφοροποιήσεις κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας υπάρχουν στο επίπεδο κάθε δείκτη. Αντίθετα, οι μεταβολές του δείκτη κατά κλάδο είναι ανάλογες με εκείνες στο σύνολο της οικονομίας κατά κανόνα. Εξαίρεση, για παράδειγμα, είναι ο κλάδος των χρηματοπιστωτικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, ο οποίος συνεχίζει να πρωτοπορεί στην εργασία από το σπίτι με 22,8% και εμφάνισε μικρή αύξηση σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του έτους, όταν στο σύνολο της οικονομίας καταγράφηκε μικρή μείωση.

Παρά την αβεβαιότητα και τις δυσμενείς επιπτώσεις στην απασχόληση, ο δείκτης του μισθολογικού κόστους[3] δείχνει αύξηση τα τρία πρώτα τρίμηνα του 2020 ανεξάρτητα από τον τύπο του δείκτη που χρησιμοποιείται. Για παράδειγμα, χωρίς καμία διόρθωση ο δείκτης δείχνει αύξηση σε ετήσια βάση κατά 1,6% (0,5%), 5,3% (1,5%) και 2,4% (2,2) το πρώτο, δεύτερο και τρίτο τρίμηνο του 2020 (2019) σε σχέση με τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2019 (2018). Το ενδιαφέρον είναι ότι η αύξηση είναι ταχύτερη σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος. Είτε γίνεται διόρθωση για τις εργάσιμες ημέρες είτε για την εποχική επίδραση, ο δείκτης συνεχίζει να αυξάνεται στην πλειονότητα των περιπτώσεων με ρυθμούς υψηλότερους από εκείνους του προηγούμενου έτους. Αυτό δείχνει ότι η αύξηση του μισθολογικού κόστους είναι δύσκολο να αμφισβητηθεί. Ωστόσο, το ύψος του μισθολογικού κόστους συνεχίζει να υπολείπεται σημαντικά σε σύγκριση με τα επίπεδα του 2008, αντανακλώντας εν μέρει τις μεγάλες μειώσεις στους μισθούς.

Συνοψίζοντας τις δύο πρώτες ενότητες, μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι οι επιπτώσεις της πανδημίας στην αγορά εργασίας είναι ασύμμετρες, πλήττοντας λίγο περισσότερο τους απασχολούμενους άνδρες και αρκετά περισσότερο τους νέους 15-29 ετών, τους απόφοιτους δημοτικού ή με λιγότερη εκπαίδευση, και τους αλλοδαπούς, ειδικά τους άνδρες. Από την άλλη, σε επίπεδο περιφερειών, αυτές που βιώνουν περισσότερο τις συνέπειες της πανδημίας φαίνεται να είναι η Κρήτη, τα Ιόνια νησιά και η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. Πιθανόν, εξαιτίας των ασύμμετρων επιπτώσεων στην απασχόληση κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας με αρνητικούς πρωταγωνιστές τη Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία και τις Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης.

3.1.2. Ανεργία

Τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού για το τρίτο τρίμηνο του 2020 δείχνουν ότι ο αριθμός των ανέργων μειώθηκε σε ετήσια βάση για τους άνδρες (1,2%) και τις γυναίκες (4%), αλλά αυξήθηκε για τους νέους (4,5%). Ως αποτέλεσμα, το τρίτο τρίμηνο του 2020 το ποσοστό ανεργίας των ατόμων ηλικίας 15-64 ετών ήταν 16,3%, δηλαδή μειωμένο σε σχέση με το δεύτερο τρίμηνο του έτους κατά 0,5 εκατοστιαίες μονάδες και σε σχέση με το τρίτο τρίμηνο του 2019 κατά 0,3 εκατοστιαίες μονάδες. Το ποσοστό ανεργίας στους άνδρες ήταν 13,2%, ωστόσο μία στις πέντε γυναίκες έψαχνε για εργασία χωρίς επιτυχία (Πίνακας 3.1.1). Η κατάσταση συνέχισε να είναι δύσκολη και για τους νέους, καθώς ένας στους τρεις ηλικίας 15-29 ετών αναζητούσε εργασία χωρίς αποτέλεσμα. Σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2019 το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε οριακά για τους άνδρες (0,1 εκατοστιαίες μονάδες), μειώθηκε για τις γυναίκες (0,5 εκατοστιαίες μονάδες) και αυξήθηκε κατά 2,5 εκατοστιαίες μονάδες για τους νέους 15-29 ετών.

Το ποσοστό ανεργίας διαφοροποιείται ανάλογα με το εκπαιδευτικό επίπεδο. Ειδικότερα, είναι χαμηλότερο για τους περισσότερο εκπαιδευμένους, ενώ το υψηλότερο καταγράφεται στους απόφοιτους λυκείου (17,8%). Το τρίτο τρίμηνο του 2020 το ποσοστό ανεργίας για τους κατόχους μεταπτυχιακού ή/και διδακτορικού τίτλου εκτιμάται στο 10,2% και για τους απόφοιτους πανεπιστημίου στο 13,5% (Πίνακας 3.1.2). Σε ετήσια βάση, ωστόσο, οι τελευταίοι είδαν τις προοπτικές απασχόλησής τους να χειροτερεύουν περισσότερο από κάθε άλλη εκπαιδευτική ομάδα, καθώς το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε κατά 1,2 εκατοστιαίες μονάδες και ο αριθμός των ανέργων κατά 14,3 χιλιάδες άτομα, παρά τα μέτρα προστασίας της απασχόλησης. Σε αντιδιαστολή, σημαντική μείωση της ανεργίας εμφάνισαν οι απόφοιτοι δημοτικού ή με λιγότερη εκπαίδευση (3,2 εκατοστιαίες μονάδες ή 30 χιλιάδες λιγότεροι άνεργοι).

Το ποσοστό ανεργίας επίσης διαφοροποιείται ανάλογα με την υπηκοότητα. Πιο συγκεκριμένα, σε ετήσια βάση αυξήθηκε για τους αλλοδαπούς και διαμορφώθηκε σε 24,8% δηλαδή υψηλότερο κατά 2,8 εκατοστιαίες μονάδες σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2019 (Πίνακας 3.1.2). Σε αντιδιαστολή, το ποσοστό ανεργίας για τους ημεδαπούς μειώθηκε κατά 0,3 εκατοστιαίες μονάδες φτάνοντας το 15,6%. Ανάλογη είναι η εικόνα και κατά φύλο, ενώ οι αλλοδαπές αντιμε-

3. Βλέπε τα Δελτία Τύπου της ΕΛΣΤΑΤ με τίτλο *Δείκτης Μισθολογικού Κόστους: Γ΄ τρίμηνο 2020* της 11ης Δεκεμβρίου 2020, *Δείκτης Μισθολογικού Κόστους: Β΄ τρίμηνο 2020* της 11ης Σεπτεμβρίου 2020 και *Δείκτης Μισθολογικού Κόστους: Α΄ τρίμηνο 2020* της 23ης Ιουνίου 2020.

τωπίζουν δυσμενέστερες προοπτικές απασχόλησης συγκριτικά με τις ημεδαπές σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι άνδρες.

Τέλος, η ανεργία διαφέρει μεταξύ των περιφερειών. Έτσι, το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε σε ετήσια βάση σε πέντε από τις δεκατρείς διοικητικές περιφέρειες της χώρας μεταξύ των οποίων και η Αττική, η οποία παρουσίασε την τρίτη μεγαλύτερη αποκλιμάκωση κατά 2,4 εκατοστιαίες μονάδες φτάνοντας το 14,1%. Σε αντιδιαστολή, η Ήπειρος εμφάνισε τη μεγαλύτερη αύξηση κατά 3,9 εκατοστιαίες μονάδες και έγινε η περιφέρεια με το τρίτο υψηλότερο ποσοστό ανεργίας (20%) το τρίτο τρίμηνο του 2020, μετά από τη Δυτική Ελλάδα (22,2%) και τη Δυτική Μακεδονία (20,7%).

3.1.3. Μισθωτή απασχόληση

Σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιεύονται στις εκθέσεις του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ, η εικόνα της μισθωτής απασχόλησης το 2020 ήταν χειρότερη από εκείνη το 2019. Τα μέτρα συγκράτησης της απασχόλησης από το πλήγμα που δέχθηκε η οικονομία λόγω της πανδημίας συγκράτησαν μεν τις απολύσεις, αλλά δεν κατάφεραν να ωθήσουν την αγορά εργασίας σε υψηλότερο επίπεδο. Έτσι, το 2020 δημιουργήθηκαν συνολικά 93.003 νέες θέσεις μισθωτής απασχόλησης, δηλαδή 34.641 λιγότερες σε σύγκριση με το 2019. Κοιτάζοντας προς τα πίσω, η επίδοση της αγοράς εργασίας το 2020 είναι η χειρότερη από το 2013, οπότε το ισοζύγιο ήταν αρνητικό[4].

Είναι ενδιαφέρον ότι η μείωση δεν ήταν όμοια μεταξύ των διαφορετικών τύπων συμβάσεων εργασίας, παρά το γεγονός ότι η κατάταξη δεν άλλαξε (Διάγραμμα 3.1.1). Με άλλα λόγια, η πλειονότητα των νέων θέσεων εργασίας ήταν και το 2020 πλήρους απασχόλησης (78,3%) και ακολούθησαν οι θέσεις μερικής απασχόλησης (21,6%). Ωστόσο, το σχετικό μέγεθος άλλαξε ριζικά. Αυτό που καταγράφεται είναι κατακόρυφη μείωση των νέων θέσεων εκ περιτροπής απασχόλησης που έφτασε το 99,6%. Επίσης ισχυρή μείωση σημείωσαν οι νέες θέσεις μερικής απασχόλησης κατά 61,8%. Σε αντιδιαστολή, οι νέες θέσεις πλήρους απασχόλησης αυξήθηκαν κατά 32% φτάνοντας τις 72.853. Επομένως, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η πλήρης απασχόληση ενισχύθηκε έναντι των άλλων μορφών εργασίας στη διάρκεια της πανδημίας. Όμως, αυτό προκλήθηκε πρωτίστως από την κατάρρευση των

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.1
Ετήσια μεταβολή προσλήψεων και νέων θέσεων μισθωτής απασχόλησης κατά μήνα και είδος σύμβασης (2019-2020)

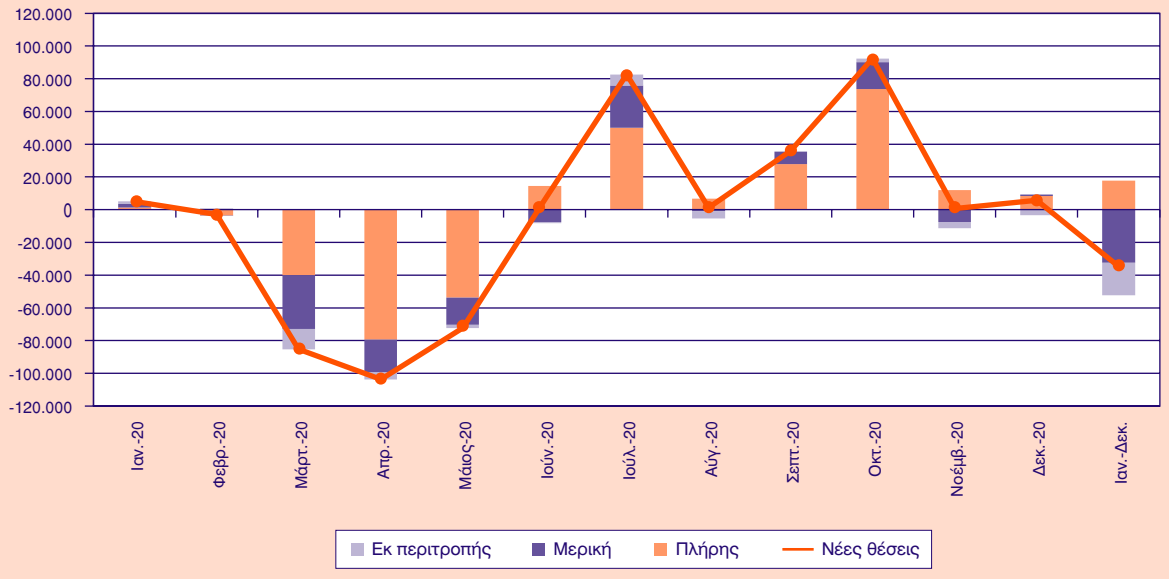

Πηγή: Μηχανισμός Διάγνωσης των Αναγκών της Αγοράς Εργασίας, ΕΙΕΑΔ <https://lmd.eiead.gr/Ροές-Μισθωτής-Απασχόλησης/>.

4. Βλέπε Πίνακα ΙΙ στην έκθεση Νοεμβρίου του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ, *Ροές Μισθωτής Απασχόλησης στον Ιδιωτικό Τομέα σε Περιβάλλον Κορωνοϊού*.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.2
Ετήσια μεταβολή προσλήψεων και απολύσεων μισθωτών στον ιδιωτικό τομέα κατά μήνα (2019-2020)

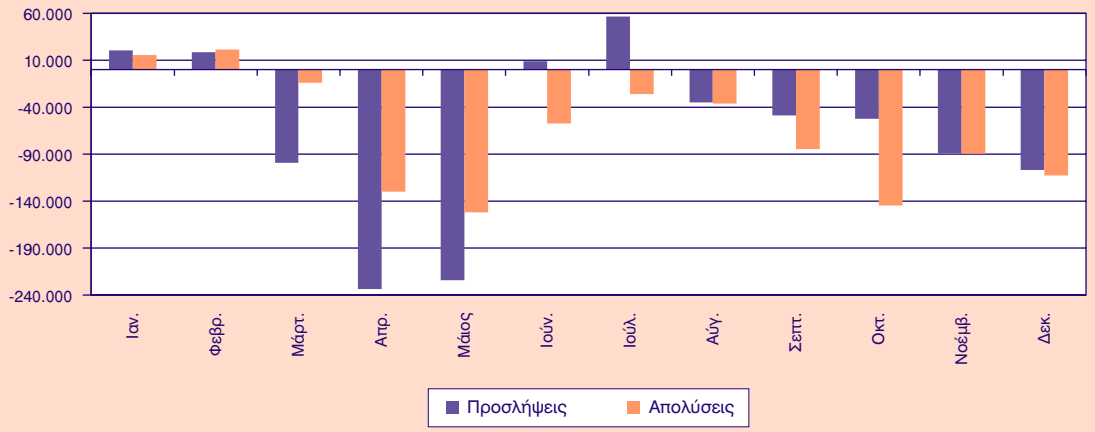

Πηγή: Έκθεση Νοεμβρίου για τις ροές μισθωτής απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα του πληροφοριακού συστήματος ΕΡΓΑΝΗ.

προσλήψεων ευέλικτων μορφών απασχόλησης, λόγω του πλήγματος που δέχθηκαν κλάδοι που προτιμούν αυτό το είδος των συμβάσεων εργασίας, όπως ο τουρισμός.

Αυτό συνάδει με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού για το τρίτο τρίμηνο του 2020 που δείχνουν μείωση των μερικώς απασχολουμένων κατά 11% σε ετήσια βάση (αν και τα στοιχεία δεν αναφέρονται μόνο στη μισθωτή εργασία) και μείωση του μεριδίου των μερικώς απασχολουμένων κατά μία εκατοστιαία μονάδα. Η μείωση των μερικώς απασχολουμένων είναι η μεγαλύτερη των τελευταίων χρόνων και πιθανότατα οφείλεται στη μείωση της απασχόλησης στους κλάδους που χρησιμοποιούν αυτό το είδος της απασχόλησης, όπως είναι ο τουρισμός.

Οι εξελίξεις στη μισθωτή απασχόληση οδηγήθηκαν από τις επιμέρους συνιστώσες τους (Διάγραμμα 3.1.2). Ειδικότερα, υπήρξε μια μεγάλη υστέρηση των προσλήψεων το 2020 έναντι του 2019, πιθανότατα ως αντίδραση στις δυσμενείς προοπτικές της οικονομίας και την αβεβαιότητα για την πορεία της ζήτησης, τους μήνες Μάρτιο, Απρίλιο και Μάιο. Επίσης συγκριτικά λιγότερες ήταν οι προσλήψεις από τον Αύγουστο του 2020 και έπειτα. Ολόκληρο το έτος η υστέρηση άγγιξε το 28%. Αντίστοιχα, μειώθηκαν και οι απολύσεις, οι οποίες περιλαμβάνουν το σύνολο οικειοθελών αποχωρήσεων, λήξεων συμβάσεων και απολύσεων, λόγω των μέτρων προστασίας της απασχόλησης που ελήφθησαν από την κυβέρνηση. Αν και η διαφορά δεν έφτασε το επίπεδο των προσλήψεων, πολύ λιγότερες απολύσεις σημειώθηκαν τους μήνες Απρίλιο και Μάιο. Μεγαλύτερη από τη μείωση των προσλήψεων ήταν η μείωση των απολύσεων τους μήνες Σεπτέμβριο και Οκτώβριο, ενώ τους δύο τελευταίους μήνες του έτους η μείωση προσλήψεων και απολύσεων σε σύγκριση με το 2019 κινήθηκε περίπου στα ίδια επίπεδα.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι στην πρώτη έξαρση της πανδημίας την άνοιξη η αγορά εργασίας επέδειξε συγκριτικά μεγαλύτερη υστέρηση των προσλήψεων. Αντίθετα, στη δεύτερη έξαρση, η αγορά φαίνεται να επέδειξε συγκριτικά μεγαλύτερη μείωση των απολύσεων, έστω και οριακή τους δύο τελευταίους μήνες του έτους, ίσως επειδή οι εποχικές προσλήψεις δεν έγιναν ή, ίσως, επειδή η ενίσχυση των μέτρων προστασίας το φθινόπωρο εύλογα αποθάρρυνε τις απολύσεις.

3.1.4. Επιπτώσεις της COVID-19 στο εισόδημα από εργασία

Οι επιπτώσεις των περιοριστικών μέτρων εξαιτίας της πανδημίας είναι εμφανείς στο εισόδημα από εργασία που προέρχεται από οποιαδήποτε μορφή απασχόλησης. Η Eurostat εκτίμησε μέσω προσομοιώσεων[5] τη μείωση του διάμεσου εισοδήματος από εργασία για

5. Η διαδικασία είναι γνωστή ως nowcasting και συνίσταται στη χρήση υποδειγμάτων για την εκτίμηση των επιπτώσεων από τις μεταβολές επιλεγμένων οικονομικών μεγεθών σε επίσης επιλεγμένες οικονομικές μεταβλητές.

όλες τις χώρες-μέλη της ΕΕ27 το πρώτο εξάμηνο του 2020 σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του 2019[6]. Η μείωση αυτή οφείλεται σε τρεις διαφορετικές αιτίες. Η πρώτη αιτία είναι η απώλεια της θέσεως εργασίας είτε λόγω απόλυσης είτε λόγω μη ανανέωσης της σύμβασης εργασίας, εξαιτίας της μείωσης της οικονομικής δραστηριότητας. Η δεύτερη αιτία είναι η προσωρινή απώλεια της θέσεως εργασίας. Με άλλα λόγια, οι εργαζόμενοι δεν χάνουν τη θέση εργασίας τους, αλλά είναι σε αναστολή. Η τρίτη αιτία μείωσης του εισοδήματος από εργασία είναι η μείωση των ωρών απασχόλησης, η οποία συνεπάγεται μείωση των συνολικών αποδοχών. Δεδομένου ότι πρόκειται για μια πρώτη εκτίμηση χρησιμοποιώντας μια σχετικά νέα μεθοδολογία, τα ευρήματα καλό θα είναι να ερμηνευτούν με επιφύλαξη.

Η μείωση του διάμεσου εισοδήματος από εργασία στην Ελλάδα εκτιμάται κοντά στο 7,7% σε ετήσια βάση (2019-2020) ως το δεύτερο τρίμηνο του 2020 και είναι η δεύτερη μεγαλύτερη μείωση μεταξύ των χωρών-μελών της ΕΕ27[7]. Ο μέσος όρος της ΕΕ27 υπολογίζεται σε 4,8%. Οι μικρότερες μειώσεις εντοπίζονται στην Ουγγαρία, τη Δανία και τη Λετονία και κυμαίνονται μεταξύ 1% και 2%, ενώ μόνο η Κροατία βιώνει μείωση του διάμεσου εισοδήματος μεγαλύτερη από την Ελλάδα, λίγο πάνω από 10%. Το μεγαλύτερο μέρος της μείωσης αποδίδεται στην απουσία από την εργασία, δηλαδή σε αναστολή, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην ΕΕ27, ενώ η ανεργία έχει τη μικρότερη επίπτωση, πιθανότατα εξαιτίας των μέτρων προστασίας της απασχόλησης και της επέκτασης της χρονικής διάρκειας των επιδομάτων ανεργίας. Στην Κροατία η συνεισφορά των μειωμένων ωρών απασχόλησης είναι ασυνήθιστα μεγάλη και φαίνεται να ευθύνεται για τη μεγάλη μείωση του εισοδήματος. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο ο κλάδος της εστίασης και των καταλυμάτων έχει τις μεγαλύτερες επιπτώσεις από την αναστολή των εργασιών. Δεδομένης της σημασίας του κλάδου στην Ελλάδα και της εξάρτησης της χώρας μας από τον τουρισμό, αναμένεται αντίστοιχη εικόνα και στη χώρα μας.

Η απώλεια εισοδήματος από εργασία είναι μεγαλύτερη για τα άτομα που απασχολούνται με συμβάσεις ορισμένου χρόνου, τα οποία είναι συχνότερα νέοι και γυναίκες, πιθανόν διότι οι κλάδοι που επλήγησαν περισσότερο από τα περιοριστικά μέτρα κάνουν εκτεταμένη χρήση της προσωρινής απασχόλησης. Έτσι, ενώ η απώλεια εισοδήματος μεταξύ των ανδρών εργαζομένων στην Ελλάδα είναι κάτω του 6%, για τις γυναίκες είναι πάνω από 8%. Δεν ισχύει ωστόσο το ίδιο για όλες τις χώρες της ΕΕ27. Παραδείγματος χάριν, στο Βέλγιο, την Κροατία, τη Γαλλία και κάποιες άλλες χώρες η μείωση του εισοδήματος από εργασία είναι μεγαλύτερη για τους άνδρες. Ενδεχομένως, οι διαφοροποιήσεις αυτές σχετίζονται με τους κλάδους που επλήγησαν περισσότερο από την πανδημία και τη φυλετική σύνθεση του ανθρώπινου δυναμικού τους. Εκεί που δεν καταγράφεται διαφοροποίηση είναι στην περίπτωση των νέων, οι οποίοι αντιμετωπίζουν πολύ μεγαλύτερη μείωση των εισοδημάτων τους από εργασία λόγω της απώλειας της θέσης τους σε σύγκριση με τους εργαζόμενους ηλικίας 25-64 ετών. Είναι άξιο λόγου ότι στην Ελλάδα η μείωση του εισοδήματος των νέων λόγω απόλυσης είναι πολύ μικρότερη συγκριτικά με τις περισσότερες χώρες, καθώς η χώρα καταλαμβάνει την τέταρτη θέση πίσω από την Αυστρία, τη Γερμανία και την Ολλανδία. Δεδομένων των μέτρων προστασίας της απασχόλησης που ελήφθησαν, ενδεχομένως η μείωση του εισοδήματος των νέων στην Ελλάδα να προήλθε από τις λήξεις συμβάσεων προσωρινής απασχόλησης που δεν ανανεώθηκαν ή τη μη σύναψη εποχικών συμβάσεων εργασίας λόγω της μείωσης της ζήτησης, π.χ. για τουριστικές υπηρεσίες.

Καλύτερης προστασίας του εισοδήματός τους θα μπορούσαν να τύχουν αυτοί που βρίσκονται στο κάτω άκρο της κατανομής του εισοδήματος από εργασία, καθώς, τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, οι εκτιμώμενες εισοδηματικές απώλειες ήταν μεγαλύτερες για αυτούς που αμείβονται με χαμηλότερες αποδοχές. Η απώλεια εισοδήματος από εργασία για τους χαμηλόμισθους είναι η δεύτερη μεγαλύτερη στην Ελλάδα ξεπερνώντας οριακά το 12%, όταν σε ευρωπαϊκό επίπεδο η μείωση του εισοδήματος των χαμηλόμισθων δεν ξεπερνά το 8%. Οι άλλες δύο ομάδες, των μεσαίων και υψηλών εισοδημάτων από εργασία, αντιμετωπίζουν ετήσιες απώλειες κοντά στο 7%. Η Ελλάδα διαφέρει στο σημείο αυτό από πολλές άλλες χώρες-μέλη, στις οποίες συχνά καταγράφεται διαφορά στις εισοδηματικές απώλειες μεταξύ αυτών των δύο ομάδων. Για παράδειγμα, στην Ιταλία (Ισπανία) η απώλεια του εισοδήματος από εργασία για τα μεσαία εισοδήματα έφτασε το 7% (6%), ενώ για την ομάδα των υψηλών εισοδημάτων είναι κάτω του 4% (2%). Αυτό σημαίνει ότι ένα διαφορετικό μείγμα πο-

6. Βλέπε <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Impact_of_COVID-19_on_employment_income_-_advanced_estimates&stable=1#A_sharp_decrease_in_the_median_employment_income>.

7. Οι πληροφορίες ανανεώνονται σε τακτά χρονικά διαστήματα. Τα δεδομένα αυτά συλλέχθηκαν στις 5 Ιανουαρίου 2020 και ενδέχεται να αλλάξουν μέχρι την έκδοση του παρόντος.

λιτικής ενδεχομένως να μπορούσε να προστατέψει καλύτερα τα εισοδήματα από εργασία των χαμηλόμισθων τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Είναι πιθανόν οι διαφορετικές επιπτώσεις να οφείλονται τόσο στον κλάδο απασχόλησης, όσο και στο είδος των συμβάσεων εργασίας, καθώς τα στοιχεία δείχνουν ότι οι επιπτώσεις στο εισόδημα από την απώλεια της θέσης εργασίας, άρα τη μετάβαση στην ανεργία, είναι σημαντικά εντονότερες στην περίπτωση των χαμηλόμισθων. Είναι ενδεικτικό ότι περίπου το 70% αυτών που έχασαν τη δουλειά τους στην Ελλάδα ανήκει στην ομάδα των χαμηλόμισθων.

Τα μέτρα που ελήφθησαν για να αναπληρώσουν τις εισοδηματικές απώλειες φαίνεται ότι συνέβαλλαν αποτελεσματικά στην ανακούφιση των πληγέντων. Στα μέτρα αυτά περιλαμβάνεται μόνο η αναπλήρωση και όχι τα υπόλοιπα, όπως η επιστρεπτέα προκαταβολή, η μείωση ενοικίων, κ.ά., οπότε μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι το εκτιμώμενο αποτέλεσμα είναι το ελάχιστο. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι παρεμβάσεις είχαν ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της μείωσης του εισοδήματος από εργασία λόγω της COVID-19 περίπου στο μισό, από περίπου 4% σε περίπου 2%. Στην Ελλάδα η απώλεια του εισοδήματος από εργασία μειώθηκε από περίπου 7% σε οριακά πάνω από 4% εξαιτίας των παρεμβάσεων στήριξης της απασχόλησης. Ωστόσο, αντίθετα με τις συνολικές απώλειες, τα μέτρα στήριξης φαίνεται ότι ωφέλησαν περισσότερο αυτούς που αμείβονταν με χαμηλές αποδοχές (πάνω από 8% μείωση της εισοδηματικής απώλειας) και λιγότερο αυτούς που αμείβονταν με υψηλές αποδοχές (περίπου 1% μείωση της εισοδηματικής απώλειας), παρουσιάζοντας αντιστρόφως ανάλογη επίδραση προς το ύψος του εισοδήματος από εργασία.

Κλείνοντας, καθώς η οικονομική δραστηριότητα πιθανότατα θα εξομαλυνθεί με την υποχώρηση της πανδημίας τους επόμενους μήνες, το επόμενο μεγάλο στοίχημα για την αγορά εργασίας είναι η ομαλή και σταδιακή αποκλιμάκωση των μέτρων στήριξης των επιχειρήσεων και της απασχόλησης. Αυτή θα πρέπει να γίνει με τον κατάλληλο ρυθμό ανάλογα με την ενίσχυση της οικονομικής δραστηριότητας. Μόνο έτσι θα αποφευχθεί το κλείσιμο επιχειρήσεων και η αύξηση της ανεργίας που αυτό θα προκαλέσει, αν τα μέτρα στήριξης αποκλιμακωθούν πολύ νωρίς.

3.2. Μεταβολή της ανισότητας των μισθωτών στην Ελλάδα: Συγκριτική παρουσίαση των ετών 2018 και 2019

Βλάσης Μισσός

3.2.1. Εισαγωγή

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζονται ορισμένα βασικά αποτελέσματα από την επεξεργασία των δεδομένων των Ερευνών Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (SILC) 2018 και 2019 για την Ελλάδα[1]. Συγκεκριμένα, πρόκειται για μια αναδρομική διερεύνηση των μεταβολών της εισοδηματικής ανισότητας ύστερα από την αύξηση του κατώτατου μισθού που νομοθετήθηκε τον Φεβρουάριο του 2019 και την τάση μεταβολής της κατανομής εισοδήματος των μισθωτών. Οι δειγματοληπτικές έρευνες της SILC είναι ετήσιες, εκπονούνται από την ΕΛΣΤΑΤ και καταγράφουν μια ευρεία γκάμα μεταβλητών που αφορούν το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών, καθώς και την επίδραση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην ανισότητα. Ενώ τα δεδομένα των ερευνών της SILC αντανακλούν το επίπεδο εισοδήματος της προηγούμενης χρονιάς (δηλαδή η έρευνα του 2019 αφορά τα εισοδήματα του 2018), υπάρχουν ορισμένες μεταβλητές, οι οποίες αποτυπώνουν την τρέχουσα κατάσταση των ατόμων, όπως αυτές ισχύουν κατά την περίοδο που εκπονείται η έρευνα. Μία εξ αυτών είναι και τα «*ακαθάριστα έσοδα από εργασία*», τα οποία αναφέρονται στο εισόδημα από εργασία που λαμβάνουν οι ερωτηθέντες κατά τον μήνα πραγματοποίησης της συνέντευξης από την ΕΛΣΤΑΤ. Κατ' αυτό τον τρόπο, παρέχεται η δυνατότητα σύγκρισης του δείγματος των εισοδημάτων μεταξύ των ετών 2018 και 2019, δηλαδή πριν και μετά τη νομοθέτηση του νέου κατώτατου μισθού[2].

Στο σημείο αυτό, πρέπει να επισημανθεί ότι στην παρουσίαση που ακολουθεί, δεν τεκμηριώνεται το μέγεθος της επίδρασης του κατώτατου μισθού στην ανισότητα των μισθωτών. Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε τη συμπερίληψη επιπλέον μεγεθών, όπως του επιπέδου απασχόλησης ή/και του ΑΕΠ, καθώς και μια διαφορετικού τύπου διαχείριση. Η αύξηση του κατώτατου μισθού κατά 11%, η οποία πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2019, λαμβάνεται μόνο ως ιστορική συγκυρία, η οποία όμως, σύμφωνα με τα ευρήματα των ερευνών SILC, φαίνεται ότι δεν συνέβαλε στην επιδείνωση της ανισότητας μεταξύ μισθωτών στην Ελλάδα.

3.2.2. Παρουσίαση δεδομένων

Εξετάζοντας τα αποτελέσματα των αναλύσεων των δεδομένων του πληθυσμού των μισθωτών, παρουσιάζονται οι μεταβολές μιας σειράς εύληπτων δεικτών ανισότητας. Αρχικά, ο δείκτης p90/p10 εξετάζει την ανώτερη τιμή (upper bound) του 9ου δεκατημόριου (δηλαδή του 10% των μισθωτών που λαμβάνουν το υψηλότερο εισόδημα από εργασία) προς την αντίστοιχη τιμή του 1ου (δηλαδή του 10% των μισθωτών που λαμβάνουν το χαμηλότερο εισόδημα από εργασία). Με άλλα λόγια, το απλό μέτρο ανισότητας εξετάζει την εισοδηματική απόσταση μεταξύ των δύο απομακρυσμένων ομάδων. Αντίστοιχα, ορίζονται και οι υπόλοιποι δείκτες p90/p50 καθώς και p75/p25, συγκρίνοντας τιμές από αντίστοιχα σημεία (εκατοστημόρια) της κατανομής.

Όπως αποτυπώνεται στον Πίνακα 3.2.1, μεταξύ των ετών 2018 και 2019, ο δείκτης p90/p10 εμφανίζεται μειωμένος κατά 4,2%, ενώ ο p90/p50 παραμένει σταθερός. Η απόσταση μεταξύ των απομακρυσμένων τιμών υπολογίζεται ότι μειώθηκε ύστερα από την αύξηση του κατώτατου μισθού, ενώ η αναπροσαρμογή του Φεβρουαρίου 2019 δεν επέφερε κάποια σημαντική μεταβολή στη σχετική θέση μεταξύ της ανώτατης τιμής και εκείνης που υπολογίζεται από το 5ο δεκατημόριο. Από την άλλη πλευρά, η διαφορά μεταξύ 75ου και 25ου εισοδηματικού εκατοστημορίου (p75/p25) εμφανίζεται επίσης μειωμένη κατά 3,2%. Στο ίδιο μήκος κύματος υπολογίζεται ότι κυμάνθηκαν και οι τιμές του ευρέως διαδεδομένου δείκτη ανισότητας *Gini*, που ήταν πτωτική κατά 1,6%. Παράλληλα, η τυπική απόκλιση (std. dev.) βαίνει επίσης μειούμενη, γεγονός που σημαίνει ότι το 2019, το σύνολο των αποστάσε-

1. Για τη μεθοδολογία της έρευνας SILC βλ. Μισσός Β. (2019), Βασικοί δείκτες ανισότητας εισοδήματος στην ΕΕ15, *Οικονομικές Εξελίξεις* (ΚΕΠΕ), τεύχος 39 (Ιούνιος), σσ. 41-44.

2. Σύμφωνα με τα μικροδεδομένα της Έρευνας Εισοδήματος Συνθηκών Διαβίωσης 2019, οι συνεντεύξεις των νοικοκυριών πραγματοποιήθηκαν κατά τους μήνες Μάιο και Ιούνιο, δηλαδή τρεις τουλάχιστον μήνες μετά την αύξηση του κατώτατου μισθού. Κατά συνέπεια, τα δεδομένα περιλαμβάνουν τις επιδράσεις του νέου κατώτατου μισθού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2.1 Δείκτες ανισότητας του συνόλου των μισθωτών, 2018 και 2019, Ελλάδα

	2018	2019	% διαφορά
p90/p10	3,40	3,26	-4,2%
p90/p50	1,8	1,8	0,0%
p75/p25	1,849	1,79	-3,2%
Gini	27,71	27,25	-1,6%
Std. Dev.	694,03	676,38	-2,5%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία μικροδεδομένων SILC.

ων των τιμών της εισοδηματικής κατανομής από τον εκάστοτε μέσο όρο ήταν μικρότερο από το αντίστοιχο του 2018 –δηλαδή πριν την αναθεώρηση του κατώτατου μισθού.

Επιπλέον, στο Διάγραμμα 3.2.1 απεικονίζεται το ποσοστιαίο μερίδιο εισοδήματος από μισθωτή εργασία, διαχωρίζοντας τον πληθυσμό σε πέντε ισοπληθή εισοδηματικά κλιμάκια. Όπως είναι εμφανές, το πρώτο πενθημόριο –δηλαδή το εισοδηματικά χαμηλότερο 20% των μισθωτών– υπολογίζεται ότι αύξησε το μερίδιό του κατά 0,8 ποσοστιαίες μονάδες. Η εν λόγω μεταβολή κατανέμεται μεταξύ τρίτου και τέταρτου πενθημορίου. Κατά συνέπεια, η αναπροσαρμογή του κατώτατου μισθού καταγράφει μια σχετικά ευεργετική επίδραση στην ποσοστιαία κατανομή του εισοδήματος των χαμηλόμισθων. Από τα στοιχεία προκύπτει ότι, μεταξύ του 2018 και 2019, ο μέσος μισθός του πρώτου πενθημορίου αυξήθηκε κατά 5,4%, ενώ στα υπόλοιπα οι αντίστοιχες ποσοστιαίες μεταβολές είναι πολύ μικρές.

Η παραπάνω ανάλυση αφορά το σύνολο των μισθωτών που περιλαμβάνονται στις δειγματοληπτικές έρευνες της SILC του 2018 και του 2019, αντίστοιχα. Ως εκ τούτου, η μελέτη της ανισότητας πριν και μετά την αύξηση του κατώτατου μισθού τον Φεβρουάριο του 2019 επιβάλλει τον διαχωρισμό του εν λόγω δείγματος μεταξύ εργαζομένων πλήρους και μερικής απασχόλησης. Αναφορικά με τους εργαζόμενους μισθωτούς πλήρους απασχόλησης τα δεδομένα του Πίνακα 3.2.2 αποτυπώνουν μια σχετικά αντίστοιχη εικόνα με εκείνη που καταγράφηκε για το σύνολο των εργαζομένων. Συγκεκριμένα, για πριν και μετά την αύξηση του κατώτατου μισθού, ο δείκτης p90/p10 υπολογίζεται μειωμένος κατά 3,6%, ο p90/p50 εμφανίζεται επίσης μειωμένος κατά 0,9% και ο p75/p25 παραμένει σταθερός. Τα δεδομένα συντείνουν στο ότι η απόσταση μεταξύ των ακραίων δεκατημορίων αμβλύνθηκε –αν και λιγότερο απ' ό,τι στην περίπτωση του γενικού συνόλου των μισθωτών. Συμπληρωματικά, ο δείκτης *Gini* καταγράφει επίσης μείωση κατά 1,2% και το σύνολο των αποστάσεων των παρατηρούμενων τιμών από τον μέσο όρο της κατανομής, όπως αυτό εκφράζεται από την τυπική απόκλιση, περιορίζεται επίσης κατά 2,6%. Κατά συνέπεια η αύξηση του κατώτατου μισθού στους εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης φαίνεται ότι έχει επιδράσει με τέτοιο τρόπο ώστε η ανισότητα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.1
Ποσοστιαία μερίδια εισοδήματος από εργασία ανά πενθημόριο, 2018 και 2019, Ελλάδα

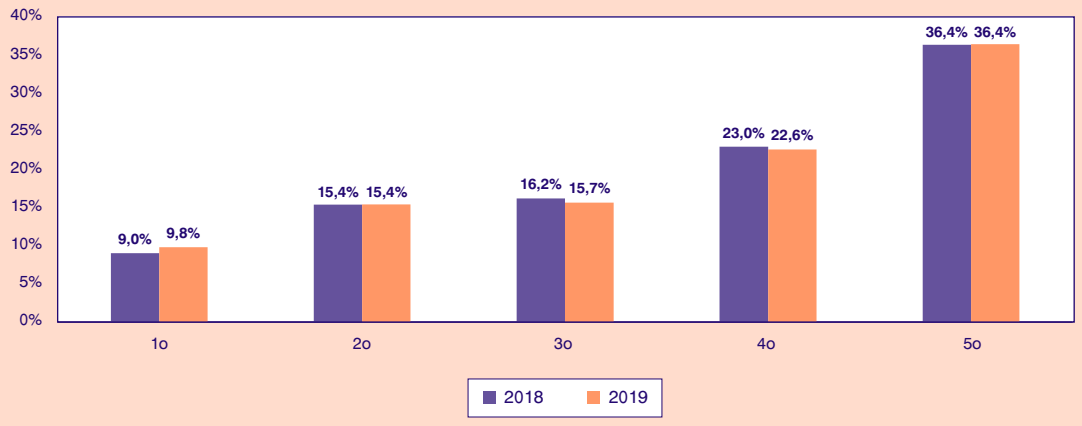

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία μικροδεδομένων της SILC.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2.2 Δείκτες ανισότητας των μισθωτών πλήρους απασχόλησης, 2018 και 2019, Ελλάδα

	2018	2019	% διαφορά
p90/p10	2,87	2,77	-3,6%
p90/p50	1,74	1,72	-0,9%
p75/p25	1,75	1,75	0,0%
Gini	25,17	24,87	-1,2%
Std. Dev.	691,00	673,31	-2,6%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία μικροδεδομένων SILC.

μεταξύ τους να καταγράφεται αισθητά μειωμένη στα άκρα και ελαφρά μειωμένη μεταξύ του άνω άκρου και των σημείων που βρίσκονται στο μέσο της κατανομής.

Περαιτέρω, σε αντιστοιχία με το Διάγραμμα 3.2.1, στο Διάγραμμα 3.2.2 αποτυπώνονται τα ποσοστιαία μερίδια εισοδήματος των μισθωτών πλήρους απασχόλησης, έχοντας χωρίσει τον πληθυσμό τους σε πενθημόρια. Όπως παρατηρείται, μεταξύ των ετών 2018 και 2019, οι εργαζόμενοι του χαμηλότερου, πρώτου πενθημορίου βελτίωσαν τη σχετική τους θέση κατά ένα μικρό ποσοστό –από 10,8% σε 11% του συνολικού εισοδήματος. Επιπλέον, η σχετική θέση των εργαζομένων του δεύτερου πενθημορίου μειώθηκε κατά 1,1 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ η αύξηση των εργαζομένων του τρίτου πενθημορίου είναι περισσότερο αισθητή, καθώς καταγράφεται αυξημένη κατά 1,5 ποσοστιαίες μονάδες. Από την άλλη πλευρά, η σχετική θέση των μισθωτών που ανήκουν στο τέταρτο πενθημόριο παρέμεινε σταθερή και εκείνη του πέμπτου μειώθηκε ελαφρά –από 33,3% σε 32,7%. Πέραν της ονομαστικής αύξησης του μέσου μισθού του πρώτου πενθημορίου κατά 2,5% και της μείωσης του δεύτερου πενθημορίου κατά 1,7%, όπως καταγράφονται στις έρευνες, στα υπόλοιπα πενθημόρια οι μεταβολές είναι οριακά προς τα κάτω.

Όσον αφορά τους μισθωτούς μερικής απασχόλησης, η εικόνα που παρουσιάζουν είναι αρκετά διαφορετική. Για την πληρέστερη κατανόηση των αποτελεσμάτων θα πρέπει να τονιστεί ότι η συγκεκριμένη ομάδα εργαζομένων αποτελεί ένα σχετικά μικρό τμήμα του συνολικού δείγματος των μισθωτών της SILC. Αντίστοιχα, αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα και με την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού του 2019, ο πληθυσμός των μισθωτών μερικής απασχόλησης ανερχόταν στο 9,2% του συνόλου των εργαζομένων. Κατά συνέπεια, η επίδραση της μισθολογικής τους διαφοροποίησης στο σύνολο των μισθωτών αναμένεται περιορισμένη.

Στον Πίνακα 3.2.3 παρουσιάζονται οι δείκτες ανισότητας των ετών 2018 και 2019. Όπως είναι προφανές, η ετήσια μεταβολή της απόστασης μεταξύ των ακραίων δεκατημορίων, όπως αποτυπώνεται από τον δείκτη p90/p10, είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς περιορίζεται κατά 8,8%. Οι αντίστοιχες αποστάσεις μεταξύ των υπόλοιπων ενδεικτικών σημείων της κατανομής που αποτυπώνεται στους δείκτες p90/p50 και p75/p25 είναι σχεδόν αμελητέες. Ο δείκτης *Gini* υπολογί-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.2
Ποσοστιαία μερίδια εισοδήματος από εργασία μισθωτών πλήρους απασχόλησης, ανά πενθημόριο, 2018 και 2019, Ελλάδα

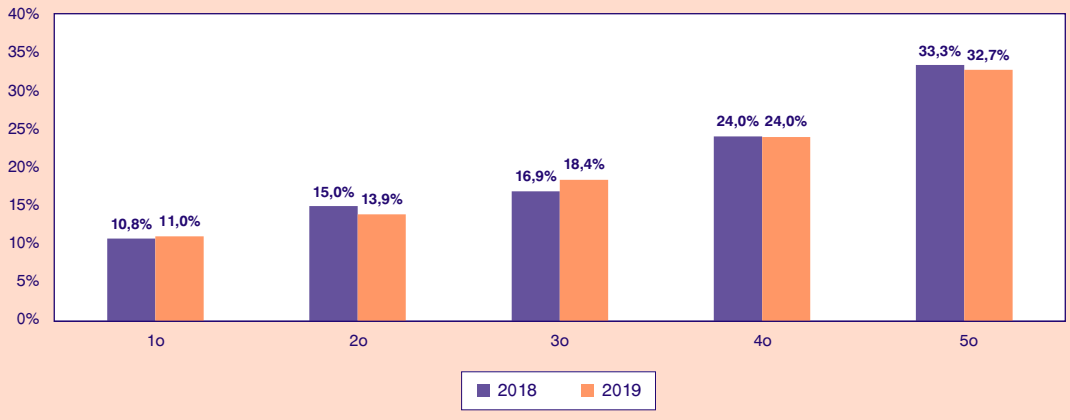

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία μικροδεδομένων της SILC.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2.3 Δείκτες ανισότητας των μισθωτών μερικής απασχόλησης, 2018 και 2019, Ελλάδα

	2018	2019	% διαφορά
p90/p10	2,76	2,52	-8,8%
p90/p50	1,53	1,52	-0,7%
p75/p25	1,60	1,60	0,0%
Gini	21,42	20,79	-3,0%
Std. Dev.	185,12	194,65	5,1%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία μικροδεδομένων SILC.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2.4 Ποσοστό φτώχειας των μισθωτών, 2018 και 2019, Ελλάδα

	2018	2019
Ποσοστό φτώχειας μισθωτών	8,92%	8,58%
Ποσοστό φτώχειας μισθωτών πλήρους απασχόλησης	7,20%	7,07%
Ποσοστό φτώχειας μισθωτών μερικής απασχόλησης	25,27%	23,95%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία μικροδεδομένων SILC.

ζεται επίσης αρκετά μειωμένος κατά 3%, ενώ η τυπική απόκλιση αυξάνεται. Η τελευταία δείχνει ότι οι αποστάσεις μεταξύ των μισθωτών μερικής απασχόλησης από τον μέσο όρο αυξάνονται.

Τέλος, ο Πίνακας 3.2.4 καταγράφει το ποσοστό φτώχειας των παραπάνω κατηγοριών των μισθωτών, για τα έτη 2018 και 2019. Επί της ουσίας, το εν λόγω μέτρο αποτυπώνει το ποσοστό των μισθωτών που διαβιούν σε νοικοκυριά τα οποία –σύμφωνα με τα επίσημα εισοδηματικά κριτήρια της Eurostat– λογίζονται ως «φτωχά». Με άλλα λόγια, το ποσοστό δεν απευθύνεται στο ατομικό εισόδημα των εργαζομένων από τη μισθωτή εργασία, αλλά χαρακτηρίζει το εισόδημα του νοικοκυριού στο οποίο αυτοί ανήκουν. Έτσι, στα υπό εξέταση έτη, αναφορικά με το σύνολο των μισθωτών, το ποσοστό φτώχειας μειώθηκε από 8,92% σε 8,58%. Αντίστοιχα, τα ποσοστά φτώχειας των μισθωτών ανά κατηγορία πλήρους και μερικής απασχόλησης, εμφανίζονται μειωμένα.

3.2.3. Συμπεράσματα

Στο παρόν άρθρο παρουσιάστηκαν ορισμένα βασικά αποτελέσματα από την επεξεργασία των μικρο-δεδομένων των Ερευνών Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (SILC) 2018 και 2019 για την Ελλάδα. Συμπερασματικά, η αναπροσαρμογή του κατώτατου μισθού τον Φεβρουάριο του 2019 φαίνεται ότι ενήργησε με τρόπο ώστε να επιτρέψει η εισοδηματική ανισότητα μεταξύ των μισθωτών –είτε πλήρους, είτε μερικής απασχόλησης– να αμβλυνθεί. Το τελικό αποτέλεσμα επηρεάζεται κυρίως από τον περιορισμό των διαφορών μεταξύ των ακραίων τιμών και λιγότερο έως καθόλου από τις τιμές που καταγράφονται εγγύτερα στο μέσο της κατανομής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άμβλυνση των ακραίων δεκατημορίων των μισθωτών μερικής απασχόλησης. Τέλος, το ποσοστό σχετικής φτώχειας των μισθωτών μειώθηκε, αν και η μεταβολή ήταν περιορισμένη.

4. Μεταρρυθμίσεις-Ανάπτυξη

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις,* τεύχος 44, 2021, σσ. 61-68

4.1. Οι επιδράσεις της πανδημίας στην αγορά των υγρών καυσίμων κίνησης, εντός του 2020 και οι προοπτικές

Βασίλης Λυχναράς

4.1.1. Εισαγωγή

Το 2020 χαρακτηρίστηκε από σημαντικές εξελίξεις που επηρέασαν δραματικά την οικονομία και τις αγορές. Οι επικρατούσες συνθήκες υπό την υγειονομική κρίση, καθώς και άλλες παράμετροι της αγοράς είχαν πολύ έντονες επιπτώσεις και στην αγορά των πετρελαιοειδών. Η υιοθέτηση μέτρων για την αντιμετώπιση τόσο του πρώτου, όσο και του δεύτερου κύματος της πανδημίας, επηρέασε άμεσα το λιανεμπόριο, τον τουρισμό κλπ. και περιόρισε τις μετακινήσεις, αλλά και το διαθέσιμο εισόδημα των πολιτών. Ως αποτέλεσμα, η αγορά των καυσίμων κίνησης δέχτηκε σημαντικές πιέσεις. Ταυτόχρονα, το μικρό μέγεθος της ελληνικής αγοράς και η εξάρτηση της χώρας μας από τις εισαγωγές πετρελαίου την καθιστούν αποδέκτη τιμών και, συνεπώς, οι διεθνείς εξελίξεις, τόσο σε επίπεδο αγορών και τιμών, όσο και σε επίπεδο πολιτικών, έχουν άμεσες επιπτώσεις και στην εγχώρια αγορά καυσίμων, επηρεάζοντας τις τιμές διάθεσης, αλλά και τη ζήτηση. Τέλος, δεν θα πρέπει να παραλειφθεί το γεγονός ότι οι νέες συνθήκες που δημιούργησε η υγειονομική κρίση, αλλά και η πρόσφατη υιοθέτηση νέων φιλόδοξων περιβαλλοντικών στόχων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, φαίνεται να διαμορφώνουν νέα καταναλωτικά πρότυπα που επηρεάζουν την αγορά των συμβατικών καυσίμων. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, η ανάλυση στοχεύει στην καταγραφή και ανάλυση των πρόσφατων εξελίξεων της αγοράς εντός του 2020, με έμφαση στην αποτύπωση των επιδράσεων της πανδημίας, αλλά και την παρουσίαση των προοπτικών της αγοράς για το 2021.

4.1.2. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αγοράς το 2020

Η έξαρση της πανδημίας μέσα στο 2020 είχε σημαντικές επιπτώσεις στο σύνολο της οικονομίας, αλλά και τις επιμέρους αγορές. Τον Μάρτιο, ξεκίνησε η εφαρμογή μέτρων για την αντιμετώπιση του πρώτου κύματος έξαρσης της πανδημίας, με σημαντικότερο τον αυστηρό περιορισμό των μετακινήσεων που τέθηκε σε εφαρμογή από το τέλος Μαρτίου, μέχρι και τις αρχές Μαΐου. Μετά τη λήξη των αυστηρών περιοριστικών μέτρων, ξεκίνησε μεν σταδιακά από τον Μάιο το άνοιγμα της οικονομίας, αλλά μέχρι και το τέλος του μήνα συνεχίστηκε η εφαρμογή του μέτρου της εκ περιτροπής εργασίας για τον δημόσιο τομέα, η άρση του οποίου έγινε από τις αρχές Ιουνίου. Ωστόσο, όπως είναι γνωστό, η εφαρμογή της τηλεργασίας συνεχίστηκε κατά περίπτωση στον ιδιωτικό τομέα. Επίσης, η τουριστική κίνηση του καλοκαιριού ήταν περιορισμένη σημαντικά σε σχέση με άλλα έτη. Στη συνέχεια, τον Νοέμβριο, ξεκίνησε η εφαρμογή των νέων μέτρων για την αντιμετώπιση του δεύτερου κύματος της πανδημίας. Πιο συγκεκριμένα, στις 3 Νοεμβρίου αποφασίστηκε το κλείσιμο της εστίασης και του λιανεμπορίου και στις 7 Νοεμβρίου ο περιορισμός των μετακινήσεων. Ωστόσο, από το τέλος Σεπτεμβρίου, και συγκεκριμένα από τις 25 Σεπτεμβρίου, είχαν αποφασιστεί νέα μέτρα για την αντιμετώπιση της διασποράς, μέσα στο πλαίσιο των οποίων εφαρμόστηκε η υποχρεωτική τηλεργασία στο Δημόσιο σε ποσοστό 40%, όπου αυτό ήταν εφικτό.

Τα παραπάνω μέτρα περιορισμού της ελεύθερης μετακίνησης, η υιοθέτηση της τηλεργασίας και το κλείσιμο των σχολείων, περιόρισαν σημαντικά τις μετακινήσεις των πολιτών. Το κλείσιμο των εμπορικών καταστημάτων και της εστίασης συνέβαλε στη μείωση των εμπορευματικών μεταφορών και της μετακίνησης των πολιτών για αγορές. Ταυτόχρονα, δεν θα πρέπει να παραλείψουμε τις σημαντικές επιδράσεις στον τουρισμό και τον περιορισμό των τουριστικών μετακινήσεων. Τέλος, οι δυσμενείς επιπτώσεις της πανδημίας στην οικονομία συνέβαλαν στον περιορισμό του διαθέσιμου εισοδήματος των πολιτών και επηρέασε τη ζήτηση. Όπως ήταν αναμενόμενο, όλα τα παραπάνω είχαν ως

αποτέλεσμα να επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό και η ζήτηση για καύσιμα. Οι επιδράσεις μάλιστα δεν περιορίστηκαν μόνο στις περιόδους αυστηρού περιορισμού των μετακινήσεων, αλλά αφορούσαν όλη τη διάρκεια του έτους. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραλείψουμε το γεγονός ότι το κλείσιμο των εμπορικών καταστημάτων μείωσε τις μετακινήσεις των πολιτών, αλλά είχε ως αποτέλεσμα και την αύξηση του ηλεκτρονικού εμπορίου που, σε κάποιο βαθμό, εξισορρόπησε τις εμπορευματικές μεταφορές και αύξησε σε μεγάλο βαθμό τις ταχυμεταφορές. Αυτό, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, φαίνεται να επηρέασε σε κάποιο βαθμό τη ζήτηση για καύσιμα, και κυρίως το πετρέλαιο κίνησης.

Ταυτόχρονα, ένα ακόμη βασικό στοιχείο του 2020 ήταν η σημαντική πτώση της διεθνούς τιμής πετρελαίου, ιδιαίτερα κατά τους πρώτους μήνες του έτους, κάτι το οποίο είχε καταλυτική επίπτωση στις εγχώριες τιμές διάθεσης των καυσίμων. Πιο συγκεκριμένα, η διαμάχη τιμών μεταξύ Σαουδικής Αραβίας και Ρωσίας, σε συνδυασμό φυσικά με την επίδραση λόγω της πανδημίας, οδήγησαν σε μία πτωτική πορεία της διεθνούς τιμής του πετρελαίου τύπου Brent που ξεκίνησε από την αρχή του 2020 και εντάθηκε κυρίως κατά τους μήνες Μάρτιο και Απρίλιο. Έτσι, ενώ στην αρχή του έτους η μέση τιμή του πετρελαίου τύπου Brent βρισκόταν πάνω από τα 65 δολάρια/βαρέλι, μέχρι τα τέλη Απριλίου οδηγήθηκε στη χαμηλότερη τιμή του 2020, λίγο πάνω από τα 20 δολάρια/βαρέλι. Τον Μάιο, με την έναρξη του ανοίγματος των οικονομιών, η μέση τιμή του Brent άρχισε να ανακάμπτει και την περίοδο Ιουνίου-Αυγούστου 2020 κυμάνθηκε γύρω από τα 40 δολάρια/βαρέλι, φτάνοντας στο τέλος Αυγούστου, μέχρι τα 45 δολάρια/βαρέλι. Ωστόσο, το διάστημα μεταξύ Σεπτεμβρίου και Οκτωβρίου, οι φόβοι για τις επιπτώσεις από το δεύτερο κύμα της πανδημίας οδήγησαν εκ νέου σε πτωτικές τάσεις της τιμής και τελικά η τιμή στο τέλος Οκτωβρίου βρέθηκε κάτω από τα 38 δολάρια/βαρέλι. Παρά ταύτα, από τις αρχές Νοεμβρίου, η διεθνής τιμή του πετρελαίου τύπου Brent άρχισε και πάλι να ανακάμπτει. Παράγοντες όπως η προσδοκία του εμβολίου και οι κρατικές πολιτικές οικονομικής ενίσχυσης, πιστεύεται ότι συνέβαλαν σε αυτό. Ως αποτέλεσμα, στο τέλος του έτους, η μέση τιμή ξεπέρασε τα 50 δολάρια/βαρέλι. Ταυτόχρονα, η συμφωνία μεταξύ των χωρών μελών του ΟΠΕΚ και της Ρωσίας για έλεγχο της προσφοράς, συνέβαλαν και συμβάλλουν στη συγκράτηση των τιμών.

4.1.3. Εξέλιξη τιμών των καυσίμων κίνησης εντός του 2020

Ένα βασικό χαρακτηριστικό των καυσίμων κίνησης στη χώρα μας είναι η υψηλή επιβάρυνση της φορολογίας στις τελικές τιμές πώλησης. Οι κύριοι φόροι που επιβάλλονται στα καύσιμα είναι ο Ειδικός Φόρος Κατανάλωσης (ΕΦΚ) και ο ΦΠΑ. Πιο συγκεκριμένα, ο συντελεστής ΕΦΚ της βενζίνης είναι 700 ευρώ/χιλιόλιτρο και ο αντίστοιχος συντελεστής του πετρελαίου κίνησης είναι 410 ευρώ/χιλιόλιτρο, ενώ ο συντελεστής ΦΠΑ είναι 24%. Στη συγκεκριμένη ενότητα καταγράφεται η μηνιαία εξέλιξη της τιμής των δύο τύπων καυσίμων και αναλύεται η επίδραση της φορολογίας στην τελική τιμή.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η πορεία της διεθνούς τιμής είχε άμεση επίδραση και στις εγχώριες τιμές των καυσίμων κίνησης. Τα Διαγράμματα 4.1.1 και 4.1.2 καταγράφουν τις μέσες μηνιαίες τιμές την αμόλυβδης βενζίνης και του πετρελαίου κίνησης προ και μετά φόρων, αντίστοιχα. Οι τιμές προ φόρων παρουσίασαν σημαντική πτώση το πρώτο πεντάμηνο του 2020, εξαιτίας της πτωτικής πορείας των διεθνών τιμών. Πιο συγκεκριμένα, η τιμή της αμόλυβδης βενζίνης μειώθηκε κατά 39% το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και η τιμή του πετρελαίου κίνησης κατά 34%. Στη συνέχεια, το δίμηνο Ιουνίου-Ιουλίου 2020 οι τιμές παρουσίασαν αύξηση και ακολούθησαν σχετικά σταθερή πορεία μέχρι το τέλος του έτους. Παρόμοια πορεία ακολούθησαν και οι τιμές μετά φόρων, με τη διαφορά ότι η πτώση των πρώτων μηνών ήταν ηπιότερη. Πιο συγκεκριμένα, η τιμή της αμόλυβδης βενζίνης μειώθηκε κατά 18% το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και η τιμή του πετρελαίου κίνησης κατά 21%. Αυτή η διαφορά στη μεταβολή της τιμής προ και μετά φόρων οφείλεται στο γεγονός ότι ο ΕΦΚ αποτελεί σταθερό φόρο και, συνεπώς, όσο μειώνεται η τιμή προ φόρων, το ποσό του ΕΦΚ παραμένει σταθερό, με αποτέλεσμα να αυξάνει το μερίδιο συμμετοχής του στην τελική τιμή. Σε αυτό προστίθεται και η επίδραση του ΦΠΑ, που ως ποσοστιαίος φόρος επιβαρύνει και τον ΕΦΚ. Σε ό,τι αφορά το σύνολο του έτους, η μέση ετήσια τιμή της αμόλυβδης βενζίνης ήταν **455 ευρώ/χιλιόλιτρο προ φόρων** και **1.444 ευρώ/χιλιόλιτρο μετά φόρων**, ενώ οι αντίστοιχες τιμές για το πετρέλαιο κίνησης ήταν **539 ευρώ/χιλιόλιτρο προ φόρων** και **1.187 ευρώ/χιλιόλιτρο μετά φόρων**.

Από τα παραπάνω στοιχεία, είναι εμφανής η μεγάλη διαφορά μεταξύ της τιμής προ φόρων και της τελικής τιμής, η οποία οφείλεται στο υψηλό ποσοστό φορολόγησης των καυσίμων. Αυτή η διαφορά μάλιστα είναι εντονότερη στην περίπτωση της αμόλυβδης βενζίνης, αντί του πετρελαίου κίνησης, εξαιτίας της υψηλότερης φορολογικής επιβάρυνσης της βενζίνης. Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρθηκε, ο ΕΦΚ της βενζίνης είναι αρκετά υψηλότερος απ' ό,τι του πετρελαίου κίνησης, ενώ η διαφορά γίνεται ακόμα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.1
Μέση μηνιαία τιμή *προ φόρων* αμόλυβδης βενζίνης και πετρελαίου κίνησης το 2020

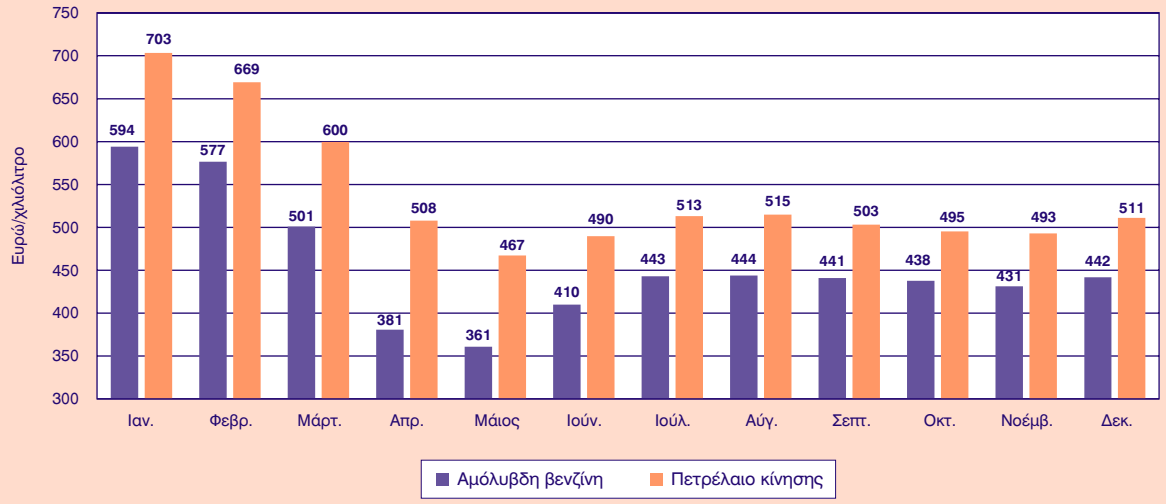

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων European Commission, Energy, Market Observatory & Statistics, Oil bulletin, <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.2
Μέση μηνιαία τιμή *μετά φόρων* αμόλυβδης βενζίνης και πετρελαίου κίνησης το 2020

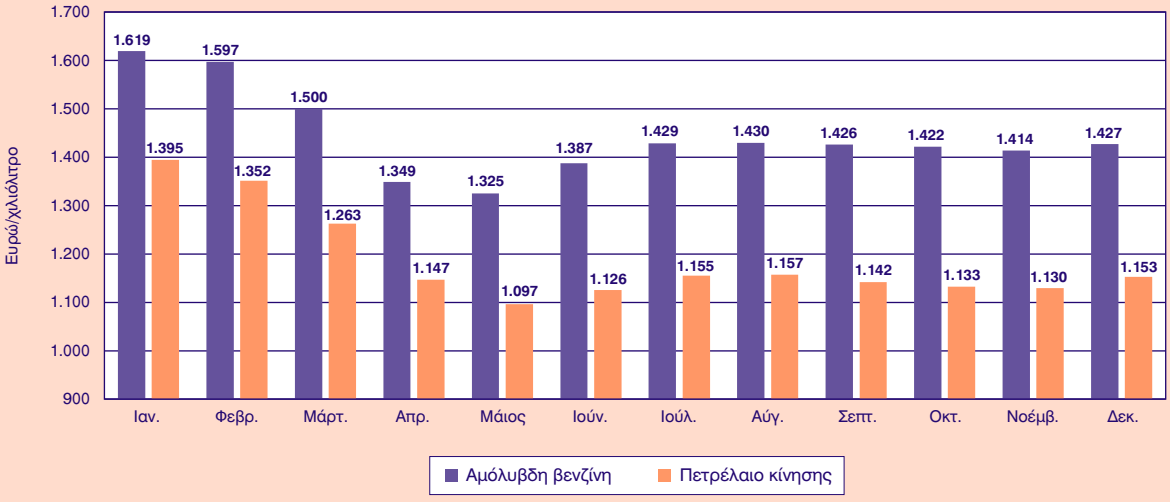

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων European Commission, Energy, Market Observatory & Statistics, Oil bulletin, <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

μεγαλύτερη και λόγω της επιβολής του ΦΠΑ που ως ποσοστιαία επιβάρυνση αυξάνει περισσότερο τη συνολική φορολογία της βενζίνης ως απόλυτο αριθμό. Ένα άλλο χαρακτηριστικό που προκύπτει εξαιτίας του μεγαλύτερου ποσοστού φόρων με τους οποίους επιβαρύνεται η βενζίνη είναι ότι, ενώ η τιμή της αμόλυβδης βενζίνης προ φόρων κυμαίνεται σε χαμηλότερα επίπεδα από αυτήν του πετρελαίου κίνησης, σε ό,τι αφορά τις τελικές τιμές, αυτή η σχέση αντιστρέφεται.

Βάσει αυτών, το Διάγραμμα 4.1.3 παρουσιάζει την ποσοστιαία συμμετοχή της φορολογίας, σε ετήσια

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.3
Ποσοστιαία συμμετοχή φόρων στην τελική τιμή της αμόλυβδης βενζίνης και του πετρελαίου κίνησης το 2020

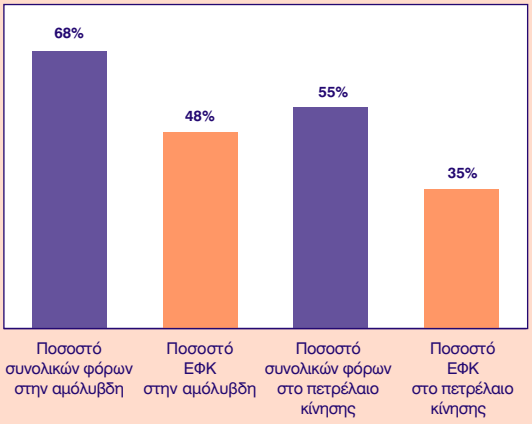

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων European Commission, Energy, Market Observatory & Statistics, Oil bulletin, <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

βάση, για τα δύο καύσιμα. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζεται το ποσοστό των συνολικών, καθώς και το ποσοστό του ΕΦΚ ξεχωριστά, στις μέσες ετήσιες τελικές τιμές των καυσίμων. Παρατηρούμε το πολύ υψηλό ποσοστό συμμετοχής της φορολογίας στην αμόλυβδη βενζίνη που για το 2020 έφτασε σχεδόν στο 70%, ενώ ο αντίστοιχος αριθμός για το πετρέλαιο κίνησης ήταν 55%. Μάλιστα, η μείωση της τιμής των καυσίμων συνέβαλε στην αύξηση του συγκεκριμένου ποσοστού.

4.1.4. Εξέλιξη της κατανάλωσης των καυσίμων κίνησης εντός του 2020

Σε αυτή την ενότητα παρουσιάζονται οι καταναλώσεις της αμόλυβδης βενζίνης και του πετρελαίου κίνησης, σε μηνιαία βάση. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται επεξεργασία των διαθέσιμων στοιχείων από την ΑΑΔΕ, τα οποία αφορούν τις ποσότητες των καυσίμων που τελωνίζονται ανά μήνα. Βάσει λοιπόν της δυνατότητας διατήρησης των τελωνισμένων ποσοτήτων από τις εταιρείες εμπορίας πετρελαιοειδών για μέγιστο χρονικό διάστημα έως και 15 ημέρες, οι καταγεγραμμένες ποσότητες μπορεί να παρουσιάζουν κατά περίπτωση μικρή υστέρηση σε σχέση με τις τελικές πωλήσεις των καυσίμων.

Το Διάγραμμα 4.1.4 παρουσιάζει συγκριτικά τις καταναλώσεις ανά μήνα των δύο καυσίμων. Σε αντίθεση με παλαιότερα, παρατηρούμε ότι η κατανάλωση της αμόλυβδης βενζίνης είναι ελαφρώς χαμηλότερη αυτής του πετρελαίου κίνησης. Επίσης, καταγράφεται η μεγάλη πτώση στις περιόδους που ίσχυαν τα μέτρα περιορισμού. Ειδικότερα, την περίοδο εφαρμογής των αυστηρών μέτρων περιορισμού των μετακινήσεων για την αντιμετώπιση του πρώτου κύματος της πανδημίας, η μείωση στην κατανάλωση ήταν πολύ εντονότερη. Μάλιστα, η ελάχιστη μηνιαία κατανάλωση του έτους καταγράφεται τον μήνα Απρίλιο. Ωστόσο, η πτώση της κατανάλωσης στην αμόλυβδη βενζίνη ήταν μεγαλύτερη σε σύγκριση με αυτή του πετρελαίου κίνησης. Εκτιμάται ότι η βασική αιτία γι' αυτό ήταν ότι, κατά τη διάρκεια εφαρμογής των περιοριστικών μέτρων, ενισχύθηκε το ηλεκτρονικό εμπόριο και οι παραδόσεις των προϊόντων και συνεπώς

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.4
Μηνιαίες καταναλώσεις καυσίμων κίνησης το 2020

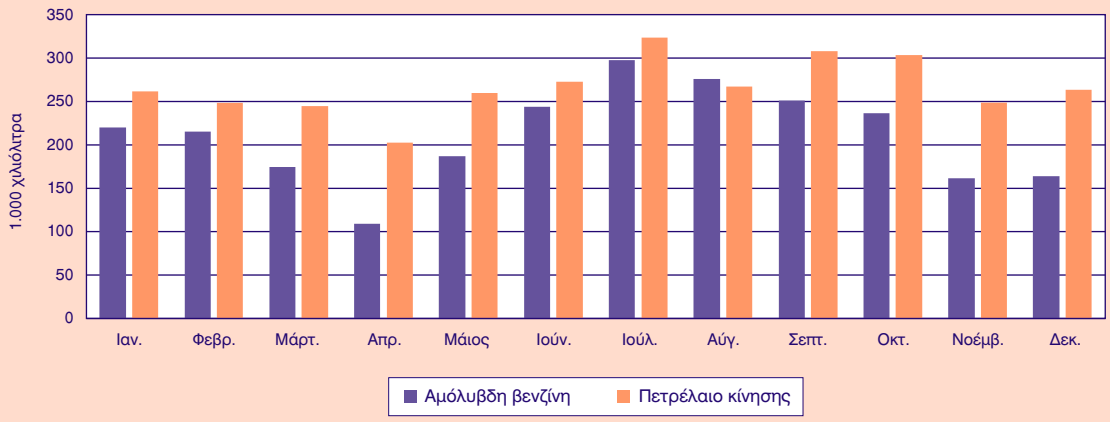

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων (ΑΑΔΕ) και ΓΛΚ.

συγκρατήθηκε σε κάποιο βαθμό η κατανάλωση του πετρελαίου κίνησης που συνδέεται περισσότερο και με επαγγελματική χρήση.

Φαίνεται λοιπόν ότι η σημαντική πτώση των τιμών, τους πρώτους μήνες του έτους, δεν ήταν ικανή να ενισχύσει τη ζήτηση για καύσιμα κίνησης, καθώς τελικά τα περιοριστικά μέτρα είχαν πολύ ισχυρότερη επίδραση. Ωστόσο, έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι, κατά τους μήνες Απρίλιο και Μάιο, η πτώση των τιμών οδήγησε σε σημαντική αύξηση στη ζήτηση πετρελαίου θέρμανσης, εξέλιξη που συνέβαλε εν μέρει στην τόνωση της αγοράς των πετρελαιοειδών που είχε πληγεί σημαντικά. Σε ό,τι αφορά τα περιοριστικά μέτρα για την αντιμετώπιση του δεύτερου κύματος της πανδημίας που τέθηκαν σε εφαρμογή από τον Νοέμβριο, φαίνεται να είχαν επίσης σημαντική επίδραση στην αγορά των καυσίμων, ιδιαίτερα για την κατανάλωση της αμόλυβδης βενζίνης. Ωστόσο, οι μετακινήσεις κατά τη δεύτερη αυτή περίοδο δεν περιορίστηκαν στον ίδιο βαθμό σε σχέση με την πρώτη περίοδο και οι επιπτώσεις στην κατανάλωση ήταν ανάλογες.

4.1.5. Σύγκριση μεταξύ των ετών 2019 και 2020

Λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών του 2020, έχει ενδιαφέρον η σύγκριση της αγοράς των καυσίμων, σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά, τόσο σε ό,τι αφορά τις τιμές, όσο και την κατανάλωση. Όπως αναφέρθηκε, η μεγάλη πτώση της διεθνούς τιμής του πετρελαίου στην αρχή του έτους και η αδυναμία ανάκαμψής της στα επίπεδα το 2019, είχαν ως αποτέλεσμα την πτώση των τιμών των καυσίμων, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τις τιμές προ φόρων. Όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 4.1.5, η μέση ετήσια τιμή προ φόρων της αμόλυβδης βενζίνης το 2020 παρουσίασε πτώση 20% σε σχέση με την τιμή του 2019, και η αντίστοιχη τιμή του πετρελαίου κίνησης παρουσίασε πτώση 22%. Οι τιμές των καυσίμων μετά φόρων παρουσίασαν μικρότερη μεταβολή, λόγω της επίδρασης των σταθερών φόρων. Πιο συγκεκριμένα, η μέση τελική τιμή της αμόλυβδης βενζίνης το 2020 ήταν μειωμένη κατά 9% και του πετρελαίου κίνησης κατά 14%. Η μικρότερη πτώση στη βενζίνη σε σχέση με το πετρέλαιο οφείλεται φυσικά στον μεγαλύτερο συντελεστή του ΕΦΚ, όπως αναλύθηκε προηγουμένως. Επίσης, λόγω της πτώσης των τιμών, αυξήθηκε το ποσοστό της φορολογίας στην τελική τιμή, όπως παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 4.1.6. Η συνολική συμμετοχή της φορολογίας στην τελική τιμή της αμόλυβδης βενζίνης αυξήθηκε από 64% σε 68% και στο πετρέλαιο κίνησης από 44% σε 48%. Σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή αποκλειστικά του ΕΦΚ στην τελική τιμή, αυτή αυξήθηκε από 50% σε 55% στην αμόλυβδη βενζίνη και από 30% σε 35% στο πετρέλαιο κίνησης.

Όπως αναφέρθηκε, τα μέτρα αντιμετώπισης της υγειονομικής κρίσης μέσα στο 2020 είχαν επίπτωση στην κατανάλωση των καυσίμων κίνησης. Έτσι, η ετήσια κατανάλωση αμόλυβδης βενζίνης μειώθηκε κατά 16,9%, από 3.053 χιλ. χιλιόλιτρα το 2019 σε 2.536 χιλ. χιλιόλιτρα το 2020. Αντίστοιχα, η ετήσια κατανάλωση πετρελαίου κίνησης μειώθηκε κατά 9,2%, από 3.530 χιλ. χιλιόλιτρα το 2019 σε 3.205 χιλ. χιλιόλιτρα το 2020.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.5
Μέση ετήσια τιμή 2019 και 2020, προ και μετά φόρων, αμόλυβδης βενζίνης και πετρελαίου κίνησης

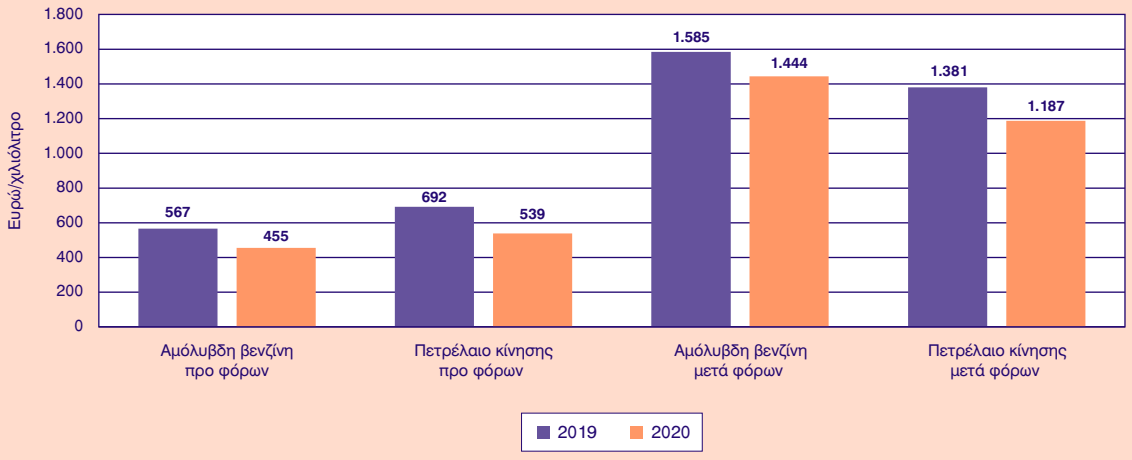

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων European Commission, Energy, Market Observatory & Statistics, Oil bulletin, <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.6
Ποσοστιαία συμμετοχή φόρων στην τελική τιμή της αμόλυβδης βενζίνης και του πετρελαίου κίνησης το 2019 και το 2020

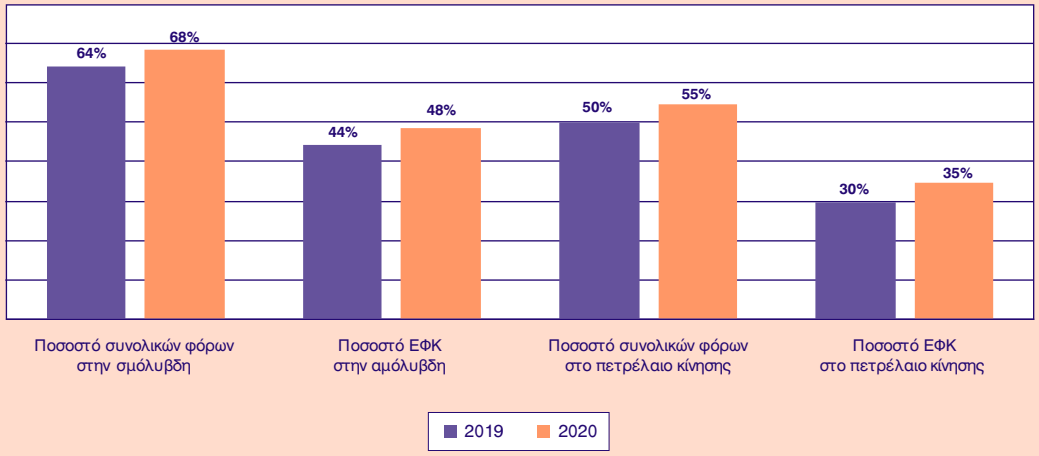

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων European Commission, Energy, Market Observatory & Statistics, Oil bulletin, <http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm>.

Αντίστοιχη μείωση φυσικά είχαν και τα φορολογικά έσοδα του κράτους από τον ΕΦΚ της αμόλυβδης βενζίνης και του πετρελαίου θέρμανσης. Πιο συγκεκριμένα, τα έσοδα από τον ΕΦΚ στην αμόλυβδη βενζίνη μειώθηκαν κατά 362 εκατ. ευρώ, από 2,14 δισ. ευρώ το 2019 σε 1,78 δισ. ευρώ το 2020. Επίσης, τα έσοδα από τον ΕΦΚ στο πετρέλαιο κίνησης μειώθηκαν κατά 133 εκατ. ευρώ, από 1,45 δισ. ευρώ το 2019 σε 1,31 δισ. ευρώ το 2020. Συνεπώς, καταγράφηκε μια συνολική μείωση 495 εκατ. ευρώ στα έσοδα του ΕΦΚ από τα υγρά καύσιμα κίνησης το 2020. Το Διάγραμμα 4.1.7 παρουσιάζει τα παραπάνω στοιχεία.

Ωστόσο, μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συγκριτική ανάλυση της κατανάλωσης του 2020, σε μηνιαία βάση, σε σχέση με την αντίστοιχη κατανάλωση το 2019, ώστε να καταγραφούν τα αποτελέσματα των περιοριστικών μέτρων. Τα Διαγράμματα 4.1.8 και 4.1.9 καταγράφουν τις ποσοστιαίες μεταβολές στην μηνιαία κατανάλωση για την αμόλυβδη βενζίνη και το πετρέλαιο κίνησης, αντίστοιχα. Σε ό,τι αφορά την αμόλυβδη βενζίνη, μόνο κατά τους δύο πρώτους μήνες του 2020 καταγράφηκε μικρή αύξηση σε σχέση με τους αντίστοιχους μήνες του 2019. Καθ' όλη την υπόλοιπη διάρκεια του έτους, η μηνιαία κατανάλωση ήταν σημαντικά μειωμένη, κάτι που έγινε ιδιαίτερα αισθητό τις περιόδους εφαρμογής των αυστηρών μέτρων περιορισμού των μετακινήσεων. Έτσι, παρατηρούμε σημαντική μείωση την πρώτη περίοδο Μαρτίου-Μαΐου, με τη μεγαλύτερη μείωση να καταγράφεται τον Απρίλιο (56%), αλλά και τη δεύτερη περίοδο Νοεμβρίου-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.7
Ετήσια κατανάλωση καυσίμων κίνησης και έσοδα από ΕΦΚ, σύγκριση μεταξύ 2019 και 2020

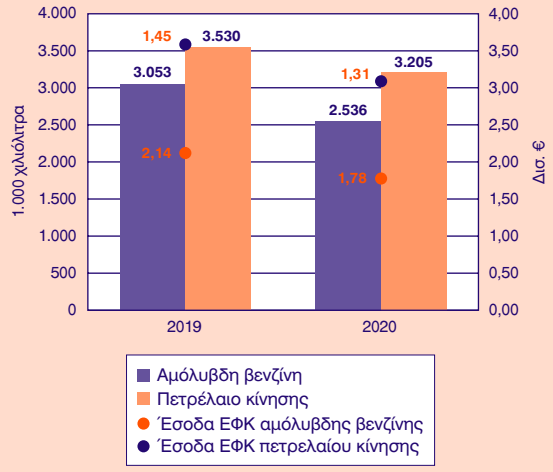

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων (ΑΑΔΕ) και ΓΛΚ.

Δεκεμβρίου που επίσης καταγράφηκε σημαντική μείωση στην κατανάλωση της αμόλυβδης βενζίνης.

Αντίστοιχα, η μηνιαία κατανάλωση του πετρελαίου κίνησης κατέγραψε σημαντική αύξηση της τάξης του 13% τον Ιανουάριο του 2020, σε σύγκριση με τον αντίστοιχο μήνα του 2019 και παρέμεινε στα ίδια επίπεδα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.8
Ποσοστιαία μεταβολή μηνιαίας κατανάλωσης αμόλυβδης βενζίνης μεταξύ 2019-2020

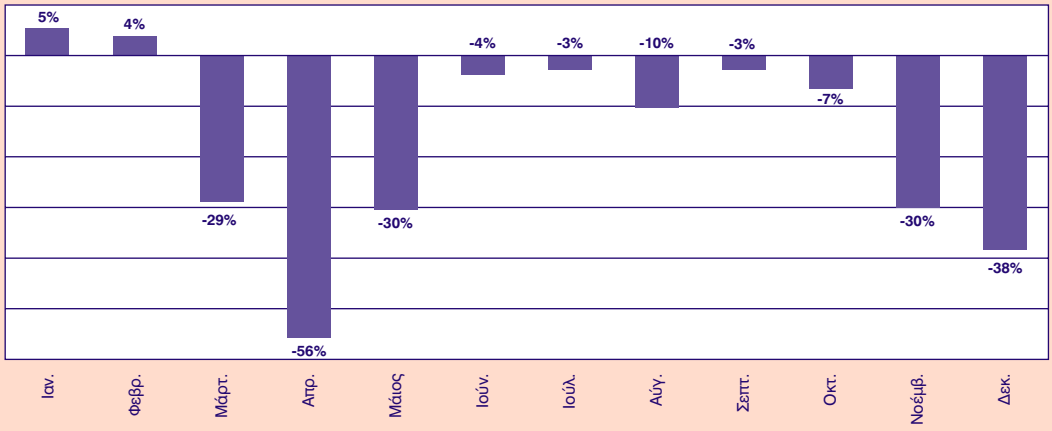

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων (ΑΑΔΕ) και ΓΛΚ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.9
Ποσοστιαία μεταβολή μηνιαίας κατανάλωσης πετρελαίου κίνησης μεταξύ 2019-2020

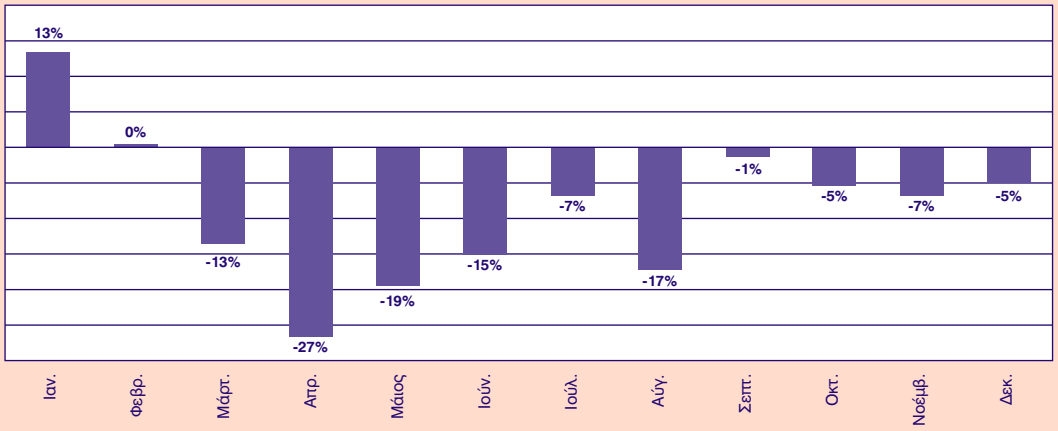

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων (ΑΑΔΕ) και ΓΛΚ.

για τον μήνα Φεβρουάριο. Την υπόλοιπη διάρκεια του έτους καταγράφεται σημαντική πτώση της μηνιαίας κατανάλωσης, η οποία είναι μεν ιδιαίτερα έντονη την πρώτη περίοδο εφαρμογής των περιοριστικών μέτρων, αλλά παρουσιάζει ομαλότερη κατανομή σε σχέση με τη βενζίνη. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μείωση στην κατανάλωση του πετρελαίου κίνησης κυμάνθηκε σε χαμηλότερα επίπεδα απ' ό,τι η αντίστοιχη μείωση στη βενζίνη, καθώς, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, υπήρξε συγκράτηση λόγω της επέκτασης εφαρμογής του ηλεκτρονικού εμπορίου. Επίσης, κατά τη δεύτερη περίοδο εφαρμογής των περιοριστικών μέτρων παρατηρούμε πολύ μικρότερη επίδραση στην κατανάλωση του πετρελαίου κίνησης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει επίσης το γεγονός της σημαντικής μείωσης στην κατανάλωση τον Σεπτέμβριο, κάτι που είναι εμφανέστερο στο πετρέλαιο κίνησης και πιθανότατα οφείλεται στο γενικότερο αίσθημα αβεβαιότητας που δημιούργησε η πρόβλεψη για την εμφάνιση του δεύτερου κύματος της πανδημίας.

4.1.6. Σύνοψη, εκτιμήσεις και προβλέψεις για το 2021

Όπως αναλύθηκε, οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικράτησαν το 2020 είχαν σημαντικές επιδράσεις στην

αγορά των καυσίμων κίνησης στη χώρα μας. Τα περιοριστικά μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας οδήγησαν σε μείωση της κατανάλωσης, τόσο της αμόλυβδης βενζίνης, όσο και του πετρελαίου κίνησης. Οι επιπτώσεις αυτές ήταν εντονότερες κατά την περίοδο του πρώτου κύματος και η μείωση των τιμών των καυσίμων, λόγω της πτώσης των διεθνών τιμών, δεν κατέστη δυνατόν να συμβάλει στην ανάκαμψη της αγοράς. Ωστόσο, οι επιπτώσεις ήταν πολύ εντονότερες για τη βενζίνη, απ' ό,τι για το πετρέλαιο, ενώ το δεύτερο κύμα έξαρσης φαίνεται να είχε ηπιότερες επιπτώσεις, ιδιαίτερα για το πετρέλαιο κίνησης. Παρά ταύτα, η ανάλυση αφορά την περίοδο μέχρι και το τέλος του Δεκεμβρίου 2020. Η υγειονομική κρίση εκτιμάται ότι θα συνεχίσει να επιδρά για αρκετό καιρό εντός του 2021 στις αγορές και την οικονομία γενικότερα, τόσο σε διεθνές, όσο και σε εθνικό επίπεδο. Οι πρώτες ενδείξεις από την αγορά, επιβεβαιώνουν τη μειωμένη κατανάλωση καυσίμων κίνησης εντός του Ιανουαρίου 2021, τάση που φαίνεται να διαρκέσει τουλάχιστον για το πρώτο τρίμηνο του έτους.

Σε ό,τι αφορά τη διεθνή τιμή του πετρελαίου Brent, φαίνεται να έχει ανακάμψει σε κάποιο βαθμό, καθώς από το τέλος του 2020 οι τιμές κινούνται ανοδικά. Ο επικείμενος έλεγχος της πανδημίας και το άνοιγμα των αγορών θα συμβάλει στην ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας και κατ' επέκταση της διεθνούς ζήτησης πετρελαίου, κυρίως για τις μεταφορές, αλλά και για άλλους τομείς της οικονομίας. Ταυτόχρονα, παραμένει ενεργή η συμφωνία μεταξύ των μελών του ΟΠΕΚ και της Ρωσίας για έλεγχο της προσφοράς, με σκοπό τη συγκράτηση των τιμών. Σύμφωνα λοιπόν με τις προβλέψεις που αποτυπώνονται από τους παράγοντες της διεθνούς αγοράς, αναμένεται να υπάρξει ουσιαστικότερη αύξηση της τιμής κυρίως κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2021.

Ωστόσο, πέρα από τις άμεσες επιπτώσεις που είχε η πανδημία και τα περιοριστικά μέτρα που εφαρμόστηκαν για τον έλεγχο της εξάπλωσής της, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε και τις έμμεσες μακροχρόνιες επιπτώσεις που προκύπτουν. Φαίνεται ότι υπάρχει μεγάλη πιθανότητα η επικείμενη ανάπτυξη, μετά την αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης, να αφορά μία νέα, διαφορετική οικονομία. Πιο συγκεκριμένα, παράγοντες όπως η μεγαλύτερη υιοθέτηση της εργασίας από το σπίτι και ο περιορισμός των μετακινήσεων, η προσπάθεια επίτευξης των στόχων που έχουν τεθεί σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο για απανθρακοποίηση της οικονομίας, ο εξηλεκτρισμός των μεταφορών και η ενίσχυση της αγοράς ηλεκτρικών οχημάτων, είναι μόνο μερικές ενδεικτικές παράμετροι που αναμένεται να επιδράσουν στη ζήτηση πετρελαιοειδών μεσο-μακροχρόνια.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι από την 1η Ιανουαρίου 2021 ξεκίνησε η επιβολή πράσινου τέλους ύψους 30 ευρώ/χιλιόλιτρο, επί του πετρελαίου κίνησης. Η συγκεκριμένη οικονομική επιβάρυνση, που βασίζεται στο σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων ρύπων, εντάσσεται στο πλαίσιο της επίτευξης των εθνικών στόχων που έχουν τεθεί στο Εθνικό Σχέδιο για την Ενέργεια και το Κλίμα (ΕΣΕΚ) για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Τα έσοδα από το πράσινο τέλος θα πιστώνονται σε λογαριασμό ειδικού σκοπού και θα αξιοποιούνται υπέρ της χρηματοδότησης πράσινων έργων και δράσεων και της μείωσης των εκπομπών αερίων ρύπων του θερμοκηπίου. Βάσει της μέσης τιμής του Δεκεμβρίου 2020, η επιβάρυνση αυτή αναμένεται να οδηγήσει σε αύξηση της τελικής τιμής κατά 2,6% περίπου. Η συγκεκριμένη αύξηση προφανώς θα αποτελέσει μια νέα επιβάρυνση για τους καταναλωτές, ωστόσο, καθώς οι τιμές των καυσίμων βρίσκονται ήδη σε σχετικά χαμηλό επίπεδο, πιθανότατα να μην να επηρεάσει σημαντικά τη ζήτηση τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις,* τεύχος 44, 2021, σσ. 69-72

4.2. Εξελίξεις στην ψηφιακή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας

Αθανάσιος Χύμης

4.2.1. Εισαγωγή

Το 2020 ήταν σε παγκόσμιο επίπεδο μια ιδιαίτερα δύσκολη χρονιά εξαιτίας της πανδημίας του κορωνοϊού που επέφερε μία από τις μεγαλύτερες οικονομικές κρίσεις στην ιστορία πολλών κρατών. Ένα από τα βασικά ζητήματα που ανέδειξε η πανδημία είναι αυτό της ψηφιακής μεταρρύθμισης ως μέσου άμυνας και αντιμετώπισης της νέας πραγματικότητας των εγκλεισμών και της κοινωνικής αποστασιοποίησης που η πανδημία COVID-19 μάς επέβαλε. Ήδη, εδώ και αρκετά χρόνια η ψηφιακή μεταρρύθμιση αποτελεί σημαντική προτεραιότητα των περισσότερων κυβερνήσεων (IMD, 2020). Η πανδημία όμως έδωσε μια νέα ώθηση και έθεσε την ψηφιακή μεταρρύθμιση στην κορυφή του μεταρρυθμιστικού προγράμματος σχεδόν όλων των κρατών (European Commission, 2020).

Μεταξύ των αρκετών δεικτών ψηφιακής ανταγωνιστικότητας δύο είναι οι δείκτες που θεωρούνται οι πλέον βασικοί και οι οποίοι καταρτίζονται και δημοσιεύονται από διεθνώς αναγνωρισμένους οργανισμούς. Ο ένας είναι ο Παγκόσμιος Δείκτης Ψηφιακής Ανταγωνιστικότητας του IMD (International Management Development World Digital Competitiveness Index) και ο δεύτερος είναι ο Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (Digital Economy and Society Index -DESI), τον οποίον καταρτίζει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

4.2.2. Ο Δείκτης Ψηφιακής Ανταγωνιστικότητας του IMD

Το IMD είναι περισσότερο γνωστό για την ετήσια επετηρίδα ανταγωνιστικότητας που εκδίδει. Τα τελευταία όμως τέσσερα χρόνια, έχοντας αναγνωρίσει τη σημαντικότητα της ψηφιακής πραγματικότητας, καταρτίζει έναν δείκτη ψηφιακής ανταγωνιστικότητας. Ο δείκτης αφορά 63 κράτη και μετράει την ικανότητα και την ετοιμότητά τους να υιοθετούν ψηφιακές τεχνολογίες βοηθητικές για τον αναγκαίο οικονομικό και κοινωνικό μετασχηματισμό τους. Ο δείκτης εμπεριέχει τρεις παράγοντες: α) τη Γνώση (Knowledge), η οποία μετράει την άυλη υποδομή που είναι απαραίτητη για την εκμάθηση και την ανακάλυψη της τεχνολογίας, β) την Τεχνολογία (Technology), η οποία μετράει την ανάπτυξη ψηφιακών τεχνολογιών και γ) τη Μελλοντική Ετοιμότητα (Future readiness), η οποία μετράει το επίπεδο προετοιμασίας μιας οικονομίας να αναλάβει τον ψηφιακό μετασχηματισμό της (IMD, 2020).

Ο κάθε ένας από τους τρεις παράγοντες αποτελείται από τρεις υποπαράγοντες (εννέα συνολικά), οι οποίοι καταρτίζονται μέσα από ένα σύνολο 52 κριτηρίων, με κάθε υποπαράγοντα να έχει διαφορετικό αριθμό κριτηρίων, ενώ και οι εννέα έχουν την ίδια βαρύτητα. Από τα 52 κριτήρια περίπου τα 2/3 υπολογίζονται βάσει αντικειμενικών δεδομένων (π.χ. ταχύτητα ευρυζωνικής σύνδεσης), ενώ το υπόλοιπο 1/3 βάσει των (υποκειμενικών) απαντήσεων στο ερωτηματολόγιο. Υπεύθυνοι για την αποστολή των ερωτηματολογίων και τη συλλογή των απαντήσεων στην Ελλάδα είναι ο Σύνδεσμος Βιομηχανιών Ελλάδος (ΣΒΕ) και το ΙΟΒΕ. Επισημαίνεται ότι οι απαντήσεις στα ερωτηματολόγια δόθηκαν κατά τη διάρκεια του πρώτου κύματος της COVID-19. Αν και οι ερωτήσεις δεν σχετίζονταν άμεσα με την πανδημία, οι απαντήσεις και τα αποτελέσματα έχουν ιδιαίτερη σημασία ακριβώς λόγω της πανδημίας. Είναι σημαντικό επίσης να τονιστεί ότι ο δείκτης αντανακλά περισσότερο την κατάσταση κάθε κράτους το 2019, πριν δηλαδή η πανδημία εξελιχθεί πλήρως.

Ο παράγοντας Γνώση χωρίζεται σε τρεις υποπαράγοντες: α) Ταλέντο, β) Κατάρτιση και εκπαίδευση και γ) Επιστημονική συγκέντρωση. Ενδεικτικά, ο υποπαράγοντας Ταλέντο μετρείται μέσω των εξής κριτηρίων: αξιολόγηση από τα τεστ PISA στα μαθηματικά, ξένο προσωπικό υψηλής ειδίκευσης, ψηφιακές/τεχνολογικές ικανότητες, καθαρή ροή ξένων φοιτητών, κλπ. Ο υποπαράγοντας Κατάρτιση και Εκπαίδευση υπολογίζεται με βάση κριτήρια όπως κατάρτιση υπαλλήλων, συνολικές δημόσιες δαπάνες για εκπαίδευση, αναλογία μαθητών-δασκάλων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, πτυχιούχοι επιστημών, κλπ. Ο υποπαράγοντας Επιστημονική συγκέντρωση περιλαμβάνει κριτήρια όπως συνολικές δαπάνες για έρευνα και ανάπτυξη, συνολικό κατά κεφαλήν προσωπικό έρευνας και ανάπτυξης, ρομπότ στην εκπαίδευση και στην έρευνα και ανάπτυξη, απασχόληση σε επιστημονικούς και τεχνικούς κλάδους, διπλώματα ευρεσιτεχνίας υψηλής τεχνολογίας, κλπ.

Ο παράγοντας Τεχνολογία χωρίζεται στους εξής υποπαράγοντες: α) Ρυθμιστικό πλαίσιο, β) Κεφάλαιο και γ) Τεχνολογικό πλαίσιο. Ενδεικτικά, το Ρυθμιστικό πλαίσιο μετρείται με κριτήρια όπως έναρξη επιχείρησης,

εφαρμογή συμβάσεων, μεταναστευτικοί νόμοι, δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, νομοθεσία επιστημονικής έρευνας, κλπ. Το Κεφάλαιο βασίζεται σε κριτήρια όπως κεφαλαιοποίηση χρηματιστηριακής αξίας τεχνολογιών πληροφορικής και μέσων, χρηματοδότηση τεχνολογικής ανάπτυξης, επενδύσεις σε τηλεπικοινωνίες, τραπεζικές και χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, κλπ. Το Τεχνολογικό πλαίσιο υπολογίζεται βάσει κριτηρίων όπως τεχνολογία επικοινωνιών, ταχύτητα ευρυζωνικής σύνδεσης, ποσοστό εξαγωγών υψηλής τεχνολογίας, ασύρματη ευρυζωνική σύνδεση, κλπ.

Ο παράγοντας Μελλοντική ετοιμότητα περιλαμβάνει τρεις υποπαράγοντες: α) Προσαρμοστικότητα, β) Ευελιξία επιχειρήσεων και γ) Ενσωμάτωση τεχνολογιών πληροφορικής. Η Προσαρμοστικότητα μετρείται από κριτήρια όπως e-συμμετοχή, ηλεκτρονικό εμπόριο, κατοχή smartphones και tablet, κλπ. Η Επιχειρηματική ευελιξία στηρίζεται σε κριτήρια όπως ευκαιρίες και απειλές, μεταφορά γνώσης, φόβος αποτυχίας, χρήση μαζικών δεδομένων, κλπ., ενώ η Ενσωμάτωση τεχνολογιών πληροφορικής υπολογίζεται βάσει κριτηρίων όπως ηλεκτρονική διακυβέρνηση (e-government), συνεργασίες δημοσίου-ιδιωτικού τομέα, κυβερνοασφάλεια και πειρατεία λογισμικού.

Στον Πίνακα 4.2.1 παρουσιάζεται η εξέλιξη της κατάταξης της Ελλάδας στους εννέα υποπαράγοντες σύμφωνα με τον Δείκτη Ψηφιακής Ανταγωνιστικότητας του IMD. Όπως τονίζεται και στην έκθεση, η Ελλάδα παρουσίασε σημαντική βελτίωση στην κατάταξη του 2020 ανεβαίνοντας επτά θέσεις. Παρ' όλα αυτά παραμένει πίσω από τις περισσότερες οικονομίες της ΕΕ αφήνοντας πίσω μόνο τις Ουγγαρία (47η), Ρουμανία (49η), Σλοβακία (50ή) και Κροατία (52η).

Στον Πίνακα 4.2.2 παρουσιάζεται η κατάταξη της Ελλάδας σε επιλεγμένα κριτήρια σύμφωνα με την τελευταία έκδοση του δείκτη. Τα πρώτα πέντε κριτήρια είναι αυτά στα οποία η χώρα έχει τις καλύτερες επιδόσεις (πάνω από την 20ή θέση), ενώ τα υπόλοιπα δεκατρία είναι κριτήρια στα οποία η ελληνική οικονομία παρουσιάζει σοβαρές αδυναμίες (κάτω από την 50ή θέση) και θα πρέπει να βελτιωθεί. Καθίσταται σαφές ότι την ικανότητα ψηφιακής μεταρρύθμισης επηρεάζουν σημαντικά και παράγοντες που δεν φαίνονται εκ πρώτης όψεως άμεσα σχετιζόμενοι με αυτήν όπως ο χρόνος έναρξης επιχείρησης, η εφαρμογή των συμβάσεων, η πιστοληπτική ικανότητα της οικονομίας, κλπ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.1 Εξέλιξη της κατάταξης της Ελλάδας σύμφωνα με τον Δείκτη Ψηφιακής Ανταγωνιστικότητας του IMD (επί συνόλου 63 κρατών)

Δείκτης/Έτος	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**
Γενικός Δείκτης	**45**	**47**	**53**	**53**	**46**
Γνώση	*46*	*51*	*51*	*53*	*48*
Ταλέντο	47	47	50	53	50
Κατάρτιση και Εκπαίδευση	51	55	58	60	56
Επιστημονική συγκέντρωση	34	33	37	34	36
Τεχνολογία	*52*	*52*	*51*	*54*	*43*
Ρυθμιστικό πλαίσιο	51	49	47	52	41
Κεφάλαιο	55	58	54	52	49
Τεχνολογικό πλαίσιο	49	49	48	49	46
Μελλοντική ετοιμότητα	*36*	*47*	*46*	*53*	*46*
Προσαρμοστικότητα	33	41	50	41	44
Ευελιξία επιχειρήσεων	40	53	49	60	55
Ενσωμάτωση τεχνολογιών πληροφορικής	43	48	47	50	45

Πηγή: IMD World Digital Competitiveness Ranking 2020.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.2 Κατάταξη της Ελλάδας σε επιλεγμένα κριτήρια σύμφωνα με τον Δείκτη IMD 2020

Κριτήριο	Κατάταξη*	Κριτήριο	Κατάταξη*
Απόφοιτοι επιστημών	10	Κατάρτιση υπαλλήλων	56
Έναρξη επιχείρησης	6	Εφαρμογή συμβάσεων	59
Μεταναστευτική νομοθεσία	15	Τεχνολογία επικοινωνιών	50
Επενδύσεις στις τηλεπικοινωνίες	11	Τραπεζικές/Χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες	60
Κεφαλαιοποίηση χρηματιστηριακής αξίας τεχνολογιών πληροφορικής και μέσων	11	Αξιολόγηση πιστοληπτικής ικανότητας	57
Μεταφορά γνώσης	53	Ευελιξία επιχειρήσεων	57
Χρηματοδότηση για τεχνολογική ανάπτυξη	50	Αναλογία μαθητών καθηγητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση	57
Ταχύτητα ευρυζωνικού διαδικτύου	51	Ξένο προσωπικό υψηλής ειδίκευσης	58
Χρήση μαζικών δεδομένων	57	Πειρατεία λογισμικού	52

Πηγή: IMD World Digital Competitiveness Ranking 2020.

* Σε σύνολο 63 κρατών.

4.2.3. Ο Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (DESI) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

Ο δείκτης DESI δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 2014 και αφορά τα 28 κράτη-μέλη της ΕΕ συμπεριλαμβανομένου του Ηνωμένου Βασιλείου, δεδομένου ότι τα στοιχεία για την κατάρτιση της τελευταίας έκδοσης του δείκτη (2020) αναφέρονται στο 2019. Όπως τονίζεται στη σχετική έκθεση, αν και τα στοιχεία αφορούν το 2019, η πανδημία κατέδειξε τη σημαντικότητα των ψηφιακών πόρων στις οικονομίες και τις κοινωνίες των κρατών-μελών και η επόμενη έκδοση του δείκτη θα αποτυπώσει την επίδραση της COVID-19 στον ψηφιακό μετασχηματισμό των κρατών-μελών (European Commission, 2020).

Ο δείκτης αποτελείται από πέντε παραμέτρους: α) Συνδεσιμότητα, β) Ανθρώπινο κεφάλαιο, γ) Χρήση διαδικτυακών υπηρεσιών, δ) Ενσωμάτωση ψηφιακής τεχνολογίας και ε) Ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες. Κάθε παράμετρος υπολογίζεται βάσει κριτηρίων. Ενδεικτικά, η Συνδεσιμότητα περιλαμβάνει οκτώ κριτήρια σχετικά με τη διείσδυση και την ταχύτητα ευρυζωνικών επικοινωνιών, ετοιμότητα για 5G, κλπ. Το Ανθρώπινο κεφάλαιο περιλαμβάνει έξι κριτήρια σχετικά με τις ψηφιακές δεξιότητες του πληθυσμού, καθώς και την ποσότητα των ειδικών και των πτυχιούχων σε Τεχνολογίες Πληροφόρησης και Επικοινωνιών (ΤΠΕ). Η Χρήση διαδικτυακών υπηρεσιών περιλαμβάνει έντεκα κριτήρια σχετικά με τον αριθμό χρηστών του διαδικτύου, τις βιντεοκλήσεις, τη χρήση κοινωνικών δικτύων, την παρακολούθηση μαθημάτων, τις τραπεζικές υπηρεσίες και τις ηλεκτρονικές πωλήσεις. Η Ενσωμάτωση της ψηφιακής τεχνολογίας περιλαμβάνει επτά κριτήρια σε επίπεδο επιχειρήσεων όπως την ηλεκτρονική ανταλλαγή πληροφοριών, τα μαζικά δεδομένα, τις διασυνοριακές ηλεκτρονικές πωλήσεις, τον κύκλο εργασιών ηλεκτρονικού εμπορίου, κλπ. Τέλος, οι Ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες περιλαμβάνουν πέντε κριτήρια όπως τους χρήστες ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, τα προσυμπληρωμένα έντυπα, τη διαδικτυακή ολοκλήρωση παροχής υπηρεσιών και τις ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες για επιχειρήσεις.

Σημειώνεται ότι οι πέντε παράμετροι έχουν διαφορετική βαρύτητα στον υπολογισμό του γενικού δείκτη και συγκεκριμένα η Συνδεσιμότητα και το Ανθρώπινο κεφάλαιο βαρύνουν κατά 25%, η Ενσωμάτωση ψηφιακής τεχνολογίας κατά 20%, ενώ η Χρήση διαδικτυακών υπηρεσιών και οι Ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες κατά 15%. Ο Πίνακας 4.2.3 παρουσιάζει την εξέλιξη στην κατάταξη της Ελλάδας μεταξύ των 28 κρατών-μελών κατά τη διάρκεια όλων των ετών που περιλαμβάνει ο δείκτης. Συγκριτικά παρατίθεται και η μέση βαθμολο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.3 Βαθμολογία και κατάταξη της Ελλάδας με βάση τον δείκτη DESI

	DESI			Συνδεσιμότητα			Ανθρώπινο κεφάλαιο		
	Ελλάς		ΕΕ-28	Ελλάς		ΕΕ-28	Ελλάς		ΕΕ-28
	Θέση	Βαθμός	Βαθμός	Θέση	Βαθμός	Βαθμός	Θέση	Βαθμός	Βαθμός
2020	**27**	**37,3**	**52,6**	28	33,4	50,1	25	34,8	49,3
2019	**27**	**35,1**	**49,4**	28	29,5	44,7	25	32,7	47,9
2018	**28**	**32,3**	**46,5**	28	26,0	39,9	25	31,9	47,6
	Χρήση διαδικτυακών υπηρεσιών			**Ενσωμάτωση ψηφιακής τεχνολογίας**			**Ψηφιακές δημόσιες υπηρεσίες**		
	Ελλάς		ΕΕ-28	Ελλάς		ΕΕ-28	Ελλάς		ΕΕ-28
	Θέση	Βαθμός	Βαθμός	Θέση	Βαθμός	Βαθμός	Θέση	Βαθμός	Βαθμός
2020	25	46,1	58,0	24	28,2	41,4	27	51,5	72,0
2019	25	43,3	55,0	22	30,2	39,8	27	46,4	67,0
2018	25	39,3	51,8	23	28,6	37,8	27	41,2	61,8

Πηγή: Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (DESI) 2020, Ελλάδα.

για των 28 κρατών-μελών. Από τον Πίνακα 4.2.3 συνάγεται ότι, ενώ η χώρα βελτιώνει τις επιδόσεις της στις περισσότερες παραμέτρους του δείκτη DESI (χειροτέρευση παρατηρείται στην Ενσωμάτωση της ψηφιακής τεχνολογίας), ο ρυθμός βελτίωσης δεν αρκεί για να την ανεβάσει στην κατάταξη των 28 κρατών-μελών. Αυτό σημαίνει ότι και τα υπόλοιπα κράτη βελτιώνουν τις επιδόσεις τους με παρόμοιο ρυθμό με την Ελλάδα.

4.2.4. Συμπεράσματα

Στον συνολικό δείκτη DESI η ελληνική οικονομία κατατάσσεται 27η, αφήνοντας πίσω μόνο τη Βουλγαρία. Η διαφορά μεταξύ του δείκτη DESI και του δείκτη IMD, ο οποίος φέρνει την Ελλάδα μπροστά από τέσσερις χώρες (Ουγγαρία, Σλοβακία, Ρουμανία και Κροατία), προφανώς οφείλεται στα διαφορετικά κριτήρια και στη διαφορετική προσέγγιση του κάθε δείκτη, αλλά και τις σημαντικές διαφορές στις ακολουθούμενες μεθόδους. Ο μεν δείκτης IMD χρησιμοποιεί αρκετά υποκειμενικά δεδομένα βάσει των απαντήσεων των ειδικών σε ερωτηματολόγια, ενώ ο δείκτης DESI, εκτός από τα ποσοτικά στοιχεία, λαμβάνει υπόψη τις πολιτικές του κάθε κράτους σε σχέση με τις βέλτιστες πρακτικές.

Όπως έχει τονιστεί επανειλημμένως στην παρούσα στήλη, η ανταγωνιστικότητα έχει έντονο το στοιχείο της σύγκρισης. Αν και η βελτίωση των επιδόσεων μιας οικονομίας είναι αναγκαία συνθήκη για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας, δεν είναι και αρκετή. Θα πρέπει ο ρυθμός βελτίωσης των επιδόσεων να υπερβαίνει αυτόν των υπολοίπων κρατών προκειμένου να επιτευχθεί κάποια σύγκλιση με άμεσο αποτέλεσμα την καλύτερη κατάταξη της ελληνικής οικονομίας είτε σε ευρωπαϊκό επίπεδο (δείκτης DESI) είτε παγκόσμιο (δείκτης IMD). Η πανδημία της νόσου COVID-19 φαίνεται να έχει ενεργοποιήσει το ελληνικό κράτος προς την κατεύθυνση του ψηφιακού μετασχηματισμού. Το ίδιο όμως έχει κάνει και σε όλα τα κράτη της ΕΕ και του κόσμου γενικότερα. Οι επόμενες εκδόσεις των ανωτέρω δεικτών θα δείξουν εάν η ελληνική οικονομία θα καταφέρει να «τρέξει» τον ψηφιακό μετασχηματισμό της γρηγορότερα από τις υπόλοιπες οικονομίες, καλύπτοντας έτσι το χαμένο έδαφος, βελτιώνοντας την κατάταξή της και πετυχαίνοντας τη σύγκλιση με τις πιο ανεπτυγμένες οικονομίες του κόσμου.

Βιβλιογραφία

European Commission (2020). *Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (DESI) 2020. Ελλάδα*. Διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=66949>.

IMD (2020). *IMD World Digital Competitiveness Ranking 2020*. Διαθέσιμο στο <https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/release-2020/digital/digital_2020.pdf>.

4.3. Βελτίωση της κατάστασης της υγείας του πληθυσμού: Συγκριτική ανασκόπηση των Ερευνών Υγείας 2009, 2014, 2019

Ρωξάνη Καραγιάννη

4.3.1. Εισαγωγή

Η Έρευνα Υγείας βάσει ερωτηματολογίου είναι μία δειγματοληπτική έρευνα πληθυσμού που παρέχει αναλυτική πληροφόρηση σχετικά με τη γενική κατάσταση της υγείας του πληθυσμού (συμπεριλαμβανομένων χρόνιων παθήσεων και περιορισμών στη δραστηριότητα) ανάλογα με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά (φύλο και ηλικία), όπως αυτή αξιολογείται από τους ίδιους τους ερωτώμενους, τους καθοριστικούς παράγοντες της υγείας όπως το κάπνισμα, την κατανάλωση αλκοόλ, τις διατροφικές συνήθειες και τη φυσική κατάσταση, τη χρήση των υπηρεσιών υγείας, όπως ενδονοσοκομειακή και εξωνοσοκομειακή περίθαλψη, την κατανάλωση φαρμάκων και την πρόληψη, καθώς και τη λήψη και παροχή κοινωνικής στήριξης και βοήθειας[1]. Η Έρευνα Υγείας στην Ελλάδα είναι πλήρως εναρμονισμένη με την European Health Interview Survey (EHIS).

Στην Ελλάδα, η έρευνα πραγματοποιήθηκε από την Ελληνική Στατιστική Αρχή για πρώτη φορά το 2009 σε δείγμα 6.325 ιδιωτικών νοικοκυριών σε ολόκληρη την Ελλάδα[2]. Σε κάθε νοικοκυριό του δείγματος ερευνήθηκε ένα τυχαία επιλεγμένο άτομο ηλικίας 15 ετών και άνω. Σύμφωνα με τον κανονισμό 1338/2008 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου περί στατιστικών δεδομένων για τη δημόσια υγεία και την υγεία και ασφάλεια στην εργασία, η έρευνα θα διεξάγεται κάθε πέντε χρόνια. Το 2014, η έρευνα διενεργήθηκε σε δείγμα 8.223 νοικοκυριών[3] και το 2019, σε δείγμα 8.125 νοικοκυριών και σε ισάριθμα μέλη αυτών[4].

Το άρθρο παρέχει μια συγκριτική ανασκόπηση της γενικής κατάστασης της υγείας του πληθυσμού στην Ελλάδα και των προσδιοριστικών παραγόντων της, χρησιμοποιώντας δεδομένα από τις Έρευνες Υγείας για τα έτη 2009 (ΕΛΣΤΑΤ, 2011), 2014 (ΕΛΣΤΑΤ, 2016) και 2019 (ΕΛΣΤΑΤ, 2020). Ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα αυτοαξιολογούν την υγεία τους επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες όπως κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτιστικούς και περιβαλλοντικούς. Η ανθυγιεινή διατροφή, η σωματική αδράνεια, η παχυσαρκία, το κάπνισμα και η κατανάλωση αλκοολούχων ποτών αποτελούν σημαντικούς παράγοντες που σχετίζονται με μη μεταδοτικές χρόνιες παθήσεις, την αύξηση της νοσηρότητας και θνησιμότητας.

4.3.2. Γενική κατάσταση υγείας του πληθυσμού

Το 2019, ποσοστό 79,4% του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω στη χώρα μας θεωρούσε την υγεία του πολύ καλή ή καλή, το 15% μέτρια και το 5,6% κακή ή πολύ κακή (Διάγραμμα 4.3.1). Σε σύγκριση με τα αποτελέσματα της έρευνας υγείας του 2014, καταγράφεται αύξηση 6,2% στο ποσοστό του πληθυσμού που δηλώνει πολύ καλή ή καλή υγεία και μείωση 17,6% και 20% στο ποσοστό του πληθυσμού που δηλώνει μέτρια και κακή ή πολύ κακή υγεία, αντίστοιχα. Στην Έρευνα Υγείας για το 2014, η οποία πραγματοποιήθηκε εν μέσω της οικονομικής κρίσης, παρατηρήθηκε μείωση 0,7% στο πληθυσμό που δήλωσε πολύ καλή υγεία ή καλή υγεία, μείωση 28,6% σε όσους δήλωσαν πολύ κακή ή κακή υγεία και αύξηση 22,2% σε όσους δήλωσαν μέτρια υγεία συγκριτικά με την έρευνα του 2009.

Ποσοστό 81,9% των ανδρών 15 ετών και άνω δήλωσε ότι η υγεία του ήταν πολύ καλή ή καλή συγκριτικά με 77,1% των γυναικών το 2019. Ανάλογη τάση καταγράφεται και στις έρευνες του 2009 και 2014. Η απόκλιση μεταξύ των δύο φύλων ανήλθε σχεδόν στις 8 ποσοστιαίες μονάδες στην έρευνα του 2014 και μειώθηκε στις 5 ποσοστιαίες μονάδες το 2019. Αντίθετα, όταν δίνεται έμφαση στον πληθυσμό άνω των 15 ετών που αξιολόγησε την υγεία ως μέτρια και ως κακή ή πολύ

1. Αναλυτική περιγραφή της δειγματοληπτικής έρευνας παρατίθεται στον παρακάτω σύνδεσμο: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=European_health_interview_survey_-_methodology#Main_features>.

2. ΕΛΣΤΑΤ (2011), Δελτίο Τύπου, Εθνική Έρευνα Υγείας: Έτος 2009. Ελληνική Στατιστική Αρχή, Αθήνα.

3. ΕΛΣΤΑΤ (2016), Δελτίο Τύπου, Έρευνα Υγείας: Έτος 2014. Ελληνική Στατιστική Αρχή, Αθήνα.

4. ΕΛΣΤΑΤ (2020), Δελτίο Τύπου, Έρευνα Υγείας: Έτος 2019. Ελληνική Στατιστική Αρχή, Αθήνα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.1
Γενική κατάσταση της υγείας του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω (%) ανά ηλικιακή ομάδα, 2009, 2014, 2019

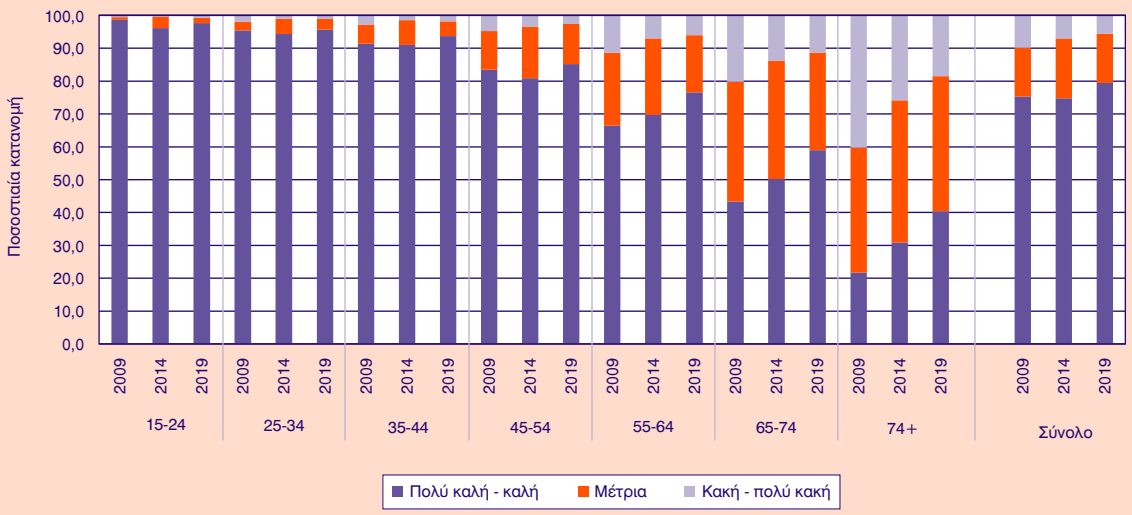

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

κακή, τα ποσοστά για τον γυναικείο πληθυσμό ήταν υψηλότερα από εκείνα του ανδρικού πληθυσμού. Το 2019, το 16,9% των γυναικών και το 13% των ανδρών δήλωσαν ότι η υγεία τους ήταν μέτρια, ενώ το 6% των γυναικών και το 5,1% των ανδρών δήλωσαν ότι η υγεία τους ήταν κακή ή πολύ κακή.

Μεταξύ των γεωγραφικών περιοχών της χώρας, το ποσοστό του πληθυσμού 15 ετών και άνω που θεωρούσε την υγεία του πολύ καλή ή καλή ανήλθε στο 78,2% στη Βόρεια Ελλάδα, 78,3% στα Νησιά Αιγαίου και Κρήτης, 79,3% στην Κεντρική Ελλάδα και 80% στην Αττική. Η ευρύτερη περιοχή της Αττικής καταγράφει τα υψηλότερα ποσοστά και στις τρεις έρευνες υγείας. Σε σύγκριση με την έρευνα του 2014, το ποσοστό του πληθυσμού που δήλωσε πολύ καλή ή καλή υγεία αυξήθηκε περίπου 5 ποσοστιαίες μονάδες στη Βόρεια Ελλάδα, στην Κεντρική Ελλάδα και στην Αττική και 2,5 ποσοστιαίες μονάδες στα Νησιά Αιγαίου και Κρήτης.

Σημαντικές αποκλίσεις ως προς την αυτοεκτίμηση της υγείας καταγράφονται και μεταξύ των ηλικιακών ομάδων του πληθυσμού. Η συχνότητα του πληθυσμού που δηλώνει πολύ καλή ή καλή υγεία στις ανώτερες ηλικιακές ομάδες (άνω των 55 ετών) είναι μικρότερη συγκριτικά με τις νεότερες ηλικιακές ομάδες (15-54 ετών), ενώ το ποσοστό του πληθυσμού που αναφέρει κακή ή πολύ κακή υγεία αυξάνεται με την ηλικία. Το 2019, ποσοστό 40,4% του πληθυσμού άνω των 75 ετών, 59% του πληθυσμού 65-74 ετών και 76,6% του πληθυσμού 55-64 ετών θεωρούσε την υγεία του πολύ καλή ή καλή. Από την άλλη πλευρά, το ποσοστό του πληθυσμού που δήλωσε πολύ καλή ή καλή υγεία κυμάνθηκε από 97,6% στην ηλικιακή ομάδα 15-24 ετών έως 85,2% στην ομάδα 45-54 ετών. Συγκριτικά με το 2014, το ποσοστό του πληθυσμού άνω των 65 ετών που δηλώνει κακή ή πολύ κακή υγεία μειώθηκε κατά 18% για την ηλικιακή ομάδα 65-74 ετών και 28% για τα άτομα άνω των 75 ετών.

Το 2019, ποσοστό 41,7% του πληθυσμού 15 ετών και άνω δήλωσε ότι έχει **κάποιο πρόβλημα υγείας ή χρόνια πάθηση**[5]. Τα ευρήματα της έρευνας του 2014 έδειξαν αύξηση κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες στο ποσοστό του πληθυσμού που έπασχε από χρόνιο πρόβλημα υγείας συγκριτικά με το 2009. Το 2019, το ποσοστό αυτό μειώθηκε κατά 8 ποσοστιαίες μονάδες συγκριτικά με την έρευνα του 2014. Οι γυναίκες ανέφεραν χρόνιο πρόβλημα ή χρόνια πάθηση σε υψηλότερο ποσοστό (46,7%) συγκριτικά με τους άντρες (36,3%). Ένας σημαντικός παράγοντας για τον επιπολασμό χρόνιων παθήσεων είναι η ηλικία του πληθυσμού (Διάγραμμα 4.3.2). Πιο συγκεκριμένα, χρόνιο

5. Χρόνιο θεωρείται το πρόβλημα υγείας ή η πάθηση που διαρκεί ή πρόκειται να διαρκέσει περισσότερο από 6 μήνες, με ή χωρίς φαρμακευτική αγωγή.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.2
Πληθυσμός 15 ετών και άνω (%) με χρόνιο πρόβλημα υγείας ή χρόνια πάθηση ανά ηλικιακή ομάδα, 2014, 2019

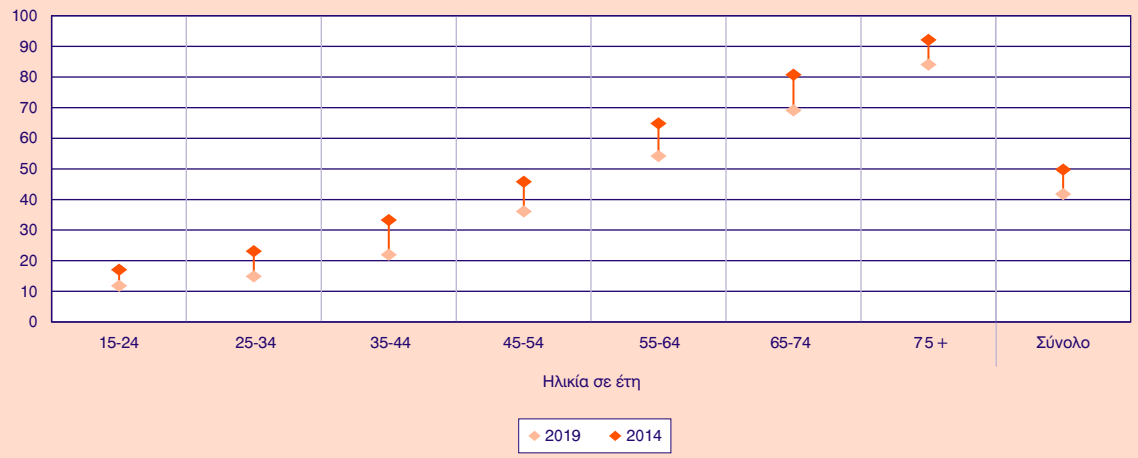

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

πρόβλημα υγείας ανέφερε το 11,8% του πληθυσμού ηλικίας 15-24 ετών, ενώ το ποσοστό αυξήθηκε στο 69,1% για τα άτομα ηλικίας 65-74 ετών και στο 84% για τα άτομα 75 ετών και άνω.

Ο δείκτης GALI (Global Activity Limitation Indicator) εκτιμά κατά πόσο ο ερωτώμενος θεωρεί ότι έχει περιορίσει λόγω προβλημάτων υγείας (σωματικών, ψυχικών ή συναισθηματικών), υφιστάμενης πάθησης/αναπηρίας ή λόγω ηλικίας συνήθεις δραστηριότητες για διάστημα 6 μηνών ή περισσότερο[6]. Ποσοστό 6,8% του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω έχει περιορίσει πάρα πολύ τις δραστηριότητές του λόγω προβλημάτων υγείας για διάστημα 6 μηνών ή και περισσότερο και 6,4% του πληθυσμού τις έχει περιορίσει αλλά όχι πάρα πολύ. Το ποσοστό του πληθυσμού αυτού μειώθηκε κατά 34% και 67%, αντίστοιχα, σε σύγκριση με τα ευρήματα της έρευνας του 2014. Συγκρίνοντας τις έρευνες του 2009 και του 2014, παρατηρούμε ότι το ποσοστό του πληθυσμού που περιόρισε τις δραστηριότητές του πάρα πολύ και όχι παρά πολύ είχε αυξηθεί κατά 15,7% και 39,6%, αντίστοιχα. Αναφορικά με τις διάφορες ηλικιακές ομάδες, η αναλογία για τα άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω που δηλώνουν περιορισμό στις συνήθεις δραστηριότητες είναι πολύ υψηλότερη συγκριτικά με τις νεότερες ηλικιακές ομάδες.

4.3.3. Επιπολασμός νοσημάτων

Στον Πίνακα 4.3.1 καταγράφονται οι κυριότερες χρόνιες παθήσεις κατά φθίνουσα συχνότητα εμφάνισης στον πληθυσμό 15 ετών και άνω[7]. Ποσοστό 19,6% του πληθυσμού 15 ετών και άνω δήλωσε ότι πάσχει από υπέρταση. Το ποσοστό αυτό μειώθηκε κατά 6,2% συγκριτικά με αυτό που καταγράφηκε στην έρευνα του 2014 (20,9%). Υψηλά επίπεδα χοληστερόλης στο αίμα ανέφερε το 15,8% του πληθυσμού, ποσοστό αυξημένο κατά 2,6% συγκριτικά με το 2014 (15,4%). Από σακχαρώδη διαβήτη πάσχει το 8% του πληθυσμού, ποσοστό μειωμένο κατά 13% σε σχέση με το 2014 (9,2%). Το 12,5% του πληθυσμού δήλωσε ότι πάσχει από πάθηση στη μέση, το 6,3% από πάθηση στον αυχένα και το 5,4% από εκφυλιστικές αρθροπάθειες, παθήσεις που υποδηλώνουν μακροχρόνια κινητικά προβλήματα. Χρόνιες παθήσεις όπως υψηλό επίπεδο χοληστερόλης στο αίμα, υπέρταση, σακχαρώδης διαβήτης, πάθηση στη μέση, εκφυλιστικές αρθροπάθειες και έμφραγμα του μυοκαρδίου εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα σε άτομα ηλικίας 55 ετών και άνω. Αντίθετα, οι αλλεργίες είναι συχνότερες σε άτομα 15-54 ετών.

6. Ο δείκτης GALI αναφέρεται μόνο σε περιορισμούς δραστηριοτήτων λόγω προβλημάτων υγείας και όχι για οικονομικούς ή άλλους λόγους.

7. Η έρευνα καταγράφει τον επιπολασμό χρόνιων νοσημάτων - παθήσεων κατά τη διάρκεια των τελευταίων 12 μηνών πριν τη διενέργειά της.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3.1 Επιπολασμός χρόνιων νοσημάτων-παθήσεων σε πληθυσμό 15 ετών και άνω (%) ανά ηλικιακή ομάδα, 2019

Χρόνιο νόσημα - πάθηση	Ομάδες ηλικιών							
	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	Σύνολο
Υπέρταση	0,5	0,5	2,1	10,1	23,7	47,2	57,3	19,6
Υψηλά επίπεδα χοληστερόλης στο αίμα	0,7	2,7	7,7	13,2	24,4	31,5	29,9	15,8
Πάθηση στη μέση ή άλλα χρόνια προβλήματα μέσης	0,4	3,8	7,5	11,7	14,3	21,7	27,7	12,5
Παθήσεις θυροειδούς	3,7	4,0	8,5	9,9	15,3	14,8	9,2	9,6
Σακχαρώδης διαβήτης	0,1	0,6	1,7	4,6	11,4	16,7	22,1	8,0
Αλλεργίες	6,3	8,6	5,4	6,7	7,4	6,4	4,9	6,5
Πάθηση του αυχένα ή άλλα χρόνια προβλήματα του αυχένα	0,5	3,6	5,0	6,8	7,0	9,4	11,3	6,3
Εκφυλιστικές αρθροπάθειες (εξαιρουμένης της ρευματοειδούς αρθρίτιδας)	0,2	1,3	1,6	3,4	5,8	10,4	16,0	5,4
Νοσήματα πεπτικού (έλκος δωδεκαδακτύλου, κολίτιδα)	0,5	1,3	3,1	4,5	4,2	5,3	7,0	3,8
Άσθμα (συμπεριλαμβανομένου του αλλεργικού άσθματος)	1,9	2,5	2,7	2,8	2,6	4,5	6,5	3,3
Έμφραγμα μυοκαρδίου	0,0	0,2	0,3	0,6	4,1	6,9	9,5	3,0
Αγχώδεις διαταραχές (π.χ. κρίσεις πανικού, άγχος)	2,3	3,2	5,8	6,7	6,5	7,0	6,5	5,6
Κατάθλιψη	0,4	2,3	2,1	3,7	5,5	6,4	5,9	3,8
Ανοϊκή διαταραχή ή νόσο Alzheimer	0,2	0,8	0,1	0,2	0,3	0,9	6,5	1,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

4.3.4. Ψυχική υγεία

Η έρευνα υγείας καταγράφει επίσης τον επιπολασμό και τη σοβαρότητα των ψυχικών νόσων κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο εβδομάδων πριν τη διενέργεια της έρευνας. Αγχώδεις διαταραχές (άγχος, κρίσεις πανικού) ανέφερε το 5,6% του πληθυσμού ηλικίας 15 ετών και άνω, κατάθλιψη το 3,8% του πληθυσμού και ανοϊκή διαταραχή ή νόσο Alzheimer το 1,2% του πληθυσμού (Πίνακας 4.3.1). Το ποσοστό του πληθυσμού που δήλωσε ότι πάσχει από κατάθλιψη μειώθηκε κατά 19,2% σε σχέση με την έρευνα υγείας του 2014 (4,7%). Η συχνότητα εμφάνισης της νόσου κυμάνθηκε από 2,3% στην ηλικιακή ομάδα 25-34 ετών έως 5,9% σε άτομα 75 ετών και άνω. Άτομα όλων των ηλικιακών ομάδων δήλωσαν ότι πάσχουν από αγχώδεις διαταραχές, με την ηλικιακή ομάδα 75 ετών και άνω να καταγράφει το υψηλότερο ποσοστό (6,5%). Οι γυναίκες αναφέρουν υψηλότερο επιπολασμό ψυχικών νόσων συγκριτικά με τους άνδρες. Στην ερώτηση της έρευνας «σκέψεις ότι θα ήταν καλύτερα να μη ζει ή να βλάψει τον εαυτό του», 0,7% του πληθυσμού 15 ετών και άνω απάντησε με σαφήνεια ναι, ποσοστό μειωμένο κατά 78% συγκριτικά με την έρευνα του 2014 (3,3%).

4.3.5. Προσδιοριστικοί παράγοντες της υγείας του πληθυσμού

Η κατάσταση της υγείας του πληθυσμού επηρεάζεται –θετικά ή αρνητικά– από παράγοντες όπως το κάπνισμα, η κατανάλωση αλκοολούχων ποτών, οι διατροφικές συνήθειες και η σωματική άσκηση.

Η παχυσαρκία και το υπερβολικό βάρος ευθύνονται για μια σειρά χρόνιων παθήσεων όπως η υπέρταση, η υψηλή χοληστερόλη στο αίμα, ο σακχαρώδης διαβήτης, οι καρδιοαγγειακές παθήσεις και ορισμένες μορφές καρκίνου. Επιπρόσθετα, το υπερβολικό βάρος μπορεί να προκαλέσει ψυχολογικά προβλήματα στα νεαρά άτομα όπως μειωμένη αυτοεκτίμηση, διαταραχές στην όρεξη και κατάθλιψη. Το υπερβολικό βάρος και η παχυσαρκία μπορεί να μειώσουν το προσδόκιμο επιβίωσης κατά τρία χρόνια. Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη των Caussy et al. (2020)[8], η παχυσαρκία μπορεί να αυξήσει τον κίνδυνο εμφάνισης συμπτωμάτων της COVID-19.

Ο **δείκτης μάζας σώματος** (ΔΜΣ) θεωρείται ο πιο σημαντικός δείκτης για τη μέτρηση της παχυσαρκίας. Στο σύνολο του πληθυσμού 15 ετών και άνω, το 41,4% έχει φυσιολογικό βάρος, το 40,8% είναι υπέρβαροι, το 16,4% παχύσαρκοι και το 1,4% ελλιποβαρείς (Διάγραμμα 4.3.3). Συγκριτικά με τις έρευνες 2014 και

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.3
Δείκτης Μάζας Σώματος του πληθυσμού 15 ετών και άνω (%), 2009, 2014, 2019

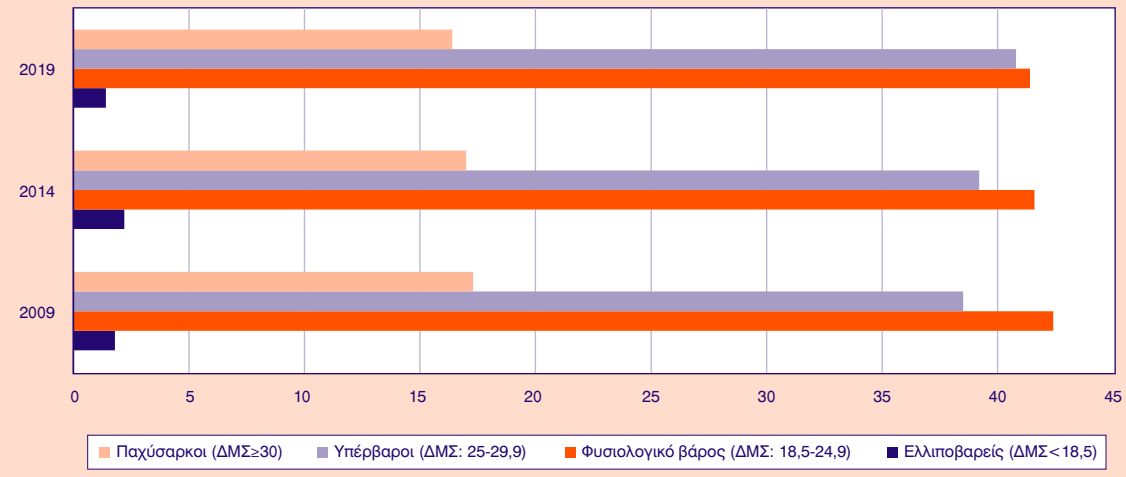

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

8. OECD/European Union (2020), Obesity among adults, στο *Health at a Glance: Europe 2020: State of Health in the EU Cycle*. OECD Publishing, Paris.

2009, παρατηρείται σταθερότητα ως προς τον αριθμό των ατόμων που δηλώνουν ότι έχουν φυσιολογικό βάρος, αύξηση 4% και 1,8%, αντίστοιχα, για όσους δηλώνουν ότι είναι υπέρβαροι, και μείωση 3,5% και 1,7%, αντίστοιχα, για όσους είναι παχύσαρκοι.

Τα ευρήματα της έρευνας καταδεικνύουν διαφοροποιήσεις ανάλογα με το φύλο και τις ηλικιακές ομάδες. Ποσοστό 49,2% των ανδρών ηλικίας 15 ετών και άνω είναι υπέρβαροι, σε αντίθεση με τις γυναίκες όπου το 48,3% δηλώνει ότι έχει φυσιολογικό βάρος. Η διαφοροποίηση αυτή παρατηρείται και στις έρευνες υγείας 2014 και 2009. Αναφορικά με τους άνδρες, το μεγαλύτερο ποσοστό υπέρβαρων αφορά την ηλικία 75 ετών και άνω, των παχύσαρκων την ηλικία 55-64 ετών, ενώ τα άτομα 15-34 ετών τείνουν προς το φυσιολογικό βάρος. Το μεγαλύτερο ποσοστό υπέρβαρων και παχύσαρκων γυναικών συναντάται στην ηλικιακή ομάδα 65-74 ετών. Οι νεότερες γυναίκες ηλικίας 15-24 ετών που δήλωσαν ότι έχουν φυσιολογικό βάρος καταγράφουν την υψηλότερη συχνότητα (77,2%), ποσοστό το οποίο μειώνεται σημαντικά (περίπου κατά το ήμισυ) μετά τα 55 έτη. Αξίζει να σημειώσουμε ότι, στη νεότερη ηλικιακή ομάδα 15-24 ετών, περίπου 1 στους 4 άνδρες και 1 στις 5 γυναίκες είναι υπέρβαροι ή παχύσαρκοι.

Η έλλειψη **σωματικής δραστηριότητας και άσκησης** σχετίζεται με το πρόβλημα της παχυσαρκίας καθώς και με τον γενικότερο κίνδυνο νοσηρότητας και θνησιμότητας. Το περπάτημα, οι μετακινήσεις με ποδήλατο καθώς και η συχνή άσκηση συνδέονται με ευεργετικά αποτελέσματα για την υγεία και βοηθούν στην πρόληψη πολλών παθήσεων όπως ο σακχαρώδης διαβήτης, η υψηλή αρτηριακή πίεση και οι καρδιαγγειακές παθήσεις. Στο σύνολο του πληθυσμού 15 ετών και άνω, ποσοστό 41,5% περπατούν καθημερινά, τουλάχιστον για 10 λεπτά, 26% κάνει αθλητισμό, γυμναστική ή άσκηση για ψυχαγωγία από 1 έως 7 ημέρες την εβδομάδα, 12,1% κάνει ασκήσεις ειδικά σχεδιασμένες για ενδυνάμωση των μυών και το 1,2% χρησιμοποιεί ποδήλατο για τη μετακίνησή του καθημερινά, τουλάχιστον για 10 λεπτά (Διάγραμμα 4.3.4). Αναφορικά με την έρευνα υγείας 2014, η συχνότητα του πληθυσμού που αθλείται από 1 έως 7 ημέρες την εβδομάδα αυξήθηκε κατά 14%.

Στο Διάγραμμα 4.3.5 παρουσιάζεται η **συχνότητα κατανάλωσης φρούτων, λαχανικών, ελαιόλαδου και άλλων τροφίμων** που συμβάλλουν στην ανάπτυξη και στη μακροχρόνια υγεία. Η πλειονότητα του πληθυσμού 15 ετών και άνω δήλωσε ότι καταναλώνει: (α) 1 ή περισσότερες φορές φρούτα (49,2%), λαχανικά ή σαλάτες (53,4%), γαλακτοκομικά προϊόντα πλήρη σε λιπαρά (38,2%) και ελαιόλαδο (79,4%), (β) 1 έως 3 φορές την εβδομάδα όσπρια (76,9%), φυσικούς χυμούς φρούτων (29,8%), κόκκινο κρέας (70,5%), πουλερικά (81,6%), ψάρια/θαλασσινά (60,2%) και πατάτες (62,6%) και (γ) ότι δεν κατανάλωσαν ποτέ αναψυκτικά με ζάχαρη (35,1%) και μη επεξεργασμένα δημητριακά (32,6%). Σύμφωνα με την Πυραμίδα της Μεσογειακής Διατροφής, σε καθημερινή βάση θα πρέπει να καταναλώνονται μη επεξεργασμένα δημητριακά και τα προϊόντα τους, φρούτα και λαχανικά, όσπρια, ελαιόλαδο και γαλακτοκομικά προϊόντα με χαμηλά λιπαρά, λίγες φορές την εβδομάδα ψάρια και πουλερικά και λίγες φορές τον μήνα κρέας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.4
Σωματική δραστηριότητα και άσκηση του πληθυσμού 15 ετών και άνω (%), 2014 ,2019

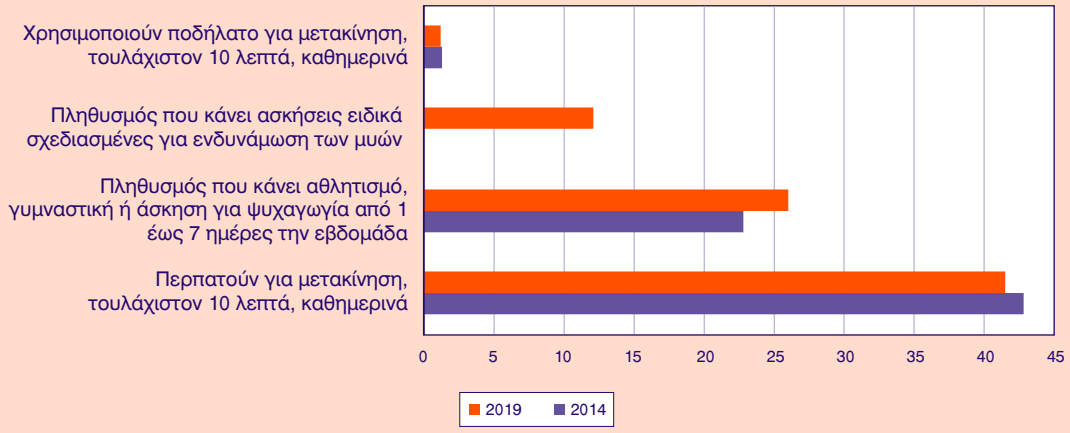

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.5
Διατροφικές συνήθειες του πληθυσμού 15 ετών και άνω (%), 2019

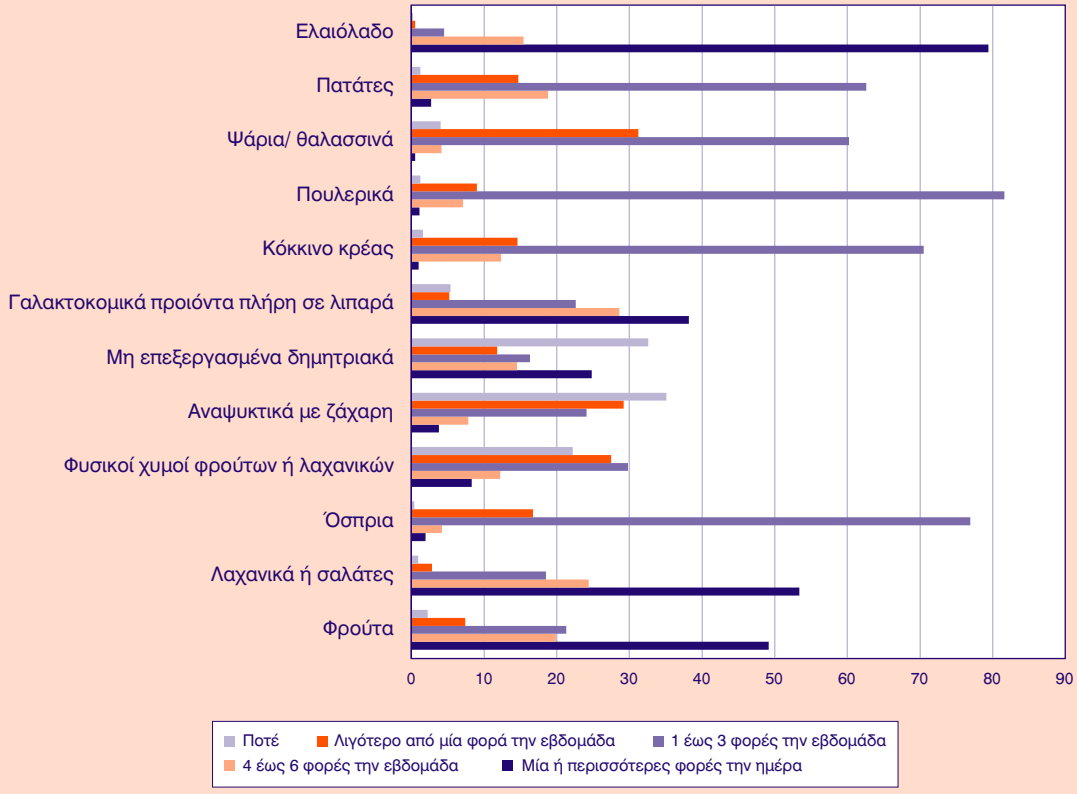

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

Το **κάπνισμα** θεωρείται η κυριότερη αιτία πρόωρου θανάτου και ευθύνεται για τον θάνατο περίπου 700.000 ατόμων κάθε χρόνο. Περίπου οι μισοί καπνιστές πεθαίνουν πρόωρα, κατά μέσο όρο 14 χρόνια νωρίτερα[9]. Το κάπνισμα έχει άμεσες και μακροχρόνιες επιπτώσεις στην υγεία των πολιτών. Το κάπνισμα είναι σημαντικός παράγοντας κινδύνου για τουλάχιστον τρεις κύριες αιτίες θανάτου όπως παθήσεις του κυκλοφορικού, καρκίνος και χρόνιες αναπνευστικές παθήσεις. Για τον λόγο αυτό, τα κράτη εισάγουν πολιτικές περιορισμού της κατανάλωσης καπνού και των συναφών προϊόντων και τίθενται κανόνες απαγόρευσης χρήσης τους σε κλειστούς δημόσιους χώρους και χώρους εργασίας για την προστασία των παθητικών καπνιστών.

Το 2019, ποσοστό 24,9% του πληθυσμού 15 ετών και άνω κάνει χρήση καπνού και συναφών προϊόντων καθημερινά, 3,7% του πληθυσμού περιστασιακά και 71,4% δεν καπνίζει καθόλου (Διάγραμμα 4.3.6). Συγκριτικά με τις έρευνες 2014 και 2009, το ποσοστό του πληθυσμού που καπνίζει καθημερινά και περιστασιακά μειώθηκε διαχρονικά. Οι άντρες κάνουν χρήση καπνού και συναφών προϊόντων με μεγαλύτερη συχνότητα (καθημερινά: 31,3%, περιστασιακά: 4,7%) συγκριτικά με τις γυναίκες (καθημερινά: 19%, περιστασιακά: 2,8%). Ένα στα 3 άτομα 35-64 ετών καπνίζει καθημερινά. Η χρήση περιορίζεται στο 1 στα 5 άτομα 65-74 ετών και στο 1 στα 10 άτομα 75 ετών και άνω. Αναφορικά με τις νεότερες ηλικιακές ομάδες, 14,4% του πληθυσμού 15-24 ετών καπνίζει σε καθημερινή βάση και 2,6% περιστασιακά. Τόσο ο αριθμός των νεαρών ατόμων που καπνίζει καθημερινά όσο και αυτών που καπνίζουν περιστασιακά μειώθηκε στο ήμισυ συγκριτικά με το 2009.

9. OECD/European Union (2020), Smoking among adults, στο *Health at a Glance: Europe 2020: State of Health in the EU Cycle*. OECD Publishing, Paris.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.6
Χρήση καπνού και συναφών προϊόντων του πληθυσμού 15 ετών και άνω (%), 2009, 2014, 2019

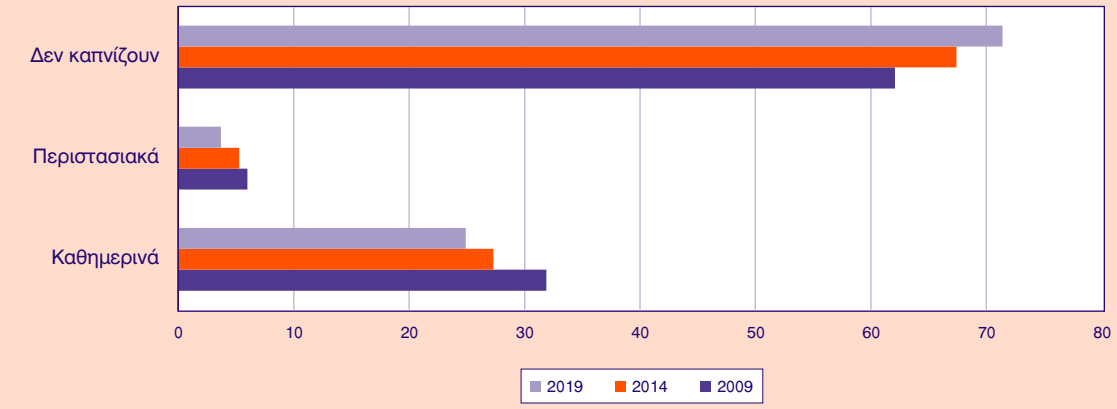

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.7
΄Εκθεση του πληθυσμού 15 ετών και άνω (%) στον καπνό σε δημόσιους κλειστούς χώρους, 2014, 2019

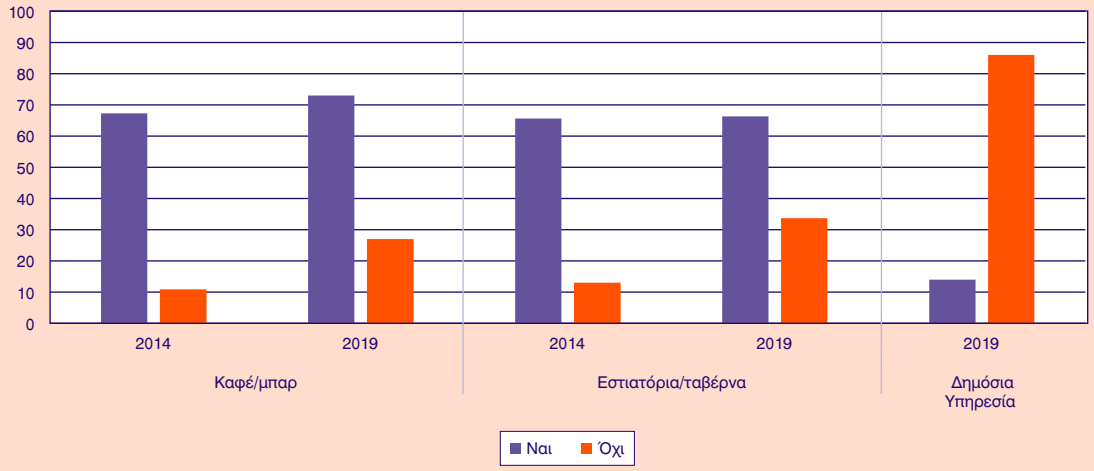

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

Στο Διάγραμμα 4.3.7 παρουσιάζεται η συχνότητα έκθεσης σε καπνό τσιγάρου σε κλειστούς δημόσιους χώρους όπως καφέ/μπαρ, εστιατόρια/ταβέρνες και δημόσιες υπηρεσίες το τελευταίο εξάμηνο πριν τη διενέργεια της έρευνας. Τα δεδομένα αυτά μας δίνουν μία ένδειξη για τον βαθμό στον οποίο εφαρμόζονται τα υφιστάμενα μέτρα απαγόρευσης του καπνίσματος. Περίπου 7 στα 10 άτομα 15 ετών και άνω (πάνω από 66%) αντιλήφθηκαν να καπνίζουν άλλοι γύρω τους όταν επισκέφτηκαν κάποιο καφέ/μπαρ, εστιατόριο ή ταβέρνα, σε αντίθεση με τις δημόσιες υπηρεσίες όπου το αντίστοιχο ποσοστό ανήλθε στο 14%.

Η **κατανάλωση αλκοόλ** στους ενήλικες ευθύνεται για το 7,6% και 4% των θανάτων στους άνδρες και γυναίκες, αντίστοιχα, ενώ συγκαταλέγεται στις κυριότερες αιτίες θανάτου στην Ευρώπη μετά το κάπνισμα και την αρτηριακή πίεση. Η υψηλή κατανάλωση αλκοολούχων ποτών συνδέεται με αυξημένο κίνδυνο εμφάνισης καρδιακών παθήσεων και εγκεφαλικών επεισοδίων, κίρρωση του ήπατος και ορισμένες μορφές

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.8
Κατανάλωση αλκοολούχων ποτών του πληθυσμού 15 ετών και άνω (%), 2014, 2019

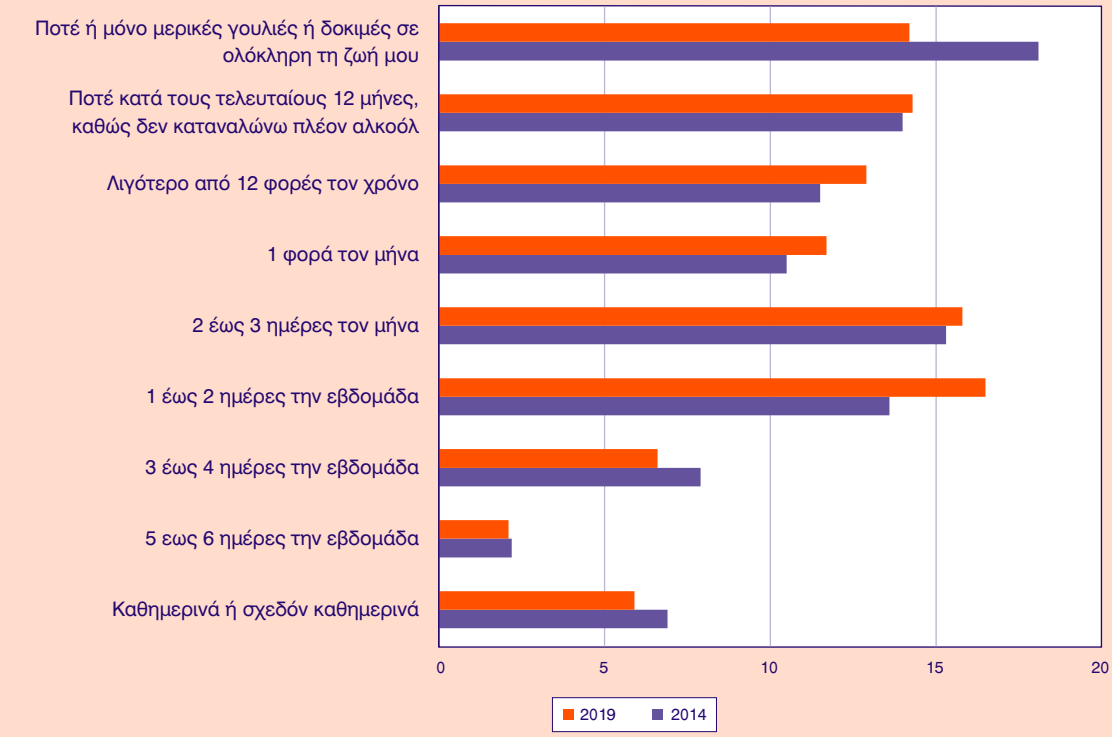

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

καρκίνου. Ακόμη και η μέτρια κατανάλωση αλκοόλ αυξάνει μακροπρόθεσμα τον κίνδυνο εμφάνισης τέτοιων ασθενειών. Επιπρόσθετα, το αλκοόλ συμβάλλει στην αύξηση της νοσηρότητας και της θνησιμότητας λόγω ατυχημάτων και τραυματισμών, βίας, ανθρωποκτονιών και αυτοκτονιών[10].

Το 2019, ποσοστό 5,9% πληθυσμού 15 ετών και άνω καταναλώνει καθημερινά ή σχεδόν καθημερινά αλκοολούχα ποτά (Διάγραμμα 4.3.8). Αντίθετα, ποσοστό 28,5% του πληθυσμού δεν έχει καταναλώσει αλκοόλ ποτέ στη ζωή του ή δεν καταναλώνει πλέον. Ποσοστό 16,5% του πληθυσμού φαίνεται να καταναλώνει αλκοόλ 1 έως 2 ημέρες την εβδομάδα, 15,8% 2 έως 3 ημέρες τον μήνα και 11,7% 1 φορά τον μήνα. Συγκριτικά με την έρευνα του 2014, το ποσοστό του πληθυσμού που καταναλώνει περιστασιακά αλκοολούχα ποτά αυξήθηκε συγκριτικά με το ποσοστό του πληθυσμού που κάνει καθημερινή κατανάλωση ή που δεν καταναλώνει καθόλου αλκοόλ. Το ποσοστό των αντρών που καταναλώνει αλκοολούχα ποτά καθημερινά (10%) είναι πολύ υψηλότερο από αυτό των γυναικών (2,2%). Αναφορικά με τις διάφορες ηλικιακές ομάδες: (α) 1 στα 5 άτομα 15-24 ετών καταναλώνει αλκοολούχα ποτά 1 έως 2 ημέρες την εβδομάδα, (β) 1 στα 5 άτομα 25-54 ετών καταναλώνουν αλκοόλ 1 έως 2 ημέρες την εβδομάδα ή 2 έως 3 ημέρες τον μήνα και (γ) 3 στα 10 άτομα 65 ετών και άνω δεν καταναλώνουν πλέον αλκοόλ. Από τα άτομα 15 ετών και άνω που δήλωσαν ότι κατανάλωσαν αλκοόλ τους 12 τελευταίους μήνες πριν τη διενέργεια της έρευνας, ποσοστό 21,5% κατανάλωσε 6 ή περισσότερα αλκοολούχα ποτά. Ποσοστό 44% αυτών οδήγησαν όχημα μετά την κατανάλωση, το οποίο θα μπορούσε να προκαλέσει ατύχημα ή τραυματισμό στους ίδιους ή σε τρίτους.

4.3.6. Χρήση υπηρεσιών υγείας

Από την έρευνα υγείας μπορούμε να αντλήσουμε πληροφόρηση σχετικά με τη συχνότητα χρήσης υπηρεσιών δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας περίθαλ-

10. OECD/European Union (2020), Alcohol consumption among adults, στο *Health at a Glance: Europe 2020:State of Health in the EU Cycle*. OECD Publishing, Paris.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3.2 Ποσοστιαία κατανομή του πληθυσμού 15 ετών και άνω που χρησιμοποίησε υπηρεσίες υγείας, 2009, 2014, 2019

	2009	2014	2019
Νοσοκομειακή περίθαλψη			
Έκαναν εισαγωγή σε νοσοκομείο για μία νύχτα ή περισσότερο	10,0	9,7	8,4
Έκαναν εισαγωγή σε νοσοκομείο για ημερήσια νοσηλεία	11,0	14,1	10,5
Εξωνοσοκομειακή περίθαλψη			
Επισκέφτηκαν οδοντίατρο τους τελευταίους 12 μήνες	52,2	47,4	50,0
Επισκέφτηκαν ή συμβουλεύτηκαν ιατρό γενικής ιατρικής - παθολόγο τους τελευταίους 12 μήνες	57,4	58,8	57,9
Επισκέφτηκαν ή συμβουλεύτηκαν ιατρό άλλης ειδικότητας ή χειρουργό τους τελευταίους 12 μήνες	45,2	46,5	46,8
Πραγματοποίηση προληπτικών ή όχι εξετάσεων			
Πληθυσμός που έκανε το εμβόλιο κατά της γρίπης κατά το έτος διεξαγωγής της έρευνας	μ.δ.	29,0	24,2
Πληθυσμός που ΔΕΝ έκανε ποτέ το εμβόλιο κατά της γρίπης	μ.δ.	58,9	64,3
Γυναικείος πληθυσμός που έκανε μαστογραφία εντός των τελευταίων 12 μηνών	μ.δ.	28,2	31,2
Γυναικείος πληθυσμός που ΔΕΝ έκανε ποτέ μαστογραφία	μ.δ.	38,4	33,1
Γυναικείος πληθυσμός που έκανε κυτταρολογικό έλεγχο κατά Παπανικολάου εντός των τελευταίων 12 μηνών	μ.δ.	39,3	41,3
Γυναικείος πληθυσμός που ΔΕΝ έκανε ποτέ κυτταρολογικό έλεγχο κατά Παπανικολάου	μ.δ.	21,3	16,7
Αντρικός πληθυσμός που έχει υποβληθεί σε κλινική ή άλλη εξέταση για τον προστάτη	μ.δ.	32,3	41,3
Κατανάλωση φαρμάκων			
Πληθυσμός που έλαβε φάρμακα ΜΕ γραπτή συνταγή ιατρού τις τελευταίες δύο εβδομάδες	48,8	47,4	43,5
Πληθυσμός που έλαβε φάρμακα ΧΩΡΙΣ γραπτή συνταγή ιατρού τις τελευταίες δύο εβδομάδες	24,6	27,5	20,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020. μδ=μη διαθέσιμα στοιχεία.

ψης, επισκέψεων σε ιατρούς και λοιπούς επαγγελματίες υγείας, την κατανάλωση φαρμάκων και την πραγματοποίηση προληπτικών ή όχι εξετάσεων από τον πληθυσμό (Πίνακας 4.3.2). Κατά τη διάρκεια των 12 τελευταίων μηνών πριν τη διενέργεια της έρευνας, το ποσοστό του πληθυσμού 15 ετών και άνω που είτε έκανε εισαγωγή σε δημόσιο ή ιδιωτικό θεραπευτήριο στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό για μία ή περισσότερες νύχτες είτε εισήλθε για ημερήσια νοσηλεία ανήλθε σε 8,4% και 10,5%, αντίστοιχα. Σε σύγκριση με τα στοιχεία της έρευνας του 2014, και στις δύο περιπτώσεις παρατηρήθηκε μείωση 13,4% και 25,5%, αντίστοιχα.

Αναφορικά με την εξωνοσοκομειακή περίθαλψη, 50% του πληθυσμού 15 ετών και άνω επισκέφτηκε οδοντίατρο, 57,9% γενικό ιατρό ή παθολόγο και 46,8% ιατρό άλλης ειδικότητας ή χειρουργό κατά τους 12 τελευταίους μήνες πριν τη διενέργεια της έρευνας του 2019.

Τις δύο τελευταίες εβδομάδες πριν τη διενέργεια της έρευνας, ποσοστό 43,5% και 20,2% του πληθυσμού 15 ετών και άνω κατανάλωσε φάρμακα είτε με είτε χωρίς γραπτή συνταγή ιατρού, αντίστοιχα. Σε σύγκριση με τις έρευνες του 2014 και 2009, καταγράφεται μείωση 8,2% και 2,9%, αντίστοιχα, για τα άτομα που έλαβαν φάρμακα ύστερα από γραπτή σύσταση

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.9
Κατανάλωση φαρμάκων του πληθυσμού 15 ετών και άνω (%) ανά ηλικιακή ομάδα, 2014, 2019

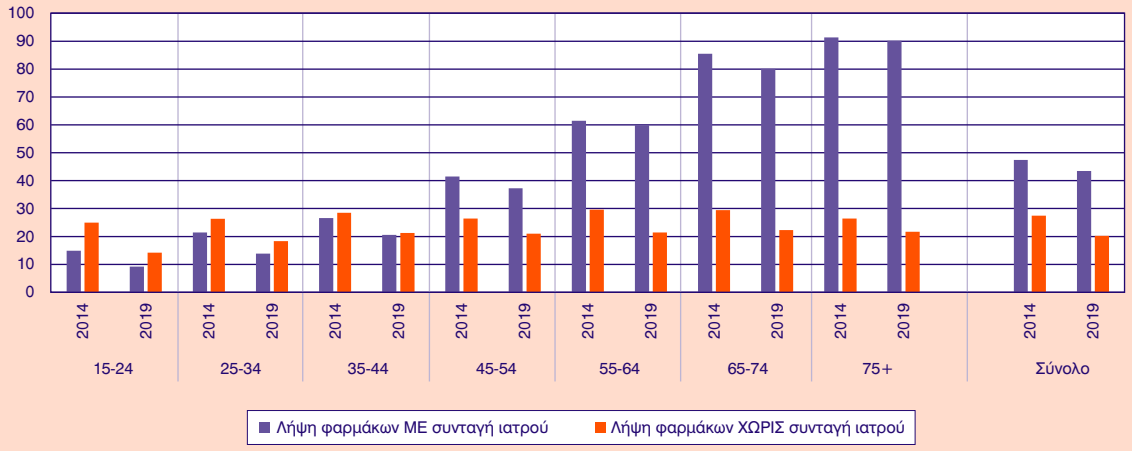

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

ιατρού, μείωση 26,5% και αύξηση 11,8%, αντίστοιχα, για τα άτομα που έλαβαν φάρμακα χωρίς συνταγή ιατρού.

Στο Διάγραμμα 4.3.9 απεικονίζεται η ποσοστιαία κατανομή του πληθυσμού 15 ετών και άνω που λαμβάνει φάρμακα ανά ηλικιακή ομάδα. Τα άτομα ηλικίας 15-44 ετών φαίνεται να καταναλώνουν περισσότερα φάρμακα χωρίς συνταγή ιατρού, κυρίως φυτικά σκευάσματα, βιταμίνες ή συμπληρώματα διατροφής. Αντίθετα, τα άτομα 45 ετών και άνω καταναλώνουν με μεγαλύτερη συχνότητα φάρμακα ύστερα από γραπτή σύσταση ιατρού. Η συχνότητα είναι ιδιαίτερα υψηλή (άνω του 80%) για τα άτομα 65 ετών και άνω.

Από την έρευνα υγείας μπορούμε να αντλήσουμε πληροφόρηση για τη συχνότητα του εμβολιασμού κατά της γρίπης, την πραγματοποίηση προληπτικών εξετάσεων όπως η μαστογραφία, ο κυτταρολογικός έλεγχος κατά Παπανικολάου (τεστ ΠΑΠ) και έλεγχος του προστάτη (Πίνακας 4.3.2). Κατά το έτος διεξαγωγής της έρευνας 2019, ποσοστό 24,2% του πληθυσμού 15 ετών και άνω εμβολιάστηκε κατά του ιού της γρίπης. Το ποσοστό αυτό παρουσιάζει μείωση 16,6% συγκριτικά με το αντίστοιχο διάστημα της έρευνας του 2014.

Ο αριθμός των γυναικών που έκαναν μαστογραφία (31,2%) εντός των τελευταίων 12 μηνών πριν τη διενέργεια της έρευνας του 2019 παρουσιάζει αύξηση 10,6% συγκριτικά με το 2014, ενώ ο αριθμός των γυναικών που δεν έκανε ποτέ μαστογραφία μειώθηκε κατά 13,8%. Αντίστοιχα, ο αριθμός των γυναικών που έκανε τεστ ΠΑΠ (41,3%) εντός των 12 τελευταίων μηνών πριν τη διενέργεια της έρευνας 2019 αυξήθηκε κατά 5% συγκριτικά με το 2014, ενώ ο αριθμός των γυναικών που δεν έκανε ποτέ το τεστ μειώθηκε κατά 21,5%. Αύξηση παρουσιάζει και ο αριθμός των αντρών που υποβλήθηκε σε κλινική ή άλλη εξέταση για τον προστάτη (μέτρηση PSA στο αίμα, βιοψία, υπέρηχο) (41,3%) συγκριτικά με την έρευνα του 2014.

4.3.7. Κοινωνική στήριξη και βοήθεια

Από την έρευνα μπορούμε να αντλήσουμε πληροφόρηση σχετικά με θέματα που άπτονται της κοινωνικής στήριξης και αλληλεγγύης. Ποσοστό 48,6% του πληθυσμού 15 ετών και άνω αναφέρει ότι έχει 1 έως 2 άτομα να απευθυνθεί, στην περίπτωση που αντιμετωπίσει σοβαρά προβλήματα υγείας και να ζητήσει συμβουλή ή οικονομική βοήθεια (Διάγραμμα 4.3.10). Ποσοστό 2,6% του πληθυσμού αναφέρει ότι δεν έχει κανέναν να απευθυνθεί. Το ποσοστό αυτό μειώθηκε κατά 44,6% συγκριτικά με το 2014.

4.3.8. Συμπερασματικές διαπιστώσεις

Στην Έρευνα Υγείας του 2019, περίπου 4 στα 5 άτομα ηλικίας 15 ετών και άνω δήλωσαν ότι έχουν πολύ καλή ή καλή υγεία. Συγκριτικά με τις Έρευνες Υγείας του 2014 και 2009, μεγαλύτερο ποσοστό πληθυσμού αυτοεκτιμά την υγεία του ως πολύ καλή ή καλή, μικρότερο ποσοστό πληθυσμού αναφέρει ότι πάσχει από χρόνιες παθήσεις ή χρόνια νοσήματα ή ότι έχει περιορίσει τις δραστηριότητές του λόγω προβλημά-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.10
Αντίληψη του πληθυσμού 15 ετών και άνω (%) για τη λήψη στήριξης και βοήθειας, 2014, 2019

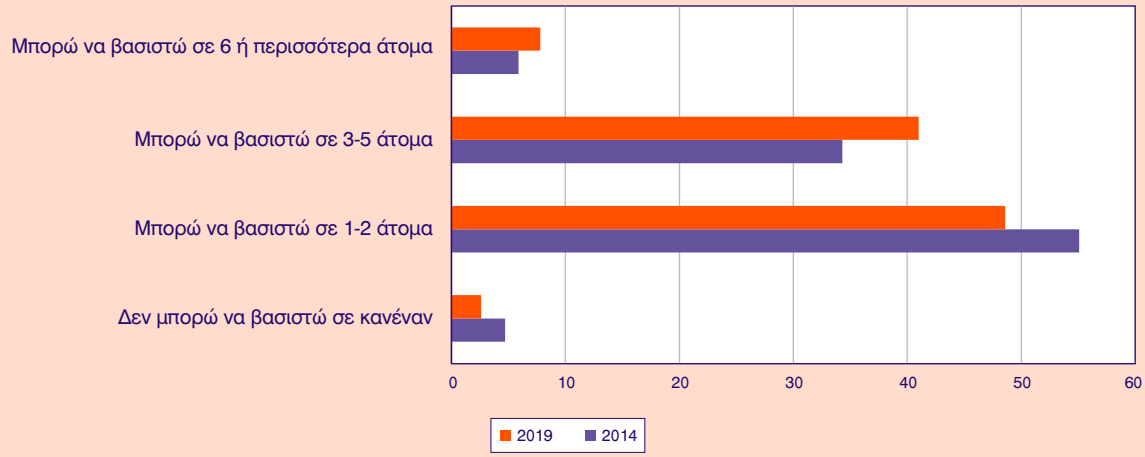

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

των υγείας, ενώ η συχνότητα εμφάνισης του αυτοκτονικού ιδεασμού στους ερωτηθέντες περιορίστηκε σημαντικά.

Η αρνητική αντίληψη για την κατάσταση της υγείας αυξάνεται με την ηλικία του πληθυσμού. Όσο μεγαλώνουν τα άτομα, τόσο χαμηλότερη είναι η αντίληψη για πολύ καλή ή καλή υγεία, μια τάση που παρατηρείται τόσο στις γυναίκες όσο και στους άνδρες. Ο πληθυσμός ηλικίας 65 ετών και άνω καταγράφει μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης χρόνιων παθήσεων, ψυχικών νόσων και περιορισμού των δραστηριοτήτων τους συγκριτικά με τις νεότερες ηλικιακές ομάδες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, τα άτομα αυτά να καταναλώνουν περισσότερα φάρμακα ύστερα από σύσταση ιατρού, σε αντίθεση με τις νεότερες ηλικίες που καταναλώνουν φαρμακευτικά σκευάσματα χωρίς συνταγή ιατρού. Οι νεότερες ηλικιακές ομάδες κάνουν χρήση καπνού και αλκοόλ περιστασιακά αλλά συχνότερα συγκριτικά με τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας.

Τα ευρήματα της έρευνας υγείας καταδεικνύουν διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο φύλων. Οι άντρες φαίνεται να αυτοαξιολογούν την υγεία τους με υψηλότερο βαθμό συγκριτικά με τις γυναίκες. Παρ' όλα αυτά μεγαλύτερο ποσοστό των αντρών καταναλώνει αλκοολούχα ποτά, κάνει χρήση καπνού και συναφών προϊόντων και, ενώ ασκείται πιο συστηματικά από τις γυναίκες, μεγαλύτερο ποσοστό αυτών είναι υπέρβαροι ή παχύσαρκοι. Μεγαλύτερο ποσοστό και των δύο φύλων κάνουν προληπτικούς ελέγχους συγκριτικά με το 2014. Οι γυναίκες όμως εμφανίζουν με μεγαλύτερη συχνότητα χρόνια νοσήματα ή παθήσεις.

Είναι πιθανό, όμως, η Έρευνα Υγείας να υποεκτιμά σε κάποιο βαθμό το ποσοστό του πληθυσμού που αντιμετωπίζει περιορισμούς στις δραστηριότητές του ή πάσχει από χρόνια νοσήματα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι όλα τα δεδομένα που παρουσιάζονται στο άρθρο προέρχονται από πληροφορίες που δίνουν τα ίδια τα άτομα και επομένως επηρεάζονται σε κάποιο βαθμό από την υποκειμενική αντίληψη των ερωτηθέντων, καθώς και από το κοινωνικό και πολιτιστικό υπόβαθρό τους. Επιπρόσθετα, η Έρευνα Υγείας δεν καλύπτει τα άτομα που ζουν σε ιδρύματα υγειονομικής περίθαλψης και κοινωνικής πρόνοιας, τα οποία είναι πιθανό να αντιμετωπίζουν περισσότερους περιορισμούς από ό,τι τα άτομα που ζουν στα ιδιωτικά νοικοκυριά.

4.4. Αγροτικό εισόδημα: ΄Εννοιες και εξελίξεις

Ιωάννα Ρεζίτη

4.4.1. Εισαγωγή

Το άρθρο 39 της Συνθήκης της Ρώμης, η διατύπωση της οποίας μεταφέρθηκε στη Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης[1], αναφέρει ότι ένας από τους στόχους της ΚΓΠ (Κοινή Γεωργική Πολιτική) είναι: να εξασφαλίζει κατ' αυτό τον τρόπο ένα δίκαιο βιοτικό επίπεδο στον γεωργικό πληθυσμό, ιδίως με την αύξηση του ατομικού εισοδήματος των εργαζομένων στη γεωργία. Αυτός ο αρχικός στόχος αναδιατυπώθηκε στην Ατζέντα 2000 από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ως εξής: Διασφάλιση ενός δίκαιου εισοδήματος για τους αγρότες. Η μεταρρύθμιση του 2013 εστίασε επίσης στο γεωργικό εισόδημα, στο πλαίσιο του στόχου για τη βιώσιμη παραγωγή τροφίμων, συμβάλλοντας κατ' αυτό τον τρόπο στη διασφάλιση δίκαιου βιοτικού επιπέδου για τους γεωργούς[2]. Η μελλοντική ΚΓΠ (2021-2027) έχει επικεντρωθεί σε εννέα γενικούς στόχους μεταξύ των οποίων είναι και η στήριξη βιώσιμου γεωργικού εισοδήματος (European Commission, 2018).

4.4.2. Στατιστικό πλαίσιο για το εισόδημα στον αγροτικό τομέα

Η αποτίμηση του εισοδήματος των γεωργών αποτελεί βασικό στοιχείο της γεωργικής πολιτικής της ΕΕ, με στόχο τη διασφάλιση ενός δίκαιου βιοτικού επιπέδου για την αγροτική κοινότητα, βοηθώντας με αυτόν τον τρόπο τους αγρότες να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους που ενέχει η επιχείρησή τους. Για τη μέτρηση του εισοδήματος η Επιτροπή βασίζεται σε δύο κύρια στατιστικά εργαλεία (στατιστικές πηγές): πρώτον, τους Οικονομικούς Λογαριασμούς της Γεωργίας (ΟΛΓ), ένα βασικό εργαλείο για την ανάλυση της μακροοικονομικής κατάστασης του γεωργικού τομέα μιας χώρας αλλά και σύγκρισης μεταξύ των χωρών και, δεύτερον, το Δίκτυο Γεωργικής Λογιστικής Πληροφόρησης (ΔΙΓΕΛΠ ή FADN), ένα μικροοικονομικό εργαλείο στόχος του οποίου είναι να αξιολογεί τα εισοδήματα και τις επιχειρηματικές δραστηριότητες των εμπορικών γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

Στους ΟΛΓ έχουμε ορίσει τα παρακάτω μεγέθη ως εξής: Από την παραγωγή, μείον την ενδιάμεση κατανάλωση, μείον την κατανάλωση παγίου κεφαλαίου προκύπτει η Καθαρή Προστιθέμενη Αξία (ΚΠΑ). Από την ΚΠΑ, μείον την αποζημίωση εργατών, μείον άλλους φόρους στην παραγωγή, συν άλλες επιδοτήσεις στην παραγωγή, μείον τους τόκους που πληρώθηκαν, μείον το ενοίκιο που καταβλήθηκε, προκύπτει το Καθαρό Επιχειρηματικό Εισόδημα.

Με βάση αυτά τα μεγέθη, προκύπτουν τρεις δείκτες:

Δείκτης Α: Δείκτης του πραγματικού εισοδήματος των συντελεστών στη γεωργία ανά ετήσια μονάδα εργασίας (ΕΜΕ). Αυτός υπολογίζεται λαμβάνοντας την ΚΠΑ σε βασικές τιμές που εμφανίζονται στον λογαριασμό παραγωγής και την προσαρμόζουμε προσθέτοντας «άλλες επιδοτήσεις στην παραγωγή» (που περιέχουν τις άμεσες ενισχύσεις), αφαιρώντας «άλλους φόρους επί της παραγωγής», και διαιρώντας με την εισροή εργασίας, και εκφράζεται αποπληθωρισμένος και σε μορφή δείκτη. Η ΚΠΑ σε αυτή τη μορφή αναφέρεται ως το κόστος των συντελεστών. Μετράει την αμοιβή όλων των συντελεστών παραγωγής (γη, εργασία, κεφάλαιο) που χρησιμοποιούνται.

Δείκτης Β: Δείκτης πραγματικού καθαρού γεωργικού επιχειρηματικού εισοδήματος ανά μη αμειβόμενη ετήσια μονάδα εργασίας. Αυτός είναι κατάλληλος για χώρες όπου η γεωργία είναι οργανωμένη σχεδόν εξ ολοκλήρου σε μη εταιρικές εκμεταλλεύσεις (οικογενειακές εκμεταλλεύσεις). Μετράει την αποζημίωση για την αμειβόμενη οικογενειακή εργασία, ίδια γη και ίδιο κεφάλαιο.

Δείκτης Γ: Καθαρό επιχειρηματικό εισόδημα της γεωργίας. Αυτό δίνεται σε απόλυτους όρους, αλλά μπορεί επίσης να εκφραστεί και σε μορφή δείκτη. Σημαντικό είναι ότι δεν υπολογίζεται ανά μονάδα μη αμειβόμενης εργασίας και έτσι είναι κατάλληλο για χρήσεις που περιλαμβάνουν χώρες όπου η παραγωγή από εταιρικές εκμεταλλεύσεις αποτελεί σημαντικό μέρος του συνόλου.

Είναι σαφές ότι η προσέγγιση που ακολουθείται σε καθέναν από τους δείκτες είναι ουσιαστικά μία προ-

1. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C326/26.10.2012.

2. Βλέπε προοίμιο του Κανονισμού (ΕΕ) αριθμ.1308/17.12.2013.

σπάθεια για να μετρήσουμε τις ανταμοιβές των συντελεστών παραγωγής. Ο δείκτης Α απέχει πολύ από τα προσωπικά εισοδήματα της γεωργικής κοινότητας (εκτός αν δεν υπάρχει δανεισμός, ενοικίαση γης, δεν προσλαμβάνεται εργασία και δεν υπάρχει καμία άλλη πηγή εισοδήματος για το νοικοκυριό). Ενώ το επιχειρηματικό εισόδημα συμπίπτει γενικά με αυτό που μπορεί να θεωρηθεί κέρδος, σχετίζεται μόνο με αυτό που προέρχεται από γεωργική δραστηριότητα και αποκλείει αυτό που μπορεί να προέρχεται από άλλες δραστηριότητες που συνεχίζονται εντός της αγροτικής επιχείρησης (OECD, 2015).

Οι παραπάνω συγκεντρωτικοί δείκτες δεν μπορούν εξ ορισμού να περιγράψουν εξελίξεις σε υποομάδες (οικονομικό μέγεθος και εξειδικεύσεις εκμεταλλεύσεων). Τέτοια ανάλυση πρέπει να πραγματοποιηθεί με τη χρήση των δεδομένων σε επίπεδο εκμεταλλεύσεων από το ΔΙΓΕΛΠ (FADN).

Σε μικροοικονομικό επίπεδο, οι δύο κύριες πηγές πληροφοριών για τα αγροτικά εισοδήματα είναι οι γεωργικές λογιστικές έρευνες και οι έρευνες για τον προϋπολογισμό των αγροτικών νοικοκυριών. Το παρόν άρθρο θα περιγράψει την προσέγγιση της έννοιας γεωργικό εισόδημα εκμεταλλεύσεων με βάση το ΔΙΓΕΛΠ.

Σε επίπεδο ΕΕ, οι έρευνες για τους γεωργικούς λογαριασμούς όλων των κρατών-μελών συγκεντρώνονται υπό τον συντονισμό της Γενικής Διεύθυνσης Γεωργίας και Αγροτικής Ανάπτυξης (DG AGRI) ως δίκτυο δεδομένων λογιστικής εκμετάλλευσης (FADN). Αυτό ιδρύθηκε το 1965, με συγκεκριμένο στόχο τη λήψη δεδομένων που επιτρέπουν τις εισοδηματικές αλλαγές στις διάφορες κατηγορίες γεωργικών εκμεταλλεύσεων που πρέπει να παρακολουθούνται σωστά.

Η αιτιολόγηση του FADN βασίστηκε στην πολιτική, ότι «... η ανάπτυξη της κοινής γεωργικής πολιτικής απαιτεί να υπάρχει διαθέσιμη αντικειμενική και συναφής πληροφορία σχετικά με τα εισοδήματα στις διάφορες κατηγορίες γεωργικών εκμεταλλεύσεων και στην επιχειρησιακή λειτουργία των εκμεταλλεύσεων που εμπίπτουν σε κατηγορίες που απαιτούν ιδιαίτερη προσοχή στο Κοινοτικό επίπεδο» (Κανονισμός ΕΟΚ 79/65). Επομένως, το FADN δεν είναι μία έρευνα, αλλά είναι μια συγχώνευση εθνικών ερευνών που διενεργούνται από τα κράτη-μέλη.

Σε επίπεδο ΕΕ, το ΔΙΓΕΛΠ συλλέγει δεδομένα για τις γεωργικές δραστηριότητες και παρέχει δύο κύριες μετρήσεις του εισοδήματος: μέτρηση της ΚΠΑ της γεωργικής εκμετάλλευσης εκφρασμένη ανά τύπο εκμετάλλευσης ή ανά ΕΜΕ (δηλ. της συνολικής αξίας της παραγωγής μείον την ενδιάμεση κατανάλωση και απόσβεση συν τις επιδοτήσεις και τους φόρους) και το Καθαρό Γεωργικό Εισόδημα (ΚΓΕ) ή το Οικογενειακό Γεωργικό Εισόδημα (ΟΓΕ) (δηλ. η ΚΠΑ της εκμετάλλευσης μείον τους μισθούς, τα ενοίκια και τους καταβληθέντες τόκους).

Το ΟΓΕ εκφράζεται συχνά ανά ΕΜΕ μη αμειβόμενης (οικογενειακής) εργασίας, συμπεριλαμβανομένων των αγροτών, προκειμένου να αντικατοπτρίζει τα διάφορα ποσά της οικογενειακής εργασίας που χρησιμοποιείται. Είναι ένα πολύ χρήσιμο μέτρο γιατί, πρώτον, αντιπροσωπεύει τι θα ήταν γενικά αποδεκτό ως εισόδημα που προέρχεται από τη γεωργία και, δεύτερον, εξαιρουμένου του μισθωμένου εργατικού δυναμικού, καλύπτει μόνο τα άτομα τα οποία αφορά η ΚΓΠ, πρακτική που στοχεύει κυρίως σε αγρότες και στις οικογένειές τους.

Το ΟΓΕ είναι θεωρητικά κοντά στο επιχειρηματικό εισόδημα των ΟΛΓ και, όταν εκφράζεται ανά μονάδα οικογενειακής εργασίας, είναι κοντά στον δείκτη Β.

Παρακάτω θα συγκρίνουμε τους δείκτες εισοδήματος από τις δύο διαφορετικές πηγές δεδομένων για την Ελλάδα και αυτό θα γίνει μεταξύ των δεικτών εισοδήματος[3] που αναφέραμε:

- FADN: ΚΠΑ/ΕΜΕ συγκρίνεται με τον Δείκτη Α (ΟΛΓ)
- FADN: Οικογενειακό Γεωργικό Εισόδημα (ΟΓΕ) μη αμειβόμενης εργασίας συγκρίνεται με τον Δείκτη Β (ΟΛΓ).

Από τις συγκρίσεις των Διαγραμμάτων 4.4.1 και 4.4.2 παρατηρούμε ότι οι δύο σειρές ακολουθούν την ίδια τάση το διάστημα 2009-2013, πραγματοποιώντας και οι δύο μεγάλες μειώσεις λόγω της οικονομικής κρίσης. Στο Διάγραμμα 4.4.1, η ΚΠΑ/ΕΜΕ και ο δείκτης Α μειώθηκαν 10% και 13%, αντίστοιχα, και στο Διάγραμμα 4.4.2 το ΟΓΕ και ο δείκτης Β μειώθηκαν 9% και 15%, αντίστοιχα. Μετά το 2014 οι σειρές παρουσιάζουν αντίθετες τάσεις. Μετά το 2014 οι δείκτες Α και Β αυξήθηκαν κατά 8% και 9%, αντίστοιχα, ενώ αντίθετα η ΚΠΑ/ΕΜΕ και το ΟΓΕ μειώθηκαν κατά 4% και 3%, αντίστοιχα. Τη δεκαετία 2009-2018 οι δείκτες Α και Β αυξήθηκαν κατά 14% και 16% αντίστοιχα, ενώ η ΚΠΑ/ΕΜΕ και το ΟΓΕ μειώθηκαν κατά 7%. Συμπερασματικά οι δύο στατιστικές πηγές που μετρούν το γεωργικό εισόδημα δίνουν διαφορετικά αποτελέσματα όσον αφορά τις ετήσιες μεταβολές. Ωστόσο είναι σύνηθες στις εμπειρικές εφαρμογές που αναφέρονται

3. Στους ΟΛΓ οι δείκτες εισοδήματος εκφράζονται σε πραγματικούς όρους, ενώ στο ΔΙΓΕΛΠ σε ονομαστικούς όρους. Για λόγους σύγκρισης έχουμε μετατρέψει τα στοιχεία του ΔΙΓΕΛΠ σε πραγματικούς όρους χρησιμοποιώντας τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.4.1
Σύγκριση της ΚΠΑ/ΕΜΕ έναντι του Δείκτη Α (2010=100)

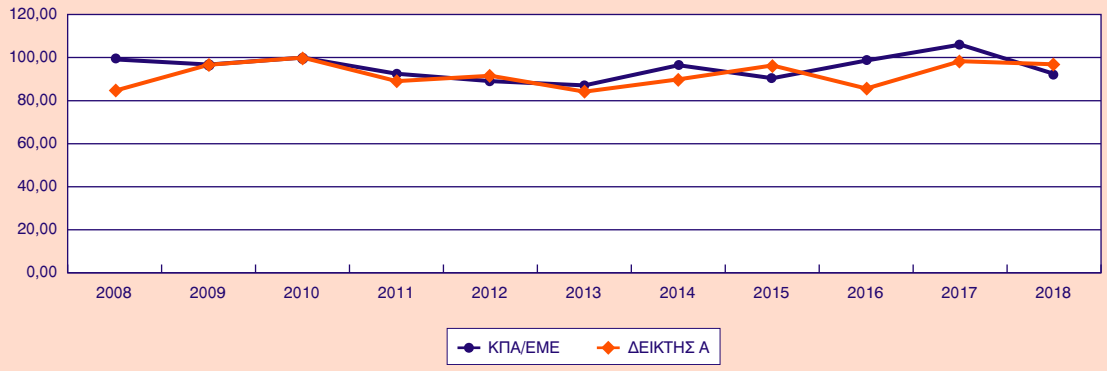

Πηγή: Eurostat και FADN.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.4.2
Σύγκριση του ΟΓΕ έναντι του Δείκτη Β (2010=100)

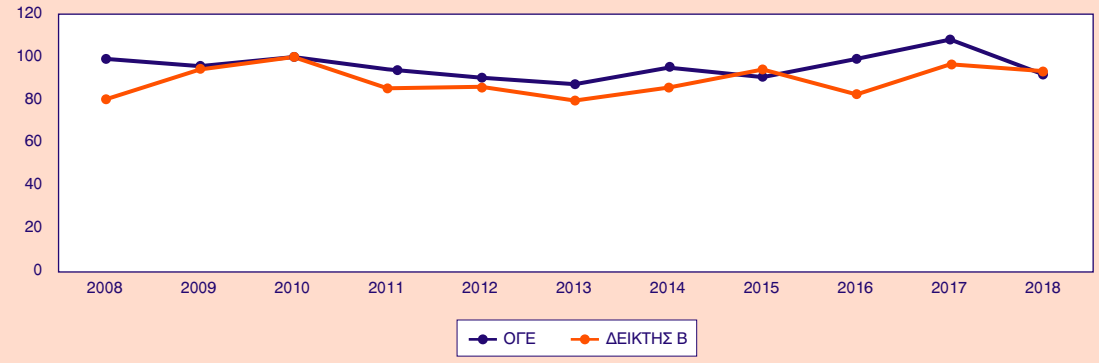

Πηγή: Eurostat και FADN.

στο σύνολο του αγροτικού τομέα μιας χώρας να χρησιμοποιούν τους δείκτες από τους ΟΛΓ, ενώ, όπως θα παρουσιάσουμε παρακάτω, σε επίπεδο εκμετάλλευσης και οικονομικού μεγέθους χρησιμοποιούν το FADN. Το ΟΓΕ είναι η προτιμώμενη έννοια εισοδήματος, επειδή αντιστοιχεί περισσότερο στην έννοια του κέρδους από τη γεωργία που είναι διαθέσιμη για τη στήριξη του βιοτικού επιπέδου των αγροτών (OECD, 2015).

4.4.3. Μέγεθος γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Κατά την εξέταση του οικονομικού μεγέθους των εκμεταλλεύσεων, είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι το πεδίο παρατηρήσεων του ΔΙΓΕΛΠ δεν καλύπτει εκμεταλλεύσεις κάτω των 2.000 ευρώ τυπικής απόδοσης. Έχοντας αυτό κατά νου, είναι ωστόσο σαφές ότι υπάρχει μια ισχυρή σχέση μεταξύ του μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και του επιπέδου του εισοδήματος που δημιουργείται (OECD, 2015). Αυτό είναι εμφανές στα Διαγράμματα 4.4.3 και 4.4.4 που δείχνουν ότι τόσο η ΚΠΑ/ΕΜΕ όσο και το ΟΓΕ αυξάνονται αντίστοιχα με το μέγεθος, με τις μεγάλες εκμεταλλεύσεις (100.000€≤500.000€) να έχουν το μεγαλύτερο επίπεδο εισοδήματος. Επίσης οι μεγάλες εκμεταλλεύσεις, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω, παρουσιάζουν μεγαλύτερη μεταβλητότητα εισοδήματος γιατί εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη μισθωμένη εργασία.

Κατά την περίοδο 2009-2018, και οι δύο δείκτες παρουσίασαν μειώσεις σε όλες τις κατηγορίες των εκμεταλλεύσεων εκτός των πολύ μικρών εκμεταλλεύσεων (2.000€≤8.000€) όπου παρατηρήθηκε αύξηση της ΚΠΑ/ΕΜΕ και του ΟΓΕ κατά 11% και 5%, αντίστοιχα. Μεγαλύτερη μείωση (38%) παρουσιάζεται στο ΟΓΕ των

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.4.3
Εξέλιξη της ΚΠΑ/ΕΜΕ ανά τάξεις μεγέθους, 2008-2018

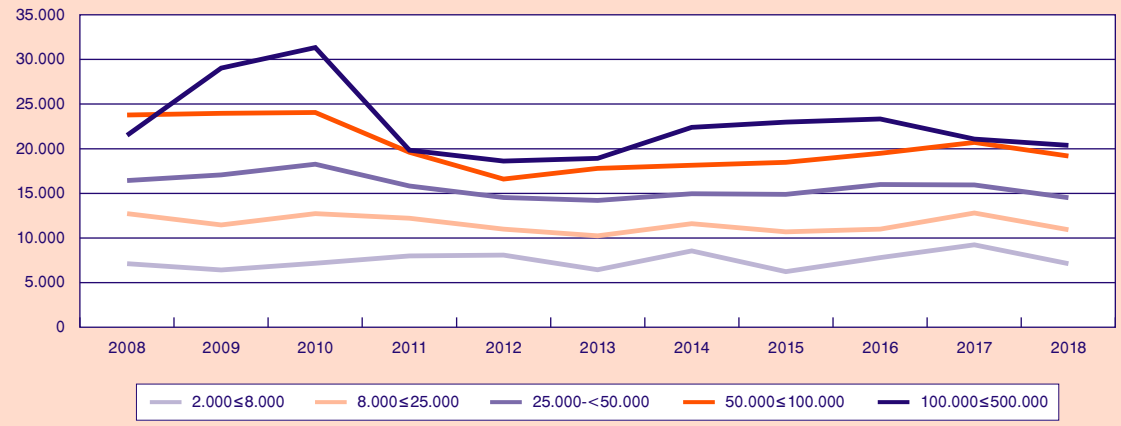

Πηγή: FADN.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.4.4
Εξέλιξη του ΟΓΕ ανά τάξεις οικονομικού μεγέθους, 2008-2018

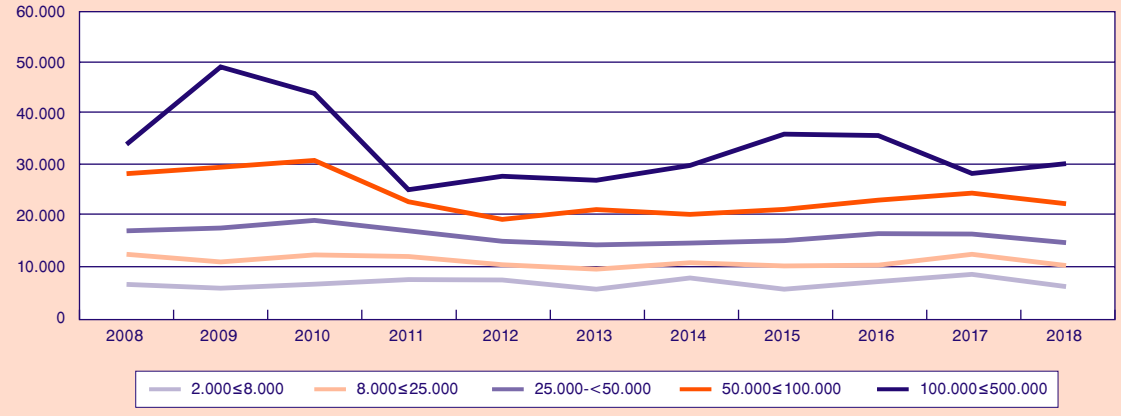

Πηγή: FADN.

μεγάλων εκμεταλλεύσεων (100.000€≤500.000€) και αντίστοιχα (30%) μείωση στην ΚΠΑ/ΕΜΕ. Την περίοδο 2009-2013 όλες οι εκμεταλλεύσεις δείχνουν μειώσεις και στους δύο δείκτες εισοδήματος, με μεγαλύτερη αυτή των μεγάλων εκμεταλλεύσεων. Από το 2014 και μετά παρατηρήθηκε μείωση του ΟΓΕ στις πολύ μικρές και μεσαίες/μικρές κατά 21% και 5% αντίστοιχα, ενώ οι μεσαίες/μεγάλες αύξησαν το ΟΓΕ κατά 10%.

4.4.4. Είδος γεωργικών εκμεταλλεύσεων

Τα Διαγράμματα 4.4.5 και 4.4.6 δείχνουν την ΚΠΑ/ΕΜΕ και το ΟΓΕ αντίστοιχα ανά είδος καλλιέργειας χρησιμοποιώντας την ταξινόμηση της FADN (T8)[4]. Με βάση και τους δύο δείκτες εισοδήματος τα ζώα βοσκής έχουν το υψηλότερο εισόδημα με μέσο όρο 15.000€ και οι μόνιμες καλλιέργειες το χαμηλότερο

4. Η ταξινόμηση του Ευρωπαϊκού Κανονισμού 1242/2008 περιλαμβάνει οκτώ γενικές κατηγορίες εκμεταλλεύσεων: 1. Μεγάλες καλλιέργειες (σιτηρά, ελαιούχους σπόρους, πρωτεϊνούχες καλλιέργειες, ρύζι, καπνό, βαμβάκι), 2. Κηπευτικά, 3. Αμπελουργία, 4. Άλλες μόνιμες φυτείες (ελαιοκομία, καρποφόρα δένδρα, εσπεριδοειδή), 5. Γάλα, 6. Χορτοφάγα (βοοειδή, προβατοειδή και αιγοειδή), 7. Καρποφάγα (χοίρους και πουλερικά) 8. Μεικτές καλλιέργειες.

με μέσο όρο 10.000€. Κατά την εξεταζόμενη περίοδο και οι δύο δείκτες εισοδήματος παρουσίασαν μεγάλες μειώσεις στις μεικτές εκμεταλλεύσεις και στα ζώα βοσκής (χορτοφάγα) με 19% και 8% στο ΟΓΕ και με 17% και 8% στην ΚΠΑ/ΕΜΕ. Ωστόσο τα κηπευτικά παρουσίασαν τη μεγαλύτερη αύξηση του ΟΓΕ κατά 46% και 18% στην ΚΠΑ/ΕΜΕ. Κατά την περίοδο 2009-2013, μόνο οι μεγάλες και οι μόνιμες καλλιέργειες παρουσίασαν αύξηση και στους δύο δείκτες. Με βάση το ΟΓΕ, μετά το 2014 οι μόνιμες και οι μεικτές καλλιέργειες παρουσίασαν μείωση εισοδήματος κατά 25% και 3%, αντίστοιχα, ενώ όλες οι υπόλοιπες καλλιέργειες είχαν μεγάλη αύξηση εισοδήματος όπως τα κηπευτικά 33%, η αμπελουργία 20% και οι μεγάλες καλλιέργειες 15%.

4.4.5. Μεταβλητότητα αγροτικού εισοδήματος

Τα γεωργικά εισοδήματα είναι ευμετάβλητα λόγω των κυμαινόμενων αποδόσεων και των τιμών εισροών και εκροών. Η μεταβλητότητα της απόδοσης σχετίζεται κυρίως με τον καιρό, τα παράσιτα και τις ασθένειες, ενώ οι τιμές των βασικών προϊόντων καθορίζονται διεθνώς με βάση την παγκόσμια ετήσια παραγωγή, τις αλλαγές στη ζήτηση και τα αποθέματα, καθώς και άλλους παράγοντες της αγοράς, που δεν επηρεάζονται

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.4.5
Εξέλιξη της ΚΠΑ/ΕΜΕ ανά είδος εκμετάλλευσης, 2008-2018

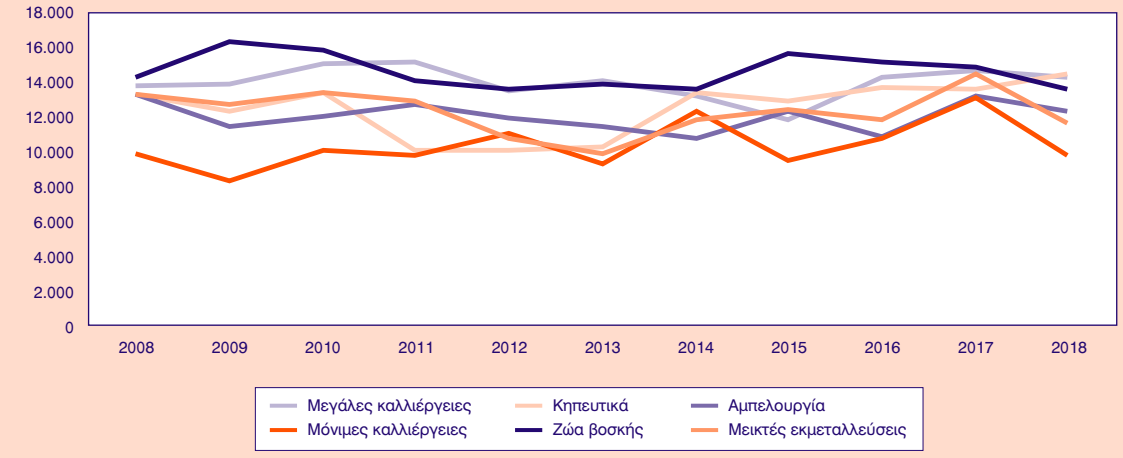

Πηγή: FADN.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.4.6
Εξέλιξη του ΟΓΕ ανά είδος εκμετάλλευσης, 2008-2018

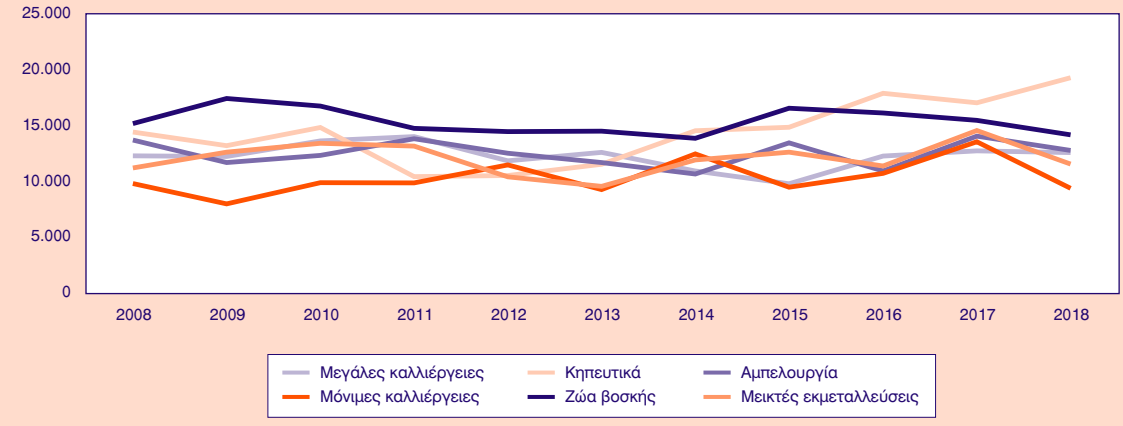

Πηγή: FADN.

σχεδόν καθόλου από τις μεμονωμένες αποφάσεις των αγροτών.

Η μεταβλητότητα του εισοδήματος σε μερικούς τομείς της γεωργίας είναι μεγαλύτερη από ό,τι σε άλλους. Ένας λόγος γι' αυτό μπορεί να είναι η εξάρτηση της εκμετάλλευσης από ορισμένες ειδικές εισροές όπως για παράδειγμα οι σύνθετες ζωοτροφές για τα καρποφάγα και η ενέργεια για τα κηπευτικά. Διακυμάνσεις στις τιμές αυτών των εισροών έχουν ως αποτέλεσμα μεγάλες μεταβολές στο εισόδημα αυτών των τομέων παρά σε άλλους, όπως στα χορτοφάγα και στις αροτραίες εκμεταλλεύσεις. Εκτός από αυτό, διαφορές στην αστάθεια του εισοδήματος μεταξύ των εκμεταλλεύσεων προκαλούνται και από το περιθώριο εισοδήματος. Γενικά οι πιο εξειδικευμένες μεγάλες εκμεταλλεύσεις έχουν μικρότερο περιθώριο από τις παραδοσιακές οικογενειακές. Τέτοιες εκμεταλλεύσεις με μεγάλο ποσοστό εργασίας (κηπευτικά, καρποφάγα) έχουν μεγαλύτερη μεταβλητότητα από τις μικρότερες (Vrolijk et al., 2009).

Για να μετρήσουμε τη μεταβλητότητα του εισοδήματος στις ελληνικές εκμεταλλεύσεις χρησιμοποιούμε τον Συντελεστή Μεταβλητότητας (ΣΜ)[5], όπου όσο μεγαλύτερος είναι ο ΣΜ τόσο μεγαλύτερη είναι η σχετική διακύμανση από έτος σε έτος. Η ανάλυση πραγματοποιείται για τάξεις μεγέθους (Διάγραμμα 4.4.7) και

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.4.7
Συντελεστής μεταβλητότητας ανά τάξεις μεγέθους

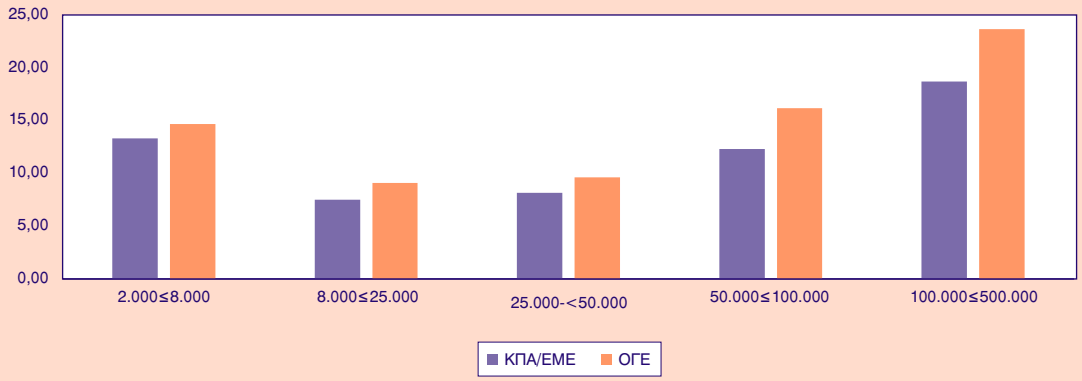

Πηγή: FADN, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.4.8
Συντελεστής μεταβλητότητας ανά είδος εκμετάλλευσης

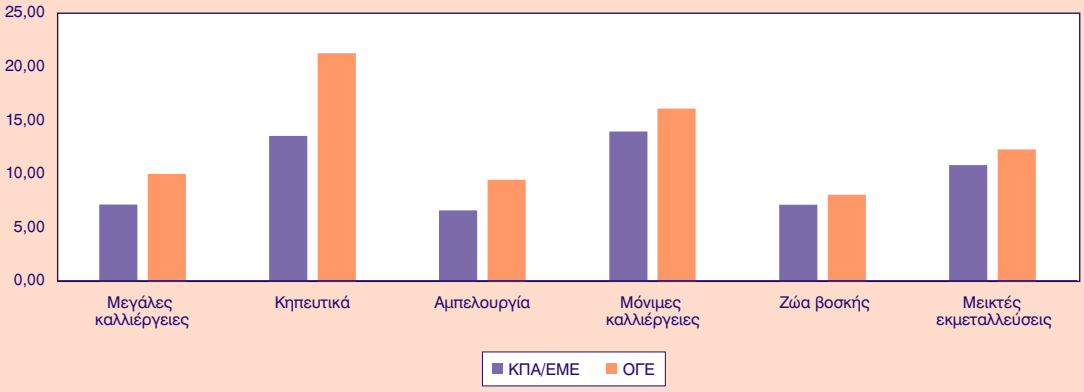

Πηγή: FADN, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

5. Ορίζεται ως τυπική απόκλιση δια του μέσου όρου.

ανά είδος εκμετάλλευσης (Διάγραμμα 4.4.8). Γενικά, δεν παρατηρείται υψηλός βαθμός μεταβλητότητας και στις δύο περιπτώσεις με μέγιστη τιμή ΣΜ: 0,20. Στο Διάγραμμα 4.4.7, μεγαλύτερη μεταβλητότητα εισοδήματος παρατηρείται στις μεγάλες εκμεταλλεύσεις και μικρότερη στις μεσαίες/μικρές, αποτέλεσμα σύμφωνα με τους Vrolijk et al. (2019). Ωστόσο οι κατηγορίες των μεσαίων εκμεταλλεύσεων παρουσιάζουν την ίδια μεταβλητότητα.

Σχετικά με το είδος των καλλιεργειών, μεγάλη μεταβλητότητα εισοδήματος παρατηρείται στα κηπευτικά λόγω εποχικότητας και φθαρτότητας, ενώ οι μεγάλες καλλιέργειες έχουν μικρότερη μεταβλητότητα στη φυτική παραγωγή. Επίσης, τα ζώα βοσκής (χορτοφάγα) έχουν τη μικρότερη αστάθεια εισοδήματος λόγω της στήριξής του από την ΚΓΠ μέσω της συνδεδεμένης ενίσχυσης.

4.4.6. Συμπεράσματα

Οι κυριότερες στατιστικές πηγές που είναι διαθέσιμες για την αποτίμηση των εισοδημάτων του αγροτικού τομέα είναι οι ΟΛΓ (δείκτης Α και Β) και το FADN (ΚΠΑ/ΕΜΕ και ΟΓΕ). Οι ΟΓΛ αποτελούν τη βασική πηγή για την ανάλυση της μακροοικονομικής κατάστασης του αγροτικού τομέα μιας χώρας και τη μεταβολή του εισοδήματος. Το FADN αποτελεί σημαντική πηγή σε μικροοικονομικό επίπεδο, στόχος του οποίου είναι να αξιολογεί τα εισοδήματα και τις οικονομικές δραστηριότητες των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Στην παραπάνω ανάλυση εξετάσαμε την εξέλιξη του γεωργικού εισοδήματος της Ελλάδας κατά την περίοδο 2008-2018 σύμφωνα με τις δύο προσεγγίσεις υπολογισμού του εισοδήματος, (ΚΠΑ/ΕΜΕ και δείκτης Α) και (ΟΓΕ και δείκτης Β), που παρείχαν αντίθετα αποτελέσματα όσον αφορά τις ετήσιες διακυμάνσεις του εισοδήματος. Επομένως, καταλήγουμε ότι, σε επίπεδο χώρας, οι δύο πηγές δεν είναι συγκρίσιμες και προτιμάται η χρήση των ΟΛΓ και ειδικότερα ο δείκτης Α. Ωστόσο διαχρονικά οι δείκτες Α και Β κινούνται με παρόμοιο τρόπο. Η ανάλυση υποστηρίζει ότι υπάρχει δυνατή σχέση μεταξύ του εισοδήματος με βάση το FADN και του οικονομικού μεγέθους των εκμεταλλεύσεων. Οι πολύ μικρές εκμεταλλεύσεις έχουν το χαμηλότερο εισόδημα και αυτό αυξάνεται με το μέγεθος των εκμεταλλεύσεων. Επίσης, το εισόδημα διαφέρει μεταξύ των διαφόρων τύπων εκμεταλλεύσεων, με τα χορτοφάγα να έχουν το υψηλότερο εισόδημα και οι μόνιμες και μεικτές εκμεταλλεύσεις το χαμηλότερο. Η μεταβλητότητα του εισοδήματος είναι υψηλή κυρίως στα κηπευτικά, στις μόνιμες και τις μεικτές εκμεταλλεύσεις. Σταθερό εισόδημα παρατηρείται στα χορτοφάγα λόγω της εξάρτησής τους από την ΚΓΠ μέσω των αμέσων ενισχύσεων. Για τους επιλέξιμους γεωργούς, οι άμεσες πληρωμές[6] συμβάλλουν στη σταθερότητα διασφαλίζοντας μια σταθερή πηγή εισοδήματος, ενώ και άλλα μέτρα της ΚΓΠ ενισχύουν τη σταθεροποίηση του αγροτικού εισοδήματος, όπως τα εργαλεία διαφοροποίησης και διαχείρισης κινδύνων[7].

Βιβλιογραφία

European Commission (2018). Future of the Common Agricultural Policy, Commission's Proposals. <https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_en>

OECD (2015). *Comparison of farmers' income in the EU Member States.* Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.

Vrolijk H.C.J., de Bont C.J.A.M., van der Veen H.B., Wisman J.H. and K.J. Poppe (2009). *Volatility of farm incomes, prices and yields in the European Union.* LEI Wageningen U.R. Report, The Hague.

6. Κανονισμός ΕΕ(1307/2013).

7. Κανονισμός ΕΕ(1305/2013).

ΚΕΠΕ, *Οικονομικές Εξελίξεις*, τεύχος 44, 2021, σσ. 92-107

Αθλητικός τουρισμός: Μια μορφή αειφόρου τουριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα

Νίκος Βαγιονής*

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό επιχειρείται καταρχάς μια σύντομη ανασκόπηση ορισμών και θεωριών του τουριστικού φαινομένου και των τρόπων ένταξής του στα πλαίσια των αναπτυξιακών θεωριών με έμφαση στην αειφορία. Στο δεύτερο μέρος αναδεικνύονται πολλές μορφές αθλητικού τουρισμού ως εναλλακτικές στον μαζικό τουρισμό και ως συμβατές με τις αρχές της αειφόρου ανάπτυξης. Στο τρίτο μέρος γίνεται μια ειδικότερη αναφορά στις παραλλαγές, στο δυναμικό, στη μέχρι τώρα ανάπτυξη και στις δυνατότητες διαφόρων συγκεκριμένων μορφών αθλητικού τουρισμού στην Ελλάδα, ανάλογα με την ένταση υποδομών που απαιτούν. Στόχος μας είναι να καταδείξουμε ότι αυτές προάγουν την αειφορία, τη μειωμένη εποχικότητα, την αποκέντρωση και την ισόρροπη γεωγραφική και δικαιότερη κοινωνική ανάπτυξη και να υπογραμμίσουμε ότι αξίζει να ενισχυθούν.

***Λέξεις-κλειδιά**: Αθλητικός τουρισμός, αειφόρος ανάπτυξη, εναλλακτικός τουρισμός, ποδηλασία, ορειβασία.*

***Ταξινόμηση JEL**: L83, Z32, Z38*

1. Θεωρητικό πλαίσιο τουρισμού και ανάπτυξης

Οι ορισμοί του τουρισμού είναι προσφιλές θέμα επιστημονικών προσεγγίσεων από διαφορετικές μάλιστα οπτικές τόσο των κοινωνικών όσο και των ανθρωπιστικών σπουδών, μια και ο τουρισμός, οι εξελίξεις και η ανάπτυξη που βασίζονται σε αυτόν, αγγίζουν πολλαπλές εκφάνσεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του σύγχρονου ανθρώπου.

Αρχικά θα διερευνήσουμε ορισμένους ορισμούς του τουριστικού φαινομένου ενδεικτικά –γιατί το θέμα του αθλητικού τουρισμού είναι πολύ ειδικότερο–, για να διαπιστώσουμε την πορεία της επιστημονικής σύλληψης και οριοθέτησης του τουρισμού στο πρόσφατο παρελθόν.

Ο τουρισμός υπό διάφορες μορφές συναντιέται από τα αρχαία χρόνια, είτε με τη μορφή του αθλητικού τουρισμού για την παρακολούθηση ή συμμετοχή σε Αγώνες, όπως οι Ολυμπιακοί, αλλά και τα λιγότερο γνωστά Ηραία που διεξάγονταν στην Ολυμπία πριν από τους πρώτους Ολυμπιακούς αγώνες, τα Ίσθμια, τα Νέμεα, τα Πύθια στους Δελφούς κ.ά. Σημαντική κίνηση πολιτιστικού τουρισμού σημειωνόταν για την παρακολούθηση ή συμμετοχή σε θεατρικά ή μουσικά φεστιβάλ, όπως οι τελετές των μικρών και μεγάλων Διονυσίων και των Ληναίων στην Αθήνα, αλλά και στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου, στους Δελφούς, αλλά και σε όλες τις πόλεις που υπήρχαν μεγάλα θέατρα (πάνω από 30 στον ελλαδικό χώρο) με εκδηλώσεις που είχαν υπερτοπική απήχηση. Οι μορφές αυτές είχαν σε ορισμένο βαθμό και τη διάσταση του θρησκευτικού τουρισμού όπως βέβαια και τα λιγότερο –σήμερα– γνωστά Παναθήναια, που ήταν οι αθλητικοί αγώνες στην Αθήνα, εν μέσω ευρύτερων θρησκευτικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων, ενώ παράλληλα υπήρχε και ο αμιγώς θρησκευτικός/προσκυνηματικός τουρισμός σε εκατοντάδες ναούς σε ολόκληρη την ελληνόφωνη αρχαιότητα, με παλαιότερα τα Καβίρεια στη Σαμοθράκη και γνωστότερα τα Ελευσίνια Μυστήρια.

Από τον πλούτο αυτό απέμειναν ελάχιστα μόνο ψήγματα τουρισμού στον Μεσαίωνα των συνεχών πολέμων και του σκοταδισμού. Ο Βαρβαρέσος (Βαρβαρέσος 2000) σημειώνει ότι είχαν απομείνει μόνο οι μορφές τουρισμού επ' αφορμή θρησκευτικών γεγονότων αλλά και ο πρώιμος πανεπιστημιακός τουρισμός. Οι μελέτες για την πρώιμη πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην Ευρώπη (Rait 1969), και τον κόσμο βέβαια, κατα-

* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ). E-mail: nvagionis@kepe.gr

– Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στο άρθρο εκφράζουν τις απόψεις του συγγραφέα και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις θέσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

δεικνύουν ότι οι βασικές επιστημονικές κατευθύνσεις του μεσαιωνικού πανεπιστημίου αφορούσαν αποκλειστικά σχεδόν τους ευγενείς (Pryds 2000) και ήταν, όπως θα αναμενόταν, η Θεολογία, η Νομική και η Ιατρική, όπως σημειώνεται στο μνημειώδες έργο του Άγγλου φιλόσοφου Rashdall (1895).

Ο μοντέρνος τουρισμός για πολλούς ξεκινά το 1845, όταν ιδρύεται το πρώτο γραφείο ταξιδίων από τον Thomas Cook στο Leicester (Williamson 1998). Η εξέλιξη δεν ήταν θεαματική όπως ορισμένοι υποστηρίζουν, μια και χρειάστηκαν 20 χρόνια για να καταφέρει να ιδρύσει το πρακτορείο στην Fleet Street στο Λονδίνο, το 1865, που βέβαια ανέλαβε ο γιος του. Η εταιρεία έφτασε να κυριαρχήσει στον πλανήτη και να ιδρύσει υποκαταστήματα σε 68 χώρες του κόσμου μέχρι την κατάρρευσή της τον Σεπτέμβριο του 2019 (Time 2019).

Για την εξήγηση του φαινομένου του τουρισμού, ο Λαγός (2016) παραθέτει μια σημαντική συλλογή προσεγγίσεων βασισμένη σε ψυχολογικές θεωρίες όπως αυτή των ιεραρχημένων κινήτρων του Maslow (1954), όπου ο τουρισμός κατατάσσεται στην ανώτερη βαθμίδα της «αυτοπραγμάτωσης», αλλά και πολλές άλλες θεωρίες όπως του Plog (Λαγός 2016, σ.148 και Cruz-Milán 2017) όπου μελετάται το ψυχογράφημα του Αμερικανού τουρίστα, ή του Ittlesson για την περιβαλλοντική ερμηνεία της βιωματικής επίσκεψης (Λαγός 2016, σ.151). Επίσης μια ενδιαφέρουσα περιγραφή του τουρισμού γίνεται από τον Ζαχαράτο σε ειδικό τόμο του ΞΕΕ (Ζαχαράτος 2010).

Σύμφωνα με τον ορισμό των Ηνωμένων Εθνών (UN 1993), η ταξινόμηση των διεθνών επισκεπτών βασίζεται αφενός στα κίνητρα των επισκεπτών (όσοι μετακινούνται σε μια χώρα για να ασκήσουν αμειβόμενο επάγγελμα ή βρίσκονται σε τράνζιτ ή είναι πρόσφυγες δεν θεωρούνται τουρίστες), και αφετέρου στη διάρκεια παραμονής, η οποία διακρίνει όσους πραγματοποιούν τουλάχιστον μία διανυκτέρευση στην επισκεπτόμενη χώρα (τουρίστες), από όσους δεν διανυκτερεύουν (ημερήσιοι επισκέπτες).

Στη συνέχεια οφείλουμε να οριοθετήσουμε τον τουρισμό στα –πολυσυζητημένα– πλαίσια της «Οικονομικής Μεγέθυνσης» (Economic Growth), της απογείωσης δηλαδή της οικονομίας από τη βιομηχανική προς την (υπέρ)καταναλωτική κοινωνία και την (υπέρ)κερδοφόρα καπιταλιστική ανάπτυξη σε επίπεδο χώρας (Rostow 1960 και Cornwal 2018), αλλά και της «Ανάπτυξης» (Development), η οποία νοείται ως η αύξηση της απόδοσης μιας οικονομίας συζευγμένη όμως με άνοδο της κοινωνικής ασφάλειας και ευημερίας, που όλο και περισσότερο βασίζεται στο δεύτερο παρά στο πρώτο μέρος του ορισμού σύμφωνα και με τη σημερινή διατύπωση του στόχου του ΟΟΣΑ. *"We work as partners with governments and private actors in developing countries to create a sustainable world where every person has the opportunity to live a healthy and productive life."* (OECD 2021). Υπάρχει ευρεία βιβλιογραφία που εστιάζει στις προϋποθέσεις της «Βιώσιμης Ανάπτυξης», ή ακριβέστερα «Αειφόρου[1] Ανάπτυξης».

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι ο τουρισμός, σαν κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο, ανήκει στον τομέα των υπηρεσιών και όχι της βιομηχανικής παραγωγής, και έχει σημαντική διάσταση και συμβολή στην «Οικονομική Μεγέθυνση», με την έννοια της συμβολής στο εθνικό προϊόν και του ρόλου των παγκόσμιων tour operators και ξενοδοχειακών αλυσίδων. Όμως, τα πολύ πρόσφατα χρόνια, με την ανάπτυξη της «ψηφιακής κοινωνίας» (digital society), εν μέσω οικονομικών κρίσεων αλλά και της συνεχιζόμενης υγειονομικής κρίσης, αυτή που φαίνεται να διατηρείται ως ανθεκτικότερη είναι η μορφή της «Αειφόρου» τουριστικής ανάπτυξης.

Η αειφόρος τουριστική ανάπτυξη είναι η τουριστική ανάπτυξη που είναι σχεδιασμένη ώστε να προωθεί την ισόρροπη περιφερειακή και τοπική οικονομική ανάπτυξη, αλλά και την ευημερία των πολιτών, την κοινωνική ισότητα και δικαιοσύνη, την αύξηση της απασχόλησης, την προάσπιση της τοπικής επιχειρηματικότητας, την ανάπτυξη δεξιοτήτων και την προστασία του περιβάλλοντος κάθε τουριστικής περιοχής. Σε αυτές τις ίδιες αρχές, θεμελιώνεται θεωρητικά και ο «υπεύθυνος τουρισμός» (responsible tourism) από την πλευρά της κατανάλωσης (τουριστών) μαζί με το υψηλό επίπεδο τουριστικής ικανοποίησης (UNWTO 2005).[2] Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού των Ηνωμένων Εθνών προτείνει σήμερα εν μέσω της πανδημίας Covid19 ακριβώς την επιλογή της επαναφοράς του τουρισμού[3] (UNWTO 2021), μέσω των αρχών του «υπεύθυνου τουρισμού».

1. Ο αγγλικός όρος "sustainable" στον οποίο αναφερόμαστε εναλλακτικά και ως «βιώσιμος/η», μεταφράζεται ακριβέστερα, και προτιμάται από τους πιο πολλούς επιστήμονες και συγγραφείς στον χώρο, ως «αειφόρος». Περί «αειφορίας» γενικά υπάρχει πληθώρα βιβλιογραφίας που δεν μπορεί να παρατεθεί εδώ, ενώ ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει σε αυτήν.

2. *"Sustainable tourism should also maintain a high level of tourist satisfaction and ensure a meaningful experience to the tourists, raising their awareness about sustainability issues and promoting sustainable tourism practices amongst them".*

3. *"Tourism must come back and it presents us with a choice: to return to business as usual (or worse, take backwards steps in progress), or to use sustainability as a core driver of our return. Responsible tourism must lead the way to help tourism companies build back better".*

2. Αθλητικός τουρισμός και αειφόρος ανάπτυξη

Ο τουρισμός, όπως είναι ευρέως βιβλιογραφικά διερευνημένο, περιλαμβάνει πολλές μορφές, όπως ο μαζικός τουρισμός, που εστιάζεται κυρίως σε τουρισμό διακοπών, θερινών ή χειμερινών, ανάλογα με την περιοχή, αλλά και σε μια εναλλακτική, ευρεία ομάδα την επονομαζόμενη «θεματικός τουρισμός» (Βαγιονής και Λεοντίδου 2020). Ο θεματικός τουρισμός είναι μια εναλλακτική στρατηγική προσέγγισης της προσφοράς τουριστικού προϊόντος, εξειδικευμένου για ειδικές ομάδες της αγοράς, με δυνατότητες για καλύτερη διείσδυση του μάρκετινγκ αλλά και ποιοτικότερη προσφορά των υπηρεσιών.

Ο θεματικός τουρισμός τώρα, στα πλαίσια μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, μπορεί να περιλαμβάνει διάφορες μορφές δραστηριοτήτων και πρακτικών με στόχο την προσέλκυση του επισκέπτη/τουρίστα με προοπτική την αλληλεπίδρασή του με το φυσικό περιβάλλον και τον ανθρώπινο παράγοντα των περιφερειών, των δήμων και κοινοτήτων υποδοχής, ώστε να προωθήσουν την ανάπτυξη τουρισμού που να ενισχύει οικονομικά και κοινωνικά τους τόπους αυτούς, συμβάλλοντας στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης και την ευημερία των πολιτών, καθώς και προστατεύοντας το περιβάλλον και τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία των τόπων υποδοχής.

Το συστατικό λοιπόν του θεματικού τουρισμού με έμφαση στην αειφόρο ανάπτυξη είναι η δημιουργία ενός ευρέος και συνεχώς διευρυνόμενου πεδίου δράσεων για ανάπτυξη και εμπλουτισμό τουριστικού προϊόντος, που να είναι καλύτερα προσανατολισμένο στο τοπικό ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον, με κύριο σκοπό τη βέλτιστη χρήση των τοπικών περιβαλλοντικών πόρων, τον σεβασμό στην κοινωνικοπολιτισμική αυθεντικότητα των τοπικών κοινωνιών και τη διασφάλιση βιώσιμων, μακροπρόθεσμων οικονομικών δραστηριοτήτων, παρέχοντας κοινωνικοοικονομικά οφέλη τόσο στους παρόχους των τουριστικών υπηρεσιών, όσο στις κοινωνίες υποδοχής αλλά και τους τουρίστες.

Μία ευρύτερη κατηγορία των τέτοιων μορφών είναι ο τουρισμός υπαίθρου, με ηπιότερες εκφάνσεις τον αγροτουρισμό, οικοτουρισμό, του μηδενικού αποτυπώματος (zero carbon), τον ορνιθοσκοπικό (birdwatching), τον φωτογραφικό/φιλμογραφικό, τον οινοτουρισμό/γευσιγνωστικό, και άλλες, πιο δυναμικές, που εντάσσονται στην υποκατηγορία του αθλητικού τουρισμού. Αυτή περιλαμβάνει ένα πλήθος σπορ που ταιριάζουν σε όλα τα είδη υπαίθρου, το βουνό, τον κάμπο, το δάσος, τα ποτάμια, τη θάλασσα, την άσφαλτο, το χωματόδρομο, τα μονοπάτια, τον βράχο και κάθε ακόμα φυσικό χαρακτηριστικό, με εξειδικεύσεις που θα δούμε στο επόμενο τμήμα.

Σύμφωνα με την αντικειμενική πραγματικότητα οι αθλητικές δραστηριότητες οι σχετικές με τον τουρισμό περιλαμβάνουν:

2.1. Την προσέλευση τουριστών/επισκεπτών για ενεργητική συμμετοχή σε αθλητικές εκδηλώσεις μεμονωμένα ή ως ομάδα, αλλά και την παραμονή τους για προετοιμασία σε ένα άθλημα

Η περίπτωση αφορά τόσο μεμονωμένους αθλητές, όσο και ομάδες αθλητών, και τις συνοδούς αποστολές από γιατρούς, τεχνικούς και παράγοντες, δημοσιογράφους, κλπ., που ταξιδεύουν στα πλαίσια προετοιμασίας ή και για να συμμετάσχουν σε αθλητικούς αγώνες. Οι αθλητές, οι ομάδες και οι συνοδοί συχνά παρατείνουν χρονικά τη διαμονή τους στον τόπο διεξαγωγής πριν –συνήθως– τον αθλητικό αγώνα για εγκλιματισμό, ή και μετά.

Κλασικό παράδειγμα είναι η συμμετοχή χιλιάδων διεθνών αθλητών/τουριστών στον «Αυθεντικό Μαραθώνιο» της Αθήνας που προβάλλεται κατεξοχήν από τις αρχές και ως ναυαρχίδα του αθλητικού τουρισμού της χώρας και όχι μόνο[4] (ΣΕΓΑΣ 2021).

Η περίπτωση αφορά, εκτός από τους δεκάδες παγκόσμιας απήχησης Μαραθώνιους στον πλανήτη (Βοστώνης, Λονδίνου, Νέας Υόρκης, Βερολίνου, Τόκυο, κλπ.) πολλά σπορ, όπως διεθνείς διοργανώσεις κλασικού αθλητισμού, αντίστοιχες για ομάδες ποδοσφαίρου ή μπάσκετ, παγκόσμιας απήχησης ποδηλατικούς γύρους όπως το Tour de France, το Giro d' Italia, ή το Vuelta à Espagna, ή τα διεθνή τουρνουά τένις όπως το Roland Garros, όπου, ιδίως όταν υπάρχει εθνικό ενδιαφέρον, υπάρχει ευρεία και θριαμβευτική κάλυψη από τα μίντια (βλέπε Τσιτσιπάς κλπ.).

Ας σημειωθεί ότι η προετοιμασία αλλά και η συμμετοχή εντάσσεται στον τουρισμό, ανεξάρτητα από το αν υπεισέρχεται ή όχι αμοιβή του αθλητή ή της ομάδας, ή αντίστροφα fee συμμετοχής στη διοργάνωση. Η εν-

4. «*Κάθε δεύτερη Κυριακή του Νοεμβρίου, γίνεται στην Αθήνα ένα από τα μεγαλύτερα, εάν όχι το μεγαλύτερο, σε μέγεθος, κύρος, κοινωνική συμμετοχή, κρατική υποστήριξη και μιντιακή αποδοχή αθλητικό, πολιτιστικό και τουριστικό γεγονός της χρονιάς: ο Μαραθώνιος Αθήνας. Ο Αυθεντικός (AMA)*».

δεχόμενη αμοιβή προέρχεται από τη διοργανώτρια αρχή του αγώνα ή σπόνσορες, που δεν ταυτίζονται νομικά με τον τόπο υποδοχής.

2.2. Την παρακολούθηση αθλήματος ως θεατής μίας αθλητικής διοργάνωσης ή υποστηρικτής μιας ομάδας

Από το Πανευρωπαϊκό Πρωτάθλημα Στίβου του 1982 στο νεόκτιστο Ολυμπιακό Στάδιο της Αθήνας με το Χρυσό Μετάλλιο της Άννας Βερούλη στον ακοντισμό, με το σχετικό παραλήρημα των θεατών και των μίντια από τότε και για πολλά χρόνια μετά, την Ολυμπιάδα του 2004 με το Χρυσό Μετάλλιο της Σοφίας Μπεκατώρου στην Ιστιοπλοΐα και το Αργυρό του Νίκου Κακλαμανάκη στην Ιστιοσανίδα, που μένουν αξέχαστα ως σήμερα, και άλλες επόμενες μεγάλες διοργανώσεις, μέχρι το Χρυσό Μετάλλιο της Κατερίνας Στεφανίδη το 2018 στο Επί Κοντώ και το Αργυρό της Νικόλ Κυριακοπούλου, με τα αντίστοιχα μιντιακά εορταστικά πυροτεχνήματα, μέχρι, πολύ πρόσφατα τις νίκες του Στέφανου Τσιτσιπά, είναι ιδιαίτερα σημαντική η συμβολή στο πολιτικό-οικονομικό-κοινωνικό και βέβαια στο τουριστικό γίγνεσθαι, χωρίς να επεκταθούμε σε ομάδες ποδοσφαίρου ή μπάσκετ κλπ.

2.3. Την επίσκεψη σε τοποθεσίες και μέρη που σχετίζονται με την ιστορία, την πολιτιστική κληρονομιά, την κουλτούρα του αθλήματος ή ενός αθλητικού μύθου (sporting legend)

Η τιμή να έχουμε στη χώρα μας την Ολυμπία, τη γενέτειρα των Ολυμπιακών Αγώνων, όπως και πολλά ακόμα αρχαία στάδια, είναι μοναδικός και παγκόσμιος τουριστικός πόρος πρώτου μεγέθους. Στην Ολυμπία το μεν μουσείο των "Ολυμπιακών Αγώνων της Αρχαιότητας" του Υπουργείου Πολιτισμού, χτισμένο το 1880, παρά τα αξιόλογα εκθέματα είναι πολύ μικρό. Το δε μουσείο των "Σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων" του 1972 είναι ακόμα μικρότερο, ξεκίνησε ως ιδιωτική συλλογή και σήμερα ανήκει στην Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων. Πολύ μεγάλη η αντίθεση με το παγκόσμιας ακτινοβολίας Ολυμπιακό Μουσείο στη Λωζάνη, την έδρα της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής. Επίσης, σε παράμερο σημείο του Καλλιμάρμαρου στην Αθήνα υπάρχουν χαραγμένα σε παραμελημένες στήλες και ξεθωριασμένα τα ονόματα των Ελλήνων Ολυμπιονικών (χωρίς να αναφέρεται το άθλημά τους). Θλιβερή αντίθεση με το Μουσείο Αρχαιολογίας και Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου της Πενσυλβάνια όπου προβάλλονται παγκόσμια 794 καταγεγραμμένοι Ολυμπιονίκες του ελληνικού κόσμου (Penn Museum 2021). Συγκίνηση να μαθαίνει κανείς από τους Αμερικανούς για τον πολυνίκη δρομέα Λεωνίδα τον Ρόδιο με 12 Ολυμπιακές νίκες σε 4 διοργανώσεις, αλλά και τον ανεπανάληπτο ως σήμερα Ιπποσθένη από τη Σπάρτη που κέρδισε 6 Ολυμπιακές νίκες στο αγώνισμα της πάλης, σε 6 Ολυμπιάδες από το 632 ως το 608 π.Χ.!

2.4. Τον τουρισμό με στόχο τη βελτίωση της υγείας, φυσικής κατάστασης και ευεξίας μέσω της αθλητικής δραστηριότητας

Στην περίπτωση αυτή οι επισκέπτες/τουρίστες συνδυάζουν χρονικά τις προσωπικές διακοπές τους με τα αγαπημένα τους σπορ.

Εδώ πλήθος φορέων, όπως τουριστικά γραφεία, ξενοδοχεία, τοπικοί σύλλογοι, άλλοι φορείς όπως και η τοπική αυτοδιοίκηση διοργανώνουν, με διάφορους βαθμούς επιτυχίας, προγράμματα αθλητικής αναψυχής, αθλητικές κατασκηνώσεις, ανοικτούς αθλητικούς αγώνες, που εμπλουτίζουν και εντάσσονται περισσότερο ή λιγότερο επιτυχώς στο τοπικό τουριστικό προϊόν.

Τα προγράμματα αυτά υποστηρίζονται από οργάνωση και logistics, ομάδες εμψυχωτών, προπονητές/γυμναστές των ξενοδοχείων και λαμβάνουν χώρα σε υπάρχουσες ιδιωτικές υποδομές (γυμναστήρια, spa, γήπεδα, πισίνες, μαρίνες, κέντρα θαλάσσιων σπορ κ.ά.), σε θεματικά πάρκα ή και δημόσιες υποδομές. Αξίζει να αναφερθεί για παράδειγμα το ευρύτατο πρόγραμμα αθλητικού τουρισμού και οι αγώνες golf ή τριάθλου στο Costa Navarino. Παράλληλα, εκτός από τα καταλύματα ή τα ειδικευμένα τουριστικά γραφεία, υπάρχουν πολλές μικρότερες ή μεγαλύτερες επιχειρήσεις ενοικιάσεως αθλητικού εξοπλισμού, οι οποίες, χωρίς να διοργανώνουν, απλά υποστηρίζουν αθλητικές δραστηριότητες, όπως π.χ. αυτές της ενοικίασης ειδών σκι ή wind surf κλπ.

Οι διοργανώσεις και τα προγράμματα αθλητικών δραστηριοτήτων, που απευθύνονται σε επισκέπτες/τουρίστες και εμπλουτίζουν το τουριστικό προϊόν ποικίλλουν σε βαθμό δυσκολίας, αλλά και απήχησης, ενδοεπιχειρησιακής, τοπικής ή διεθνούς. Μπορεί να περιλαμβάνουν, ενδεικτικά και όχι εξαντλητικά, την πεζοπορία, την ορειβασία, την αναρρίχηση, την ιππασία, αθλητική ή περιήγησης, το τρέξιμο σε στίβο, σε δρόμο ή σε βουνό, την τοξοβολία, την ιστιοπλοΐα μικρών και μεγάλων σκαφών, την ιστιοσανίδα (windsurfing), την κυματοδρομία (surfing), το ορεινό και θαλάσσιο σκι, την παγοδρομία σε παγοδρόμιο, την ποδηλασία δρόμου ή βουνού, την αυτόνομη κατάδυση (scuba diving), το γκολφ, κ.ά. Επίσης, αθλήματα «αδρεναλίνης» ή «αυξημένης επικινδυνότητας» (extreme sports), όπως κατάβαση ποταμών με φουσκωτή βάρκα (rafting), πτώση

από ύψη με συσκευές (bungee jumping), αλλά και άλματα και πτήση με αλεξίπτωτο πλαγιάς ή άλλες πτητικές συσκευές (cliff diving, δελταπλάνο), η ελεύθερη πτώση (skydiving) κ.ά.

3. Αθλητικός τουρισμός: Δυναμικό, ανάπτυξη και δυνατότητες

3.1. Αθλητικός τουρισμός έντασης υποδομών: Χιονοδρομικά – Γκόλφ – Θαλάσσια σπορ

Είναι μορφές του αθλητικού τουρισμού που είναι πολύ σημαντικές, στηρίζουν την τουριστική ανταγωνιστικότητα της χώρας και καταπολεμούν την έντονη εποχικότητα. Απαιτούν υψηλές επενδύσεις για να είναι ανταγωνιστικές. Οι σχετικές μορφές έχουν συζητηθεί εκτενώς, σε επιστημονικό, αυτοδιοικητικό και επιχειρηματικό επίπεδο, και έχουν περίπλοκες νομικές και πολεοδομικές διαστάσεις.

3.1.1. Χιονοδρομικά

Οι χιονοδρομίες ή απλούστερα «το σκι» είναι ίσως το δημοφιλέστερο και τυπικότερο είδος αθλητικού τουρισμού. Στην Ελλάδα οι χιονοδρομίες έχουν φανατικούς φίλους, όλων των ηλικιών, καθώς και αθλητές όπως και πολλούς ανθρώπους που έχουν κοπιάσει για τη λειτουργία και ανάδειξή τους. Τα χιονοδρομικά κέντρα στα βουνά της χώρας μας έχουν ξεκινήσει εδώ και πολλά χρόνια –το παλαιότερο οργανωμένο χιονοδρομικό είναι αυτό στο Σέλι από το 1934.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Χιονοδρομικά Κέντρα στην Ελλάδα, 2021

Χιονοδρομικό Κέντρο	**Θέση**	
Χιονοδρομικό Κέντρο Παρνασσού	Κελλάρια	Π.Ε. Βοιωτίας
	Φτερόλακα	Π.Ε. Βοιωτίας
	Γεροντόβραχος	Π.Ε. Βοιωτίας
Εθνικό Χιονοδρομικό Κέντρο Σελίου	Σέλι	Π.Ε. Ημαθίας
	Χρυσό Ελάφι	Π.Ε. Ημαθίας
Χιονοδρομικό Κέντρο Μετσόβου	Πολιτσιές	Π.Ε. Ιωαννίνων
	Καρακόλι	Π.Ε. Ιωαννίνων
	Ανήλιο-Ζυγός	Π.Ε. Ιωαννίνων
Χιονοδρομικό Κέντρο Καρπενησίου	Βελούχι	Π.Ε. Ευρυτανίας
Χιονοδρομικό Κέντρο Λαϊλιά	Λαϊλιάς	Π.Ε. Σερρών
Χιονοδρομικό Κέντρο Φαλακρού	Φαλακρό	Π.Ε. Δράμας
Χιονοδρομικό Κέντρο Ελατοχωρίου	Ελατοχώρι	Π.Ε. Πιερίας
Χιονοδρομικό Κέντρο Ολύμπου	Βρυσοπούλες	Π.Ε. Λάρισας
Χιονοδρομικό Κέντρο Βέρνου	Βίτσι	Π.Ε. Καστοριάς
Χιονοδρομικό Κέντρο Καλαβρύτων	Χελμός	Π.Ε. Αχαΐας
Χιονοδρομικό Κέντρο Βερμίου	3-5 Πηγάδια	Π.Ε. Ημαθίας
Χιονοδρομικό Κέντρο Βασιλίτσας	Σμίξη	Π.Ε. Γρεβενών
Χιονοδρομικό Κέντρο Βόρα	Καϊμακτσαλάν	Π.Ε. Πέλλας
Χιονοδρομικό Κέντρο Πισοδερίου	Πισοδέρι	Π.Ε. Φλώρινας
Χιονοδρομικό Κέντρο Περτούλι	Περτούλι	Π.Ε. Τρικάλων
Χιονοδρομικό Κέντρο Πηλίου	Αγριόλευκες	Π.Ε. Μαγνησίας
Χιονοδρομικό Κέντρο Μαινάλου	Οστρακίνα	Π.Ε. Αρκαδίας
ΣΥΝΟΛΟ	**22**	

Σήμερα, τα χιονοδρομικά κέντρα της Ελλάδας είναι ένα ιδιαίτερα αξιόλογο δίκτυο ιδίως σε σχέση με τον πληθυσμό και την έκταση της χώρας μας. Το δίκτυο των ελληνικών χιονοδρομικών κέντρων αποτελείται από 22 κέντρα (Snowreport.gr 2021, Xionodromika.gr 2021) και είναι αξιοσημείωτο ότι είναι γεωγραφικά διάσπαρτο σε όλες σχεδόν τις περιφέρειες της χώρας. Ένα δίκτυο που αποτελείται συνολικά πάνω από 100 αναβατήρες και πάνω ίσως από 200 χιονοδρομικές πίστες (βλέπε Πίνακα 1), που μπορεί κάλλιστα να ενταχθεί ακόμα καλύτερα και αποτελεσματικότερα στο διεθνές προφίλ του τουριστικού προϊόντος της Ελλάδας, να μειώσει την εποχικότητα του καλοκαιριού και να συμβάλει στον 12μηνο διεθνή τουρισμό.

Πάντως, τα χιονοδρομικά δεν παύουν να πλήττονται από προβλήματα οικονομικής βιωσιμότητας λόγω μειωμένων ημερών λειτουργίας, αλλά και μειωμένου επενδυτικού ενδιαφέροντος εξαιτίας των ισχυουσών προστατευτικών διατάξεων προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος που περιορίζουν τη δόμηση. Υπάρχει φυσικά κρατικός κανονισμός λειτουργίας τους (ΕΟΤ 2003) Μια ενδεχόμενη προοπτική απορρύθμισης (deregulation) στις επιτρεπόμενες χρήσεις γης θα δημιουργούσε ιδιαίτερα αυξημένη συνέργεια για οικολογική καταστροφή, δεδομένης της κλιματικής υπερθέρμανσης αλλά και της επέκτασης των πάρκων ανεμογεννητριών στα βουνά της χώρας. Πέραν της οικολογικής, μια τυχόν απορρύθμιση θα επέφερε και κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις, μια και τα χωριά που είναι κοντά στα χιονοδρομικά απολαμβάνουν μια ιδιαίτερα αυξημένη τουριστική κίνηση τόσο σε επίπεδο καταλυμάτων όσο και εστίασης και λειτουργίας της τοπικής τους αγοράς. Εάν δοθούν άδειες για ξενοδοχεία και εμπορικά κέντρα στις κορυφές, δίπλα στα χιονοδρομικά, αυτά θα συγκεντρώσουν τις προσόδους στον ανάδοχο επιχειρηματικό όμιλο και θα τις αποστερούσαν σταδιακά από τα χωριά και τις ευάλωτες κοινωνίες της κάθε περιοχής.

3.1.2. Γκολφ

Μια σημαντική και ιδιαίτερη αθλητική τουριστική υποδομή της χώρας με δυνατότητες ανάπτυξης είναι τα γήπεδα golf. Πρώτο ιδρύθηκε το Γκολφ της Γλυφάδας (σήμερα «Κων/νος Καραμανλής») που άνοιξε τις πύλες του το 1962 και λειτουργεί αδιάκοπα από τότε 12 μήνες τον χρόνο. Είναι σχεδιασμένο από τον Donald Harradine και το 1979, μετά από σημαντική αναβάθμιση, φιλοξένησε το παγκόσμιο κύπελλο[5].

Όμως το γκολφ στην Ελλάδα δεν εντάχθηκε στο τουριστικό προϊόν της χώρας παρά πρόσφατα, τον 21ο αιώνα. Σήμερα η Ελλάδα έχει 7 γήπεδα των 18 οπών. Δύο στο Costa Navarino, και από ένα στην Κρήτη, στη Ρόδο, στην Κέρκυρα, στο Πόρτο Καρρά και στη Γλυφάδα. Ένα ακόμη είναι υπό κατασκευή στο Πόρτο Χέλι.

Η ζήτηση για γήπεδα γκολφ, τόσο για αγώνες και ακόμα περισσότερο ως δραστηριότητα στα πλαίσια του αθλητικού τουρισμού, είναι έντονα αυξανόμενη, η ένταξη στο τουριστικό προϊόν είναι δεδομένη και η διεθνής διασύνδεση των κέντρων καλή. Όμως το δυναμικό της χώρας μας υστερεί ακόμη πολύ σε σχέση με τους τουριστικούς μας ανταγωνιστές. Σε σύγκριση, η Βουλγαρία έχει 6 γήπεδα γκολφ και η Τουρκία 15, ενώ στο τόξο Κροατίας, Σλοβενίας, Σλοβακίας και Τσεχίας υπάρχουν πάνω από 200 γήπεδα γκολφ (Top100golfcourses.com 2021).

3.1.3. Θαλάσσια σπορ

Τα θαλάσσια σπορ είναι σαφώς εξαρτημένα από υποδομές μια και, εκτός ίσως από την κολύμβηση σε ανοικτή θάλασσα, όλα τα άλλα έχουν ανάγκη από υποστηρικτικές υποδομές στην ακτή, με τη μορφή τουριστικών λιμένων, αθλητικών προβλητών, υποστηρικτικών και αποθηκευτικών εγκαταστάσεων. Οι τουριστικοί λιμένες (μαρίνες) είναι απαραίτητοι στην ανάπτυξη του τουριστικού προϊόντος της χώρας μας. Μάλιστα η ζήτηση για πρόσδεση σκαφών αναψυχής είναι σταθερά και διαχρονικά αυξανόμενη, παρά τις διακυμάνσεις της οικονομικής ευημερίας και τις συχνά αντίξοες φορολογικές διατάξεις. Η διαθεσιμότητα μαρινών και θέσεων πρόσδεσης στην Ελλάδα είναι δραματικά μικρότερη από το αντίστοιχο αναμενόμενο σε σχέση με την ακτογραμμή ή τον πληθυσμό, ή την τουριστική κίνηση και ζήτηση στη χώρα μας (βλέπε Πίνακα 2), δεδομένα που υπογραμμίζουν ότι ο σχετικός τουρισμός γιώτινγκ υποεξυπηρετείται. Οι λόγοι είναι ποικίλοι και αφορούν κυρίως το ιδιοκτησιακό καθεστώς και το καθεστώς φορέων χρήσης και εκμετάλλευσης των παράκτιων αυτών υποδομών. (Βαγιονής, Κασιμάτη και Καφούρος 2011) που σταδιακά απελευθερώνεται από έναν αυστηρό κρατικό εναγκαλισμό[6].

Όμως, στα στενά πλαίσια αυτού του άρθρου, που στοχεύει στην ανάδειξη των δυνατοτήτων του αθλητικού τουρισμού, θα κρατήσουμε την «ήπια» υποδομή της ύπαρξης 160 Ναυταθλητικών Ομίλων εγγεγραμμένων στην Ελληνική Ομοσπονδία Ιστιοπλοΐας.

5. Τη νίκη πήρε η αμερικανική ομάδα με τους Hale Irwin και John Mahaffey.

6. Για τις μαρίνες υπάρχει πλήθος μελετών και άρθρων αλλά δεν θα επεκταθούμε.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Σκάφη αναψυχής και μαρίνες στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες της Ευρώπης 2018, 2020

Χώρα	Πληθυσμός* 2020	Σκάφη αναψυχής σε μαρίνες	Μαρίνες 2018	Αριθμός σκαφών αναψυχής/1000 κατοίκους
Φινλανδία	5.506.029	731.000	1.750	**133**
Σουηδία	10.380.245	753.000	1.000	**73**
Κροατία	4.058.165	105.000	123	**26**
Ολλανδία	17.557.781	280.000	1.200	**16**
Γαλλία	67.407.000	752.935	376	**11**
Ην. Βασίλειο	66.796.807	463.019	500	**7**
Ιταλία	59.353.935	400.000	105	**7**
Πορτογαλία	10.295.909	55.000	28	**5**
Γερμανία	83.190.556	441.530	2.647	**5**
Ελλάδα	10.718.565	17.655	28	**2**
Πολωνία	38.268.000	51.170	290	**1**

Πηγή: ICOMIA, Greek Marinas Association, 2018. <https://greek-marinas.gr/en/gma-study>.

* Πληθυσμοί: Ετήσιες εθνικές εκτιμήσεις, 2020.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Αριθμός ναυταθλητικών ομίλων στην Ελλάδα, 2021

Ναυταθλητική Περιφέρεια	Αριθμός ομίλων
Περιφέρεια Αθηνών	42
Περιφέρεια Νήσων Αιγαίου	32
Περιφέρεια Νότιας Ελλάδας	21
Περιφέρεια Βόρειας Ελλάδας	17
Περιφέρεια Ευβοϊκού	17
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας και Ιονίων Νήσων	16
Περιφέρεια Κεντρικής Ελλάδας	15
ΣΥΝΟΛΟ	**160**

Πηγή: Ελληνική Ιστιοπλοϊκή Ομοσπονδία, επεξεργασία συγγραφέα.

Οι καταγεγραμμένοι όμιλοι (ΕΙΟ 2021) εδρεύουν σε όλες τις περιοχές της χώρας, (βλέπε Πίνακα 3) και είναι ένας σημαντικός πλούτος κοινωνικού κεφαλαίου.

Οι όμιλοι αυτοί εδρεύουν και αναπτύσσονται σε παράκτιες εγκαταστάσεις που κυμαίνονται από ιδιόκτητους ή αποκλειστικής χρήσης λιμένες, απλές προβλήτες, έως απλή φιλοξενία σε τουριστικούς λιμένες, ή ακόμα ταλανίζονται σε πολεοδομικά ή νομικά καταχρηστικές εγκαταστάσεις. Και ενώ η κατάσταση είναι αυτή, η ιστιοπλοΐα και τα θαλασσινά σπορ μάς έχουν χαρίσει άφθονα Ολυμπιακά Μετάλλια[7]. Οι ναυταθλητικοί όμιλοι στη συντριπτική πλειονότητά τους είναι ανοικτοί για ενδεχόμενη συνεργασία με τουριστικές δομές, ξενοδοχεία ή γραφεία που θα ήθελαν να ενσωματώσουν την τεχνογνωσία και τις υποδομές των ομίλων στο διεθνές τουριστικό προϊόν της χώρας, με τη μορφή σχολών ιστιοπλοΐας και άλλων δυνατοτήτων, με αμοιβαία επωφελείς συμφωνίες, και φυσικά προς όφελος του τουρισμού της χώρας συνολικά.

7. Από το μετάλλιο των Εσκιτζόγλου, Ζαΐμη και διαδόχου Κωνσταντίνου στους Ολυμπιακούς της Ρώμης το 1960, στη συνέχεια του Χατζηπαυλή το 1972 στο Μόναχο, των Μπουντούρη, Γαβρίλη, Ραπανάκη το 1980 στη Μόσχα, του Κακλαμανάκη στο 1996 στην Ατλάντα, των Μπεκατώρου, Τσουλφά και ξανά του Κακλαμανάκη στην Αθήνα το 2004, μέχρι και πάλι των Μπεκατώρου, Παπαδοπούλου, Κραβαριώτη το 2008 στο Πεκίνο.

3.2. Αθλητικός τουρισμός με μικρές ανάγκες υποδομών: Ορειβασία – Ποδηλασία – Δρόμοι

Στο τμήμα αυτό θα παρουσιάσουμε τη δυνατότητα εμπλουτισμού του τουριστικού προϊόντος με το υπάρχον κεφάλαιο τουριστικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, που δεν έχει απαιτήσεις βαριών υποδομών, που έχει σημαντική ανάπτυξη και απήχηση τόσο στη χώρα μας αλλά ακόμα περισσότερο διεθνώς, που τουριστικά είναι ελάχιστα αξιοποιημένο όσον αφορά την ένταξή του στο διεθνές τουριστικό προϊόν της χώρας μας, τουλάχιστον σε σύγκριση με άλλες χώρες, και που έχει τη δυνατότητα να παίξει πολύ σημαντικότερο ρόλο στη μείωση της εποχικότητας, τη χωρικά ισόρροπη και αειφόρο τουριστική ανάπτυξη.

3.2.1. Ορειβασία

Η Ελλάδα προβάλλεται ως θαλασσινή χώρα και όλο το τουριστικό οικοδόμημα έχει στηθεί σε αυτό το δόγμα. Είναι όμως μια ιδιαίτερα ορεινή χώρα, με εκατοντάδες, κυριολεκτικά, πανέμορφα βουνά, με πολλές εκατοντάδες χιλιόμετρα ορεινά μονοπάτια, που όμως είναι σηματοδοτημένα με πρωτόγονο, ή ασαφή ή και λάθος τρόπο, ενώ άλλα καταστρέφονται από έλλειψη συντήρησης, και βέβαια ελάχιστα από αυτά είναι τουριστικά αξιοποιημένα. Η ανάδειξή τους είναι ζωτικής σημασίας, ιδιαίτερα για τη στροφή επισκεπτών προς αυτές τις δραστηριότητες και τη συνακόλουθη απάλυνση του θερινού εποχικού τουρισμού (Βαγιονής και Λεοντίδου 2020).

Χάρτες και οδηγοί

Λίγοι είναι οι ορειβατικοί συγγραφείς ή οι εταιρείες που ασχολούνται με τη χαρτογράφηση των ορεινών μονοπατιών της χώρας, όπως ο Ν. Νέζης[8], ο Α. Καλογήρου[9], η Topoguide/Anadigit[10], η Anavasi[11], η Anevenontas[12] κ.ά., που με καθαρά ίδιες δυνάμεις προσπαθούν να αναδείξουν το υπέροχο φυσικό περιβάλλον της χώρας μας στο ειδικό αλλά και στο ευρύτερο κοινό. Σήμερα η επανάσταση της τεχνολογίας, με τις χαρτογραφικές εφαρμογές και τα φορητά GPS, ως αυτόνομες συσκευές αλλά ακόμα και σε τηλέφωνα, δίνουν μια εντελώς νέα δυναμική και βοηθούν στην ενσωμάτωση της ορειβασίας στο εθνικό τουριστικό προϊόν διεθνούς απήχησης.

Ορειβατικά καταφύγια

Για να πάρουμε όμως μια γεύση από το δυναμικό της ορειβασίας και ορεινής πεζοπορίας, μπορούμε να ανατρέξουμε στο δυναμικό των ορεινών καταφυγίων της χώρας. Αυτά είναι ένα πλουσιότατο δίκτυο σε όλες ανεξαίρετα τις περιφέρειες, διαθέσιμο για τον πεζοπόρο επισκέπτη, ανεξαρτήτως εθνικότητας. Επομένως, είναι μια άριστη τουριστική υποδομή που ελάχιστα είναι ενσωματωμένη στο τουριστικό προϊόν και έχει τεράστια δυναμική ανάπτυξης στον τομέα αυτό. Το δίκτυο των καταφυγίων αποτελείται από διάφορων τύπων καταφύγια. Καταρχάς είναι τα μικρά καταφύγια, που λέγονται «καταφύγια ανάγκης» που είναι μη επανδρωμένα και επίσης τα μεγάλα καταφύγια που είναι ανοικτά έξι περίπου μήνες τον χρόνο (π.χ. Μάιο - Οκτώβριο) και επανδρωμένα με προσωπικό και κάποιες υπηρεσίες και, τέλος, λίγα που είναι σε δωδεκάμηνη λειτουργία.

Τα καταφύγια ανήκουν στη μεγάλη πλειονότητά τους στους κατά τόπους ορειβατικούς συλλόγους, στους οποίους θα αναφερθούμε αμέσως μετά. Είναι είτε ανοικτά είτε γίνονται επισκέψιμα κατόπιν συνεννόησης με τον σύλλογο ή τον διαχειριστή. Τα καταφύγια σε κάθε περίπτωση είναι υποδομές που ελέγχονται από το κράτος, υπό την έννοια του ΕΟΤ και της Ελληνικής Ομοσπονδίας Ορειβασίας και Αναρρίχησης, ενώ υπάρχει ειδικός κρατικός κανονισμός λειτουργίας τους (ΕΟΟΑ 2021a).

8. Ο Νίκος Νέζης είναι ο 'πατριάρχης' της ελληνικής ορειβασίας, επί χρόνια γενικός γραμματέας της Ελληνικής Ομοσπονδίας Ορειβασίας - Αναρρίχησης και πρωτοπόρος συγγραφέας των βουνών της Ελλάδας, της ιστορίας του ΕΟΣ, της ΕΟΟΑ κ.ά. Το βιβλίο ''Τα Ελληνικά Βουνά'' που εξέδωσε το 1979 οριοθέτησε την ορεινή γεωγραφία της Ελλάδας. Συνέχισε με βιβλία για τα βουνά της Αττικής (1983), για τον Όλυμπο (1986), τον Γεωγραφικό βιβλιογραφικό οδηγό της Ελλάδας (2002), τα Τοπωνύμια της Αττικής (2013) και άλλα, ενώ αποκορύφωμα υπήρξε το τρίτομο ''Τα Ελληνικά Βουνά'' (2010), εγκυκλοπαίδεια της ορεινής γεωγραφίας της Ελλάδας (1.180 σελίδες) όπου παρουσιάζονται αναλυτικά 860 ελληνικά βουνά, συνοδευόμενα με χάρτες. Η Ακαδημία Αθηνών, αναγνωρίζοντας το έργο του, τον βράβευσε το 2011. Αναλυτικότερα βλ. <www.eooa.gr>, πρόσβαση Ιαν. 2021.

9. Ο Αντώνης Χ. Καλογήρου είναι ο πολυγραφότερος συγγραφέας πεζοπορικών οδηγών στις μέρες μας. Έχει δημοσιεύσει πάνω από 45 βιβλία με περιγραφές και οδοιπορικά για πολλά γνωστά και άγνωστα μέρη της Ελλάδας. Ανάμεσα σε αυτά: Μάνη (2005), Ζαγόρι (2005), Όλυμπος (2009), Πάρνηθα (2009), Ερύμανθος (2011), Ύδρα (2012), Πατέρας (2013), Αίγινα (2014), Σίκινος (2015), Ναύπλιο (2016), Βυτίνα (2017, 2018), Ελληνικοί Φάροι (2019), Μαίναλο (2020), κ.ά. Αναλυτικότερα βλέπε: <https://www.pezoporia.gr/pez/ekdos.asp?cat=viv&vid=164>, πρόσβαση Ιαν. 2021.

10. Βλέπε σχετικά: <http://www.topoguide.gr/anadigit/anadigit_manifest.php>.

11. Βλέπε σχετικά: <https://anavasi.gr/index.php?route=information/information&information_id=11>.

12. Βλέπε σχετικά: <https://anevenontas.gr/category/editions/books/> .

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Ορειβατικά καταφύγια στην Ελλάδα, 2021

Περιφέρεια		Βουνά και αριθμός καταφυγίων			
Μακεδονία	51	Όλυμπος 10	Πιέρια 5		
Στερεά Ελλάδα	28	Δίρφυς 5	Παρνασσός 3		
Θεσσαλία	24	Άγραφα 7	Πήλιο 6		
Πελοπόννησος	13	Ζήρεια 3	Ταύγετος 3		
Ήπειρος	13	Βάλια Κάλντα 3	Τζουμέρκα 3		
Κρήτη	13	Λευκά Όρη 7	Ψηλορείτης 5		
Αττική	12	Πάρνηθα 7	Υμηττός 2		
Θράκη	9	Ροδόπη 4	Παγγαίο 2		
Βόρειο Αιγαίο	2	Χίος, Πελλιναίο 1	Χίος, Αμανή 1		
ΣΥΝΟΛΟ	**165**				

Βέρμιο 4	Βαρνούς 3	Παγγαίο 2	κ.ά. 25
Βαρδούσια 3	Οίτη 2	Γκιώνα 2	κ.ά. 13
Όλυμπος 5	Κίσσαβος 2	Όθρυς 2	κ.ά.2
Παναχαϊκό 2	Πάρνωνας 2	Μαίναλο 1	κ.ά.2
Τύμφη 3	Σμόλικας 2	Μιτσικέλι 1	Μαυροβούνι 1
Δίκτη 1			
Γεράνεια 2	Κιθαιρώνας 1		
Μενοίκιο 2	Σάος 1		

Πηγή: Topoguide <http://www.topoguide.gr/greece/mountain_refuges.php>.

Το πρώτα ορειβατικά καταφύγια χτίστηκαν πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και είναι όλα κοσμήματα ορεινής αρχιτεκτονικής. Πρώτο ιδρύθηκε στον Όλυμπο το καταφύγιο Σπήλιος Αγαπητός (ή «Ζολώτα») το 1930 και στη συνέχεια χτίστηκαν καταφύγια στον Παρνασσό και στο Παναχαϊκό το 1931, στον Χελμό και στην Οίτη το 1932, στη Ζήρεια το 1933, στην Πάρνηθα (το Μπάφι) το 1937, στο Μιτσικέλι το 1937, στον Όλυμπο (Σταυρός) και στο Χορτιάτη το 1938, στο Παγγαίο και στον Κίσσαβο το 1939. Τα καταφύγια στα ελληνικά βουνά είναι σήμερα τουλάχιστον 165 και στον Πίνακα 4 γίνεται μια προσπάθεια παρουσίασής τους. Είναι προφανής ο πλούτος και οι δυνατότητες ένταξης στο διεθνές τουριστικό προφίλ της χώρας που είναι σε μεγάλο βαθμό ανεκμετάλλευτες.

Ορειβατικοί και πεζοπορικοί σύλλογοι

Στον 20ό αιώνα ο θεσμός των ορειβατικών συλλόγων γνώρισε μεγάλη άνθιση, καθώς η αθλητική κουλτούρα και η αγάπη για την ορειβασία άρχισε να αναπτύσσεται. Παράλληλα, η δυσκολία μετακίνησης, το κακό οδικό δίκτυο, το κόστος των εκδρομών και η έλλειψη του ιδιωτικού αυτοκινήτου συνέτειναν στην ανάπτυξή τους. Πρώτος ιδρύθηκε ο ΕΟΣ Αθηνών το 1928. Οι σύλλογοι πεζοπορίας-ορειβασίας διατηρήθηκαν ενεργοί έως τις μέρες μας για μια σειρά λόγους που ισχύουν μέχρι σήμερα, παρά την εξάπλωση του Ι.Χ. και την κουλτούρα του ατομισμού και της ξενο/κοσμοφοβίας. Μερικοί βασικοί λόγοι είναι ότι η ορειβασία-ορεινή πεζοπορία είναι πολλές φορές επικίνδυνη να την κάνει κανείς μόνος του, ότι δεν γνωρίζει πού ακριβώς να πάει, ότι συχνά η διαδρομή είναι διάσχιση και όχι κυκλική ή εμπρος/πίσω και δεν έχει κανείς τρόπο να επιστρέψει, το φθηνότερο κόστος των οργανωμένων εκδρομών και, τέλος, η ανάγκη επικοινωνίας των ανθρώπων ειδικά των μεγαλουπόλεων, που τους προσφέρεται μέσω αυτών των συλλόγων και των δραστηριοτήτων τους. Ανάλογα με τη δραστηριότητά τους οι σύλλογοι ανήκουν κυρίως σε δύο ομοσπονδίες: στην ΟΦΟΕΣΕ (Ομοσπονδία Φυσιολατρών Ορειβατικών Εκδρομικών Σωματείων Ελλάδος και στην ΕΟΟΑ (Ελληνική Ομοσπονδία Ορειβασίας Αναρρίχησης). Στην πρώτη ανήκουν σύλλογοι με εντονότερο τουριστικό προσανατολισμό.

Οι ορειβατικοί σύλλογοι είναι τουλάχιστον 152 (Pezoporia.gr 2021 και ΕΟΟΑ 2021b), έχουν έδρα σε όλες τις περιφέρειες της χώρας και παρουσιάζονται στον Πίνακα 5. Είναι προφανές ότι οι σύλλογοι αυτοί αποτελούν ένα τεράστιο κεφάλαιο που, σε πολύ μεγάλο βαθμό, παραμένει εκτός τουριστικών προγραμμάτων αθλητικού τουρισμού με διεθνή προσανατολισμό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Ορειβατικοί - πεζοπορικοί σύλλογοι στην Ελλάδα, 2021

Περιφέρεια	Αριθμός συλλόγων
Μακεδονία	41
Αττική	40
Στερεά Ελλάδα	19
Πελοπόννησος	17
Θεσσαλία	14
Κρήτη	9
Νησιά Αιγαίου	5
Ήπειρος	4
Θράκη	3
ΣΥΝΟΛΟ	**152**

Πηγή: Pezoporia.gr <https://www.pezoporia.gr/pez/syllpra.asp?cat=pos&toggle=1>.

3.2.2. Ποδηλασία

Ποδηλατικοί σύλλογοι, διοργανώσεις brevets, tour operators

Οι αγωνιστικοί ποδηλατικοί σύλλογοι στη χώρα (αυτοί που ανήκουν στην Ομοσπονδία Ποδηλασίας και αγωνίζονται στα πρωταθλήματα) είναι μάλλον κλειστές δομές, που δεν μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο στον αθλητικό τουρισμό. Σε αντίθεση όμως, τα τελευταία χρόνια έχουν ιδρυθεί και λειτουργούν πολλές δεκάδες ποδηλατικοί σύλλογοι τόσο αθλητικού όσο και ποδηλατοτουριστικού χαρακτήρα, με ανοικτό προσανατολισμό στην κοινωνία, οι οποίοι παρουσιάζουν μεγάλη ανάπτυξη την τελευταία δεκαετία και μάλιστα σε όλους τους νομούς της χώρας. Μέσα από πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης[13] τέτοιοι σύλλογοι ομαδοποιούν ποδηλάτες σε «ποδηλατοβόλτες» ή «προπονήσεις» ή και «βολτονήσεις» όπως συχνά τις

13. Τέτοιοι σύλλογοι είναι οι 'Ποδηλάτες της Πλατείας' <https://www.facebook.com/ptpns/>, οι 'Ποδηλατοβόλτες Φίλων' <https://www.facebook.com/PodilatovoltesFilon.PoFi/posts/1858091467689958>, οι 'Άγιοι' <https://www.podilates.gr/content/oi-agioi>, οι 'Σιού' <https://www.facebook.com/indians.sioux.mtb.gr/> και πολλοί ακόμα.

ονομάζουν στη σχετική αργκό, σε αστικές βόλτες, σε βουνά, σε αρχαιολογικούς χώρους, ή συχνότερα σε όμορφες περιαστικές ποδηλατικές διαδρομές. Επίσης, ορισμένοι[14] από αυτούς τους συλλόγους συμμετέχουν και διοργανώνουν ως «διαχειριστές» μεγαλύτερες και πιο οργανωμένες ποδηλατικές διαδρομές που ονομάζονται brevets.

Τα brevets είναι μη αγωνιστικές διοργανώσεις ποδηλατικών διαδρομών, από 200 χλμ. έως και 1.000 χλμ. ανοικτά σε κάθε ποδηλάτη, ανεξαρτήτως του επιπέδου του. Η λέσχη Audax Club Parisien με αντιπροσώπους σε πάνω από 55 χώρες πιστοποιεί επίσημα αυτά τα γεγονότα. Για να συμμετάσχει κάποιος ποδηλάτης σε brevet, πρέπει να υπογραφεί μια δήλωση αποποίησης ευθυνών και να αποκτηθεί αριθμός μητρώου brevet, που είναι διεθνής και ισόβιος. Κατά τα άλλα, σε κάθε διοργάνωση πρέπει να οδηγεί σεβόμενος τα σήματα κυκλοφορίας, να φορά κράνος, να έχει φώτα κλπ. και να ακολουθήσει ολόκληρη τη διαδρομή ποδηλατώντας, αυτάρκης, χωρίς να μεταφερθεί, ρυμουλκηθεί κλπ., σε ορισμένο χρόνο, που θεωρείται επαρκής και αντιστοιχεί συνήθως σε ταχύτητα 15 χλμ./ώρα. Η ACP έχει καταγεγραμμένα όλα τα brevets, παγκοσμίως, από την έναρξή τους, το 1921 έως σήμερα, που ανέρχονται σε χιλιάδες. Την 11 Σεπτεμβρίου 2021 θα συμπληρωθούν 100 χρόνια διοργανώσεων.

Η μορφή αυτή ποδηλασίας επελέγη ως μια αντιπροσωπευτική δυνατότητα αθλητικού τουρισμού, μια και στην Ελλάδα η ποδηλασία ευνοείται από το ήπιο κλίμα όλο τον χρόνο αλλά και τη μειωμένη κίνηση στους επαρχιακούς δρόμους. Τα υπέροχα τοπία της χώρας μας (και του κάθε τόπου) αναδεικνύονται ιδανικά από την ποδηλασία, αφού οι ταχύτητες είναι αρκετά χαμηλές ώστε ο ποδηλάτης να απολαμβάνει το τοπίο με όλες του τις αισθήσεις, αλλά και πολύ ταχύτερες της πεζοπορίας, ώστε να καλύπτονται σημαντικές αποστάσεις σε μια μέρα.

Το κοινωνικό κεφάλαιο στις διοργανώσεις brevets στην Ελλάδα είναι αρκετά νέο, περίπου 15 ετών, ιδίως σε σχέση με ποδηλατικά ανεπτυγμένες –ευρωπαϊκές και όχι μόνο– χώρες. Όμως αναπτύχθηκε γρήγορα και σήμερα είναι ιδιαίτερα υψηλό, με ένα πλούσιο πρόγραμμα με διοργανώσεις σχεδόν κάθε εβδομάδα (Brevets.gr 2021) μια και –λόγω και των ευνοϊκών παραγόντων που αναφέρθηκαν– συναγωνιζόμαστε πολύ μεγαλύτερες και ανεπτυγμένες χώρες. Στην Ελλάδα οι αριθμοί μητρώου είναι σήμερα περί τις 5.000, ενώ την τελευταία δεκαετία συμμετείχαν 2.000 ως 3.000 άτομα κάθε χρόνο σε τέτοιες εκδηλώσεις, (βλ. Σχήμα 1).

ΣΧΗΜΑ 1
Συμμετοχές σε ποδηλατικά brevet 200 χλμ.

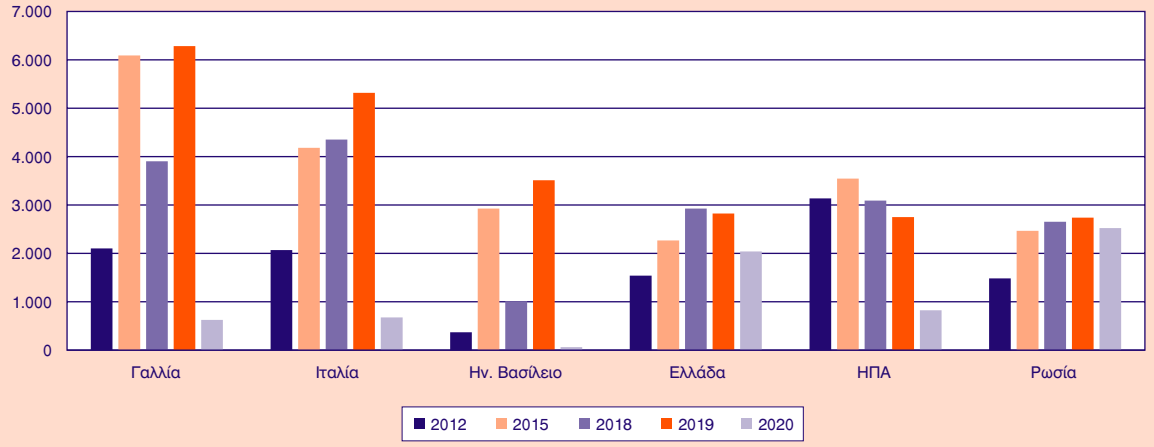

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2020.

14. Οι πιο γνωστοί από τους συλλόγους αυτούς αναφέρονται ενδεικτικά. Το Ble Cycling Club, οργανωτής 5 brevets, η ΠΕΠΑ, οργανωτής 4 brevets, η BioRacer, 5 brevets, ενώ λιγότερα brevets διοργανώνουν η Λέσχη Ποδηλατικού Τουρισμού Ελλάδας, οι Greek Randonneurs, η Λε.Μ.Α. Θέρμου, οι «Οψώμεθα εις Φιλίππους», το σωματείο ΑΜεΑ Τάλως, ο Ορειβατικός Όμιλος Γιαννιτσών, ο Σύλλογος Δρομέων Υγείας Βόλου, ο ΠΑΣ Θεσσαλονίκης, οι Ποδηλάτες Χίου, ο ΠΣ Καστοριάς 620, ο ΣΦΠΙΠ Μεσολογγίου, αλλά και επιχειρήσεις όπως οι Aphrodite Lingerie, η GoSport, το ActionBike Club, Geo-Bicycling, ή και φορείς όπως το Δημοτικό Αθλητικό Κέντρο Κομοτηνής κ.ά.

Με βάση την άριστη οργάνωση της ACP έχουμε διαθέσιμα, εκτός από παλαιότερα έτη, και τα συγκεντρωτικά και συγκριτικά στοιχεία και του 2020, της χρονιάς της πανδημίας (βλ. Πίνακα 6), όπου δίδονται τα σχετικά μεγέθη για 25 χώρες. Παρατηρώντας τη διακύμανση των συμμετοχών με έμφαση στα στοιχεία για το 2020, μπορούμε να δούμε, και να αξιοποιήσουμε με διάφορους τρόπους, την επίδραση της πανδημίας και τις αντοχές (resilience) διαφόρων χωρών σε αυτού του είδους τις δραστηριότητες, όπως παρουσιάζονται και στο Σχήμα 1. Επίσης, στον Πίνακα 6, φαίνεται αναλυτικά η 8η θέση της Ελλάδας διεθνώς στην ιεράρχηση του 2019, η οποία γίνεται 5η το 2020, υπογραμμίζοντας τα παραπάνω.

Το κρίσιμο στοιχείο είναι ότι οι συμμετέχοντες στην πολύ μεγάλη πλειονότητά τους είναι Έλληνες ποδηλάτες, πράγμα που, όσο και αν φαίνεται περίεργο, διαφοροποιήθηκε ελαφρά το 2020, οπότε είδαμε σε brevets ορισμένους Ευρωπαίους ποδηλάτες που κατάφεραν να «δραπετεύσουν» από τις «κλειδωμένες» χώρες τους. Αυτό και μόνο, το στατιστικά ασήμαντο ίσως γεγονός, έχει ποιοτικά μεγάλη σημασία. Δείχνει

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 Ποδηλάτες που συμμετείχαν σε ποδηλατικά brevet 200 χλμ. σε επιλεγμένες χώρες, 2012-2020 (Ιεράρχηση 2019)

	Έτη	2012	2015	2018	2019	2020
Θέση	Χώρα	200 χλμ.	200 χλμ.	200 χλμ.	200 χλμ.	200 χλμ.
1	Ταϊλάνδη	-	4.755	9.322	7.392	5.326
2	Ιαπωνία	2.878	4.124	6.293	6.447	3.963
3	Γαλλία	2.105	6.091	3.908	6.286	628
4	Ιταλία	2.072	4.186	4.352	5.319	678
5	Ινδία	436	1.567	4.092	4.312	2.225
6	Ην. Βασίλειο	370	2.929	1012	3.515	64
7	Βραζιλία	1.845	4.164	3.563	2.917	1.628
8	Ελλάδα	1.542	2.266	2.927	2.824	2.041
9	ΗΠΑ	3.138	3.550	3.092	2.754	827
10	Ρωσία	1.483	2.465	2.655	2.742	2.527
11	Ισπανία	887	1.285	1.581	2.292	1.069
12	Κίνα	9	111	708	1.879	274
13	Γερμανία	644	1.062	1.197	1.813	266
14	Νότιος Κορέα	129	957	1.941	1.795	1.065
15	Αυστραλία	2.522	2.060	1.216	1.476	712
17	Ουκρανία	328	553	1.064	1.247	1.449
18	Φιλιππίνες	67	571	1.379	1.188	746
19	Βέλγιο	382	569	1.077	1.119	694
20	Ρουμανία	-	121	993	1.022	545
21	Ιρλανδία	233	600	677	646	0
22	Ολλανδία	125	222	623	824	736
23	Καναδάς	610	728	616	733	361
24	Σουηδία	265	484	649	566	418
25	Ταϊβάν	1.025	1.025	546	401	496

Πηγή: Audax Club Parisien. <http://www.audax-club-parisien.com/download/2020>

τη δυνατότητα αν όχι τη δυναμική που θα μπορούσε να έχει η ενσωμάτωση των οργανώσεων ποδηλατικού αθλητικού τουρισμού στο διαφημιζόμενο τουριστικό προϊόν της χώρας μας.

Στην Ελλάδα η μόνη μη αγωνιστική εθνικής εμβέλειας ποδηλατική διοργάνωση είναι ίσως η ποδηλατική «Σπαρτακιάδα»[15], που είναι μια ποδηλατική διοργάνωση από την Αθήνα στη Σπάρτη η οποία διοργανώνεται το πρώτο Σάββατο κάθε Οκτώβρη εδώ και 31 χρόνια από την ΠΕΠΑ (ΠΕΠΑ 2021a, b). Η διοργάνωση έχει μια πολύ μικρή διεθνή απήχηση μια και κάθε χρόνο υπάρχουν 10-15 ξένοι ποδηλάτες από ένα πενιχρό σύνολο 300-350 συμμετεχόντων τα τελευταία χρόνια. Οι δυσκολίες στη διοργάνωση, την επικοινωνία, τις διεθνείς σχέσεις και φυσικά η απουσία κρατικής υποστήριξης είναι εμφανείς. Ιδίως όταν η διοργάνωση συγκρίνεται με αντίστοιχες διοργανώσεις όπως π.χ. το Paris-Brest-Paris (PBP 2021) με 5.311 ποδηλάτες, εκ των οποίων οι 778 άνω των 60 ετών, οι 2.296 Γάλλοι και οι 3.015 (57%) διεθνείς. Ή, ακόμα πιο κοντά μας, στην Ιταλία, ο Maratona del Dolomiti[16] (MdD 2019) όπου το 2019 συμμετείχαν 9.038 ποδηλάτες, και τερμάτισαν 8.849, εξ αυτών 926 γυναίκες. Ιταλοί 4.572, διεθνείς επισκέπτες 4.466, ήτοι 50%. Εξ αυτών Γερμανοί 1.099, Εγγλέζοι 987, Ολλανδοί 723, κλπ., Τούρκοι 3, Έλληνες 2. Με τους συνοδούς τους και τους φίλους τους να κατακλύζουν τα υπέροχα ορεινά χωριά στους Δολομίτες, που μοιάζουν με το δικό μας Ζαγόρι. Και αν, όπως λένε οι Εγγλέζοι, «where is a will, there is a way", αρκεί να πείσουμε τους εδώ οργανωτές τουριστικής πολιτικής ότι ο αθλητικός τουρισμός είναι αυτό που δεν έχουμε και είναι το μέλλον.

Οι προσπάθειες βέβαια για διεθνοποίηση της Ελλάδας ως ποδηλατικού τουριστικού προορισμού έχουν ξεκινήσει και καταγράφουν κάποιες καλές προσπάθειες στην Κρήτη. Στην πιο ανεπτυγμένη τουριστικά και με εξωστρεφή τουρισμό περιοχή της χώρας, υπάρχουν, για την ποδηλασία και μόνο, πλήθος τουριστικών/αθλητικών επιχειρήσεων, και διοργανώσεων[17]. Θα αναφερθούμε ως καλό παράδειγμα στον ειδικευμένο tour operator, τον Cretan Sports Cycling (2021). Απευθύνεται σε διεθνείς ποδηλάτες, τους φίλους και τις οικογένειές τους. Διοργανώνει «ποδηλατικές διακοπές» με ποδηλατικά τουρ σε όλη τη διάρκεια της σεζόν με ονομασίες όπως Lasithi Plateau, Wine Roads, κ.ά. που έχουν τουριστική απήχηση. Κορυφαία διοργάνωση είναι ο διεθνούς ακτινοβολίας «τουριστικός αγώνας» το "Tour of Crete", στα πρότυπα διεθνών ποδηλατικών γύρων, με 6 ετάπ των 70 ως 90 απαιτητικών χιλιομέτρων κάθε μέρα, με χορηγούς και διαφήμιση, που απευθύνεται σε έμπειρους ποδηλάτες κάθε επιπέδου με προεγγραφές από την αρχή του χρόνου. Σημειώνει επιτυχία, ενώ φέτος θα είναι η 5η διοργάνωση και είναι προγραμματισμένος για τις 9-14 Μαϊου 2021. Είναι παράδειγμα προς μίμηση και για άλλες περιφέρειες της χώρας και, αν πολλαπλασιαστεί (αρκετά) σε μέγεθος, θα μπορέσει να ανταγωνιστεί τον Maratona del Dolomiti στα κρητικά βουνά.

Όπως είδαμε, η ποδηλασία έχει πολύ καλές προοπτικές ανάπτυξης αθλητικού τουρισμού στη χώρα μας. Όμως οι οργανωτικές και διοικητικές δυσκολίες για μια συνεχή αλλά και αειφόρο ανάπτυξη, πέραν του σταδίου της «θερμοκοιτίδας», πρέπει να ξεπεραστούν με συνεργασία φορέων, σημείο που πρέπει να γίνει κατανοητό τόσο στην Κρήτη, όσο και στις λοιπές περιφέρειες που ακόμα υστερούν πολύ.

3.2.3. Δρόμοι

Η αρχέγονη αθλητική δραστηριότητα του ανθρώπου, οι δρομικοί αγώνες είναι στη διάρκεια των αιώνων παράγοντας πολιτισμού, παύσης πολέμων και σύσφιξης της φιλίας των λαών. Στα πλαίσια της έντονης και διαχρονικής πολιτιστικής διάστασης των δρομικών αγώνων, και ιδίως των ανοικτών αγώνων, έξω από τα στενά πλαίσια των «επαγγελματιών» αθλητών, είναι και παραμένει σημαντικός πόρος πολιτισμού αλλά και διεθνούς τουριστικής έλξης, υπό προϋποθέσεις κατάλληλης αξιοποίησης και προβολής.

Με επιχειρηματολογία αντίστοιχη αυτής της ποδηλασίας, αλλά και επειδή η παραδειγματολογία των δρομικών εκδηλώσεων είναι πρακτικά «άπειρη», –έχουμε άλλωστε αναφερθεί προηγουμένως στους διεθνείς μαραθωνίους– θα περιοριστούμε να δώσουμε μια διάσταση των ανοικτών δρομικών εκδηλώσεων στην Ελλάδα, και θα σημειώσουμε εκ των προτέρων, αλλά και στο τέλος, ότι είναι ένα κοινωνικό κεφάλαιο και παράλληλα ένας σημαντικότατος πόρος που είναι τελείως ανεκμετάλλευτος για τη χώρα μας, με την εξαίρεση του Μαραθώνιου.

15. Κλασική περίπτωση λάθους ονομασίας, μια και καμία σχέση δεν έχει με τον Σπάρτακο ή τις αθλητικές Σπαρτακιάδες που γίνονταν στις σοσιαλιστικές χώρες στο παρελθόν.

16. Αξιοσημείωτη σύμπτωση ότι οι Ιταλοί δανείστηκαν από μας την ονομασία του 'Μαραθώνιου' για τον αγώνα τους και εμείς από αυτούς τον 'δικό τους' Σπάρτακο για τον δικό μας.

17. Τέτοιες είναι οι <http://www.cretanadventures.gr/gr/drast-podilasia.html> και <https://cyclingcreta.gr/cycling-training-camp/> αλλά και <https://www.crete-cycling.com/home.html> και <https://wp.bikingcrete.com> κ.ά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7 Ανοικτοί αγώνες δρόμου, 2018. Σε δημόσιο δρόμο και βουνό, αποστάσεων 5 χλμ., 10 χλμ., ημιμαραθώνιοι και μαραθώνιοι

Αργοσαρωνικός	4	Αίγινα (2)	Ύδρα (1)	Σπέτσες (1)			
Δωδεκάνησα	2	Ρόδος (2)					
Ήπειρος	14	Άρτα (4)	Θεσπρωτία (1)	Ιωάννινα (8)	Πρέβεζα (1)		
Θεσσαλία	27	Καρδίτσα (1)	Λάρισα (16)	Μαγνησία (5)	Σποράδες (2)	Τρίκαλα (3)	
Θράκη	3	Έβρος (2)	Ροδόπη (1)				
Ιόνια Νησιά	6	Κέρκυρα (4)	Κεφαλονιά (1)	Κύθηρα (1)			
Κρήτη	13	Ηράκλειο (6)	Ρέθυμνο (4)	Χανιά (3)			
Κυκλάδες	19	Ίος (3)	Άνδρος, Αντίπαρος (2)	Κίμωλος, Σίφνος (2)	Αμοργός, Σύρος, Τήνος (1)	Φολέγανδρος, Κύθνος (1)	Δονούσα, Νάξος, Σαντορίνη (1)
Μακεδονία	59	Θεσσαλονίκη (15)	Πιερία (10)	Γρεβενά, Δράμα, Καβάλα, Κοζάνη (5)	Ημαθία, Πέλλα (4)	Σέρρες (3)	Καστοριά, Κιλκίς, Χαλκιδική (1)
Νησιά Αιγαίου	2	Σάμος (1)	Χίος (1)				
Πελοπόννησος	41	Αργολίδα (10)	Αρκαδία (8)	Αχαΐα (6)	Κορινθία (5)	Μεσσηνία (4)	Ηλεία, Λακωνία (4)
Στερεά Ελλάδα	95	Αττική (69)	Αιτωλοακαρνανία, Βοιωτία (5)	Φθιώτιδα (8)	Εύβοια (4)		Ευρυτανία, Φωκίδα (2)
ΣΥΝΟΛΟ:	**286**	**ανοικτοί αγώνες δρόμου**					

Πηγή: Έρευνα και επεξεργασία συγγραφέα.

Οι 100+ διοργανώσεις ανοικτών αγώνων δρόμου, σε όλη τη χώρα, έχουν μια ιδιαίτερα αυξανόμενη δυναμική τα τελευταία χρόνια που παρατηρείται στην Ευρώπη, αλλά και σε όλον το κόσμο, μια στροφή προς στην πιο υγιεινή και αθλητική ζωή.

Πιο συγκεκριμένα, τα δρομικά αγωνίσματα σε δημόσιους χώρους έχουν ονομασίες όπως 'λαϊκοί' ή 'ανοικτοί' «αγώνες», ή δρόμοι υγείας, ή δρόμοι ειδικού σκοπού, π.χ. για συλλογή χρημάτων από σπόνσορες, ή για οικολογικές διεκδικήσεις κ.ά. και μπορεί να διεξάγονται σε ειδικές εγκαταστάσεις όπως πάρκα ή στάδια, ή –και πιο συχνά– να διεξάγονται σε δημόσιο δρόμο μέσα στον αστικό ιστό, ή σε περιαστικές διαδρομές, παράκτιες, παραλίμνιες, ή ορεινές, ή και καθαρά ορειβατικές όπως ο διεθνώς γνωστός «Μαραθώνιος του Ολύμπου» (44 χλμ.) που στις 26.6.2021 έχει προγραμματιστεί η 17η διεξαγωγή του (Olympus Marathon 2021), ή ο μαραθώνιος στο βουνό «Έρως» (38,5 χλμ.) της Ύδρας (Hydrastrail.gr 2021) που έχει προγραμματιστεί για τις 10 Απριλίου 2021, και άλλοι τέτοιοι αγώνες που συχνά ονομάζονται «άθλοι», λόγω της δυσκολίας τους. Οι δύο που αναφέρθηκαν και ελάχιστοι ακόμα έχουν διεθνή απήχηση, που θα μπορούσε να γίνει ακόμα μεγαλύτερη με κατάλληλη «υιοθέτηση» από τους υπευθύνους της τουριστικής προβολής της χώρας, όσο και από τους Έλληνες tour operators.

Ειδικότερα, υπάρχουν αγώνες 5 χιλιομέτρων, 10 χιλιομέτρων, ημιμαραθώνιοι (21 χλμ.) και μαραθώνιοι σε δημόσια οδό. Επίσης, υπάρχουν ορεινοί δρόμοι ποικίλων αποστάσεων και βαθμών δυσκολίας, ανάλογα με την κλίση και τη διαμόρφωση του εδάφους, όπως οι προαναφερθέντες αλλά και άλλοι μικρότεροι, όπως ο πολύ δημοφιλής «Ευκλής» (8,5 και 15 χλμ.) στον Υμηττό, και πολλοί ακόμα. Ο αριθμός τους είναι που εκπλήσσει και επίσης η γεωγραφική διασπορά τους σε όλη τη χώρα. Για παράδειγμα για το 2018 στην Αττική διοργανώθηκαν 65 αγώνες, ενώ σε όλη τη χώρα καταγράφηκαν 286 ανοικτοί αγώνες δημόσιου δρόμου και βουνού, αποστάσεων 5 και 10 χλμ., ημιμαραθώνιοι και μαραθώνιοι (βλέπε Πίνακα 7).

Το τεράστιο αυτό δυναμικό είναι κατά τη μεγάλη πλειονότητά του τουριστικά ανεκμετάλλευτο, ενώ οι δρόμοι αυτοί, π.χ. οι 19 δρόμοι στις Κυκλάδες, αλλά και σε όλες τις πανέμορφες περιοχές της χώρας μας, θα μπορούσαν να είναι διεθνή γεγονότα αθλητικού τουρισμού και αιχμή του δόρατος της ελληνικής φιλοξενίας.

4. Συμπεράσματα

Από τη θεωρητική αλλά και την εμπειρική προσέγγιση προκύπτει ότι ο αθλητικός τουρισμός είναι στήριγμα μιας αειφόρου ήπιας τουριστικής ανάπτυξης, που είναι και ο πρώτος στόχος του άρθρου. Το άρθρο αναδεικνύει την τουριστική ανάπτυξη με σεβασμό στο περιβάλλον αλλά και τα ανθρωπιστικά ιδεώδη, την ευγενή άμιλλα, και με μια προσέγγιση αγάπης και φροντίδας για το ανθρώπινο σώμα, στα πλαίσια του αρχαιοελληνικού «νους υγιής εν σώματι υγιεί».

Ειδικότερα για την Ελλάδα, όπως αναπτύχθηκε στη συνέχεια, προκύπτει ότι με τον αθλητικό τουρισμό και με μια προσέγγιση «από τα κάτω», από τις τοπικές δηλαδή κοινωνίες των πόλεων, των νησιών και της ενδοχώρας, μπορεί να προκύψουν ρεαλιστικά και αειφορικά οφέλη πρωτίστως για τις κοινωνίες αυτές και λιγότερο για τους διεθνείς tour operators και τις παγκοσμιοποιημένες τουριστικές εταιρείες. Όπως σημειώσαμε και στην ανάλυση, ο αθλητικός τουρισμός έρχεται από το μακρινό ιστορικό παρελθόν και παράλληλα είναι το μέλλον.

Ο σκοπός του άρθρου θα θεωρείται ότι επετεύχθη αν αυτό στάθηκε ικανό όχι μόνο να τύχει της προσοχής αλλά και να αποτελέσει έναυσμα δράσεων από τους τοπικούς αλλά και κεντρικούς φορείς στην κατεύθυνση της ένταξης του αθλητικού τουρισμού στις βασικές προτεραιότητες του τουριστικού σχεδιασμού της χώρας μας για μια αειφόρο, περιβαλλοντικά βιώσιμη, γεωγραφικά ισόρροπη και κοινωνικά δίκαιη ανάπτυξη.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Βαγιονής, Ν., Κασιμάτη, Ε. και Καφούρος, Β. (2011). *Ξενοδοχεία πολυτελείας στην Ελλάδα: Δυναμική και αναπτυξιακές προοπτικές.* ΚΕΠΕ, Εκθέσεις αρ.66. ISBN: 978-960-341-098-0.

Βαγιονής, Ν. και Λεοντίδου, Λ. (2020). Μεσογειακός πολιτιστικός και οικισμικός τουρισμός: εναλλακτικές μορφές ως διέξοδοι από την εποχικότητα και την ευαλωτότητα. Περιφέρεια - Region & Periphery. *Επιστημονική Επιθεώρηση για την Περιφερειακή Οικονομία και Πολιτική*, τ. 10: 71-103. ISSN 2623-4920, DOI: https://doi.org/10.12681/rp.25481.

Βαρβαρέσος, Σ. (2000). *Τουρισμός: έννοιες, μεγέθη, δομές.* Εκδόσεις Προπομπός.

ΕΙΟ (2021). <https://www.eio.gr/> Όμιλοι Μέλη Ομοσπονδίας. Πρόσβαση Ιαν. 2021.

ΕΟΟΑ (2021a). <http://www.eooa.gr/?page_id=542> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

ΕΟΟΑ (2021b). <http://www.eooa.gr/?page_id=353> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

ΕΟΤ (2003). ΦΕΚ 959/2003: <http://gnto.gov.gr/sites/default/files/fek_959_2003.pdf> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

Ζαχαράτος, Γ. (2010). *Σταθμοί στην εξέλιξη της Ελληνικής Ξενοδοχίας.* Έκδοση ΞΕΕ.

Λαγός, Δ. (2016). *Θεωρητικές προσεγγίσεις στον τουρισμό.* Εκδόσεις Κριτική.

ΠΕΠΑ (2021a). <http://www.pepa.gr/index.php/topics/option/1> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

ΠΕΠΑ (2021b). <http://www.pepa.gr/index.php/topics/option/5> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

ΣΕΓΑΣ (2021). <https://www.athensauthenticmarathon.gr/site/index.php/el/event-gr/general-gr> Πρόσβαση 1/2021.

Ξενόγλωσση

Brevets.gr (2021). <https://brevets.gr/brevets.html>

Cornwall, J. L. (2018). "Economic growth". Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/economic-growth> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

Cretan Sports Cycling (2021). <https://cretansportscycling.gr/new/>

Cruz-Milán, O. (2017). "Plog's Model of Typologies of Tourists". Στο Lowry Linda (ed.), *The SAGE International Encyclopedia of Travel and Tourism.* SAGE Publications, Inc.

Hydrastrail.gr (2021). <https://hydra strail.gr/>

Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality.* New York: Harper & Row Publishers.

MdD (2019). <https://www.maratona.it/it/statistiche-2019> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

OECD (2021). <http://www.oecd.org/development/> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

Olympus Marathon (2021). <https://www.olympus-marathon.com/> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

PBP (2021). <http://www.paris-brest-paris.org/index2.php?lang=en&cat=presentation&page=statistiques> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

Penn Museum (2021). "Greatest Ancient Olympians: The Real Story of the Ancient Olympic Games - Penn Museum". Πρόσβαση Ιαν. 2021.

Pezoporia.gr (2021). <https://www.pezoporia.gr/pez/syllpra.asp?cat=pos&toggle=1> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

Pryds, D. (2000). "Studia as Royal Offices: Mediterranean Universities of Medieval Europe". Στο Courtenay, William J., Miethke, Jürgen and Priest, David B. (eds.), *Universities and Schooling in Medieval Society, Education and Society in the Middle Ages and Renaissance,* 10, p. 83. Leiden: Brill. ISBN 90-04-11351-7, ISSN 0926-6070.

Rait, R. S. (1969). *Life in the Medieval University.* University of Michigan Press. ISBN 0-527-73650-3.

Rashdall, H. (1895). *The Universities of Europe in the Middle Ages.* Oxford: Clarendon Press. <https://archive.org/details/universitieseur05rashgoog/page/n8/mode/2up> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

Rostow, W. W. (1960). *The stages of Economic Growth: a non-communist manifesto.* Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-40928-5.

Snowreport.gr (2021). <http://www.snowreport.gr>. Πρόσβαση Ιαν. 2021.

Time (2019). <https://time.com/5683934/thomas-cook-travel-collapse/> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

Top100golfcourses.com (2021). <https://www.top100golfcourses.com/golf-course/costa-navarino-bay> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

UN (1993). *Guidelines on statistics of international tourism.* Statistical Papers, New York.

UNWTO (2005). *Making Tourism More Sustainable - A Guide for Policy Makers,* UNEP and UNWTO, p.11-12. <https://www.unwto.org/sustainable-development> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

UNWTO (2021). <https://www.unwto.org/responsible-tourism-the-key-to-building-back-a-better-industry> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

Williamson, A. (1998). *The Golden Age of Travel.* Thomas Cook Publishing, ISBN 978-1-900341-33-2.

Xionodromika.gr (2021). <https://xionodromika.gr/#> Πρόσβαση Ιαν. 2021.

Πρόσφατες Μελέτες και Εκθέσεις που έχουν εκδοθεί από το ΚΕΠΕ

ΜΕΛΕΤΕΣ

No 81 Αικ. Τσούμα, Ι. Κουντούρη, Φ. Οικονόμου, Γ. Παναγόπουλου και Γ. Σκίντζη, *Ειδικοί φόροι κατανάλωσης στα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα ποτά στην Ελλάδα: Έσοδα και ελαστικότητες.* Αθήνα, 2020.

No 80 Ι. Κωνσταντακοπούλου, Τ. Μαγδαληνού και Γ. Σκίντζη, *Διερεύνηση του εξωτερικού εμπορίου και της ανταγωνιστικότητας των εξαγωγών των χωρών της Ευρωζώνης.* Αθήνα, 2019.

No 79 Φ. Οικονόμου, Χ. Τριαντόπουλου, *Οικονομική κρίση και καταθέσεις: Ελλάδα και Νότιος Ευρώπη*. Αθήνα, 2018.

No 78 S. Papaioannou, Th. Tsekeris and Ch. Tassis, *Regional and sectoral efficiency of the Greek economy: Measurement and determinants*. Athens, 2017.

No 77 I. Reziti, *Non-linear adjustment in the Greek milk market.* Athens, 2016.

No 76 Ι. Κωνσταντακοπούλου, *Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: Κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα, εξαγωγές και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014.* Αθήνα, 2015.

No 75 Τζ. Καβουνίδη, Ι. Χολέζα, *Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας.* Αθήνα, 2013.

No 74 Σ. Παπαϊωάννου, *Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές.* Αθήνα, 2013.

No 73 E. A. Kaditi, *Analysis of the Greek food supply chain.* Athens, 2012.

No 72 Θ. Π. Λιανού, Τ. Καβουνίδη, *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα.* Αθήνα, 2012.

No 71 A. Koutroulis, *Finance and economic growth: The case of Greece 1960-2005.* Athens, 2011.

No 70 Th. Tsekeris, *Travel consumption and market competition in Greece.* Athens, 2010.

No 69 Ι. Ρεζίτη, *Η διαδικασία μετακύλισης τιμής στον ελληνικό αγροδιατροφικό τομέα: Η περίπτωση των οπωροκηπευτικών.* Αθήνα, 2010.

No 68 Κ. Αθανασούλη, *Η επαγγελματική μετάβαση των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών.* Αθήνα, 2010.

No 67 Κ. Ευστρατόγλου, Αξιολόγηση *της επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων στην Ελλάδα.* Αθήνα, 2009.

No 66 P. I. K. Prodromidis, *The spatial distribution of male and female employment and unemployment in Greece.* Athens, 2008.

No 65 Γ. Παναγόπουλου, *Βασιλεία ΙΙ: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα.* Αθήνα, 2008.

No 64 M. G. Arghyrou, *The effects of the accession of Greece to the EMU: Initial estimates and future prospects.* Athens, 2006.

No 63 P. I. K. Prodromidis, *A regional analysis of declared incomes in Greece.* Athens, 2006.

No 62 Σ. Σπαθή, *Σύγκριση των αεροπορικών και ακτοπλοϊκών μεταφορών στις γραμμές εσωτερικού. Οικονομετρική εκτίμηση της ζήτησης.* Αθήνα, 2005.

No 61 Κ. Ν. Κανελλόπουλου σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου, *Οικονομικές διαστάσεις της κατάρτισης ενηλίκων.* Αθήνα, 2005.

No 60 Θ. Τερροβίτη, *Παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην Ελλάδα: Σημασία και επιπτώσεις.* Αθήνα, 2005.

No 59 Αν. Λαμπροπούλου, *Η ελληνική γεωργία στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον.* Αθήνα, 2005.

No 58 M. Panopoulou, *Technological change and corporate strategy in the Greek banking industry.* Athens, 2005.

No 57 Σ. Χανδρινού, σε συνεργασία Κ. Αλτίνογλου και Α. Πεπέ, *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρα μας: Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων.* Αθήνα, 2005.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

No 80 *Ελληνική μεταποίηση: Εξελίξεις, προοπτικές και προκλήσεις πολιτικής,* των Α. Κουτρούλη (συντονιστή), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Α. Κώτση και Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2018.

No 79 *Εξελίξεις και προοπτικές της ναυπηγικής βιομαχανίας,* των Ε. Αθανασίου και Α. Κουτρούλη. Αθήνα, 2018.

No 78 *Αξιολόγηση επιλεγμένων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων που αφορούν στον ανταγωνισμό και οι επιπτώσεις τους σε βασικά οικονομικά μεγέθη,* των Ρ. Καραγιάννη, Α. Κώτση (συντονιστριών), Ε. Αθανασίου, Ε.Ι. Νίτση, Ι. Χολέζα. Αθήνα, 2017.

No 77 *Ο πολιτισμικός και ο θρησκευτικός τουρισμός ως συνιστώσες του εθνικού τουριστικού προϊόντος,* των Ν. Βαγιονή και Σ. Σκούλτσου. Αθήνα, 2016.

No 76 *The emigration of Greeks and diaspora engagement policies for economic development,* by J. Cavounidis. Athens, 2016.

No 75 *General Government Spending Review, 2013-2016: An analysis framework for Future Spending Reviews in Greece, by* Y. Monogios, E. I. Nitsi (coordinators), J. N. Anastassakou, I. Cholezas, N. C. Kanellopoulos, R. Karagiannis, I. Konstantakopoulou, V. Lychnaras and Th. Tsekeris. Athens, 2016.

No 74 *Εμπορευματικές μεταφορές και ανάπτυξη διεθνών εφοδιαστικών κόμβων στην Ελλάδα,* του Θ. Τσέκερη. Αθήνα, 2016.

No 73 *Αποτίμηση της απελευθέρωσης σε είκοσι επιλεγμένα επαγγέλματα,* των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2016.

No 72 *Προτάσεις για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ελλάδα,* του Β. Καφούρου. Αθήνα, 2015.

No 71 *Βαθμός απελευθέρωσης των επαγγελμάτων και αναμενόμενες επιπτώσεις,* των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη, Σ. Παπαϊωάννου και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2015.

No 70 *The economies of the Western Balkans: Transition, growth and prospects for EU Accession,* by R. Panagiotou. Athens, 2012.

No 69 *Η εξίσωση των ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών προς τα αντίστοιχα των ανδρών: Σημασία και επιπτώσεις,* των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού, Α. Κώτση. Αθήνα, 2012.

No 68 *Αεροπορικές μεταφορές και αεροδρόμια στην Ελλάδα: Σύγχρονες εξελίξεις, οικονομική σημασία και αποδοτικότητα,* των Θ. Τσέκερη και Κ. Βογιατζόγλου. Αθήνα, 2011.

No 67 *Συνθήκες αγοράς και ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία,* Μελετητικής Ομάδας ΚΕΠΕ, επιμέλεια Κ. Κανελλόπουλος. Αθήνα, 2011.

No 66 *Ξενοδοχεία πολυτελείας στην Ελλάδα: Δυναμική και αναπτυξιακές δυνατότητες,* των Ν. Βαγιονή, Ε. Κασιμάτη, Β. Καφούρου. Αθήνα, 2011.

No 65 *Αγορά εργασίας: Εξελίξεις και αρχές πολιτικής,* των Κ.Ν. Κανελλόπουλου, Κ. Αθανασούλη, Κ. Ευστρατόγλου, Γ. Παναγόπουλου, Π. Παπακωνσταντίνου, Π.Κ. Προδρομίδη. Αθήνα, 2010.

No 64 Μισθός, *συντάξιμος χρόνος και συνθήκες εργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα,* των Κ.Ν. Κανελλόπουλου και Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2010.

No 63 *Μεταφορές και Οικονομία: Συμβολή, τάσεις και προοπτικές στην Ελλάδα με έμφαση στις χερσαίες μεταφορές,* των Θ. Τσέκερη και Αικ. Τσούμα. Αθήνα, 2010.

No 62 *Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία,* των Σ. Σπαθή, Σ. Καραγιάννη, Ν. Γεωργικόπουλου. Αθήνα, 2010.

No 61 *Το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα,* του Η. Πούπου. Αθήνα, 2010.

No 60 *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα,* των Ε. Καδίτη και Ε. Νίτση. Αθήνα, 2010.

No 59 *Size, profile and labour market analysis of immigration in Greece,* by K. Kanellopoulos, M. Gregou and A. Petralias. Athens, 2009.

No 58 *Η εξέλιξη και προβληματισμός για την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος,* της Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2009.

No 57 *Οικονομική και δημογραφική βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος,* των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού και Α. Κώτση. Αθήνα, 2009.

No 56 *Πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις: Εμπόριο υπηρεσιών,* του Β. Νότη. Αθήνα, 2008.

No 55 *FYROM's transition: From Yugoslavia to the European Union?,* by R. Panagiotou. Athens, 2008.

No 54 *Αναπτυξιακή διαδικασία και μακροχρονιότερες εξελίξεις στην οικονομική συμπεριφορά και στις οικονομικές συνθήκες,* του Λ. Αθανασίου. Αθήνα, 2007.

No 53 *Τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο: Μια συγκριτική ανάλυση,* των Ν. Βαγιονή και Β. Καφούρου. Αθήνα, 2007.

No 52 *Χρηματοδότηση και ασφάλιση εξαγωγικών πιστώσεων,* του Κλ. Β. Ευστρατόγλου. Αθήνα, 2007.

No 51 *Ο ενεργειακός τομέας στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές,* του Νικηφ. Μανωλά. Αθήνα, 2007.

No 50 *Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα στην ΕΕ-15 και δυνατότητες εφαρμογής του στην Ελλάδα,* των Αθ. Θ. Μπαλφούσια και Κ. Ν. Κωτσή. Αθήνα, 2007.

No 49 *Αγροτικό εμπόριο Ελλάδας-Βαλκανικών χωρών: Συγκριτικό πλεονέκτημα και ανταγωνιστικότητα,* του Π. Παρασκευαΐδη. Αθήνα, 2006.

No 48 *Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα: Εξελίξεις και προοπτικές,* του Κ. Κάρμα. Αθήνα, 2006.

No 47 *Μέθοδοι και στρατηγικές αναδιάρθρωσης και ιδιωτικοποίησης του σιδηροδρόμου και των λιμένων Πειραιώς και Θεσσαλονίκης,* του Δ. Θ. Αθανασακόπουλου. Αθήνα, 2006.

No 46 *Η ελληνική γεωργία ενώπιον των νέων συνθηκών και θεσμικού πλαισίου,* της Κ. Παχάκη, σε συνεργασία Π. Τονικίδου. Αθήνα, 2006.

No 45 *Europe and the international economic environment in 2005: Recent developments and outlook,* by S. Savva-Balfoussia, E. Athanassiou, S. Karagiannis and A. Tsouma. Athens, 2006.

No 44 *Ο συστημικός μετασχηματισμός των βαλκανικών χωρών και οι εξελίξεις στις οικονομικές ανταλλαγές με την Ελλάδα,* των Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου και Ε. Παναγιώτου. Αθήνα, 2005.

No 43 *Εξελίξεις στην αγορά κατοικιών,* της Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. Αθήνα, 2005.

Οικονομικές εξελίξεις

ISSN 1109-6284 (Έντυπο) ISSN 2623-3681 (Ηλεκτρονικό)